

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞÂTİBÎ'NİN BİD'AT ANLAYIŞI

Süleyman ÖZDEMİR

**Kasım-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞÂTİBÎ'NİN BİD'AT ANLAYIŞI

Süleyman ÖZDEMİR

**Danışman
Doç. Dr. Bedri ASLAN**

**Diğer Jüri Üyeleri
Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN Doç. Dr. Hamit SEVGİLİ**

**Kasım-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Süleyman ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “Şâtıbî’nin Bid‘at Anlayışı” adlı tez çalışması .../.../... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Unvanı Adı SOYADI

.....

Danışman

Unvanı Adı SOYADI

.....

Üye

Unvanı Adı SOYADI

.....

Üye

Unvanı Adı SOYADI

.....

Üye

Unvanı Adı SOYADI

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

.....
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Bu tez çalışması tarafından nolu proje ile desteklenmiştir.

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Süleyman ÖZDEMİR
Tarih:

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ŞÂTİBÎ'NİN BİD'AT ANLAYIŞI

Süleyman ÖZDEMİR

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Bedri ASLAN

2024, 73 Sayfa

Bid'at kavramı terim olarak “ dinde daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhtes) şey” anlamına gelmektedir. Bid'at kavramına sahabe döneminden bu yana çeşitli yorumlar yapılmış ve belli çerçeveler çizilmiştir. Kimi bu çerçeveyi geniş tutarken kimisi de bu çerçeveyi iyice daraltmıştır. Makasın bu kadar geniş olmasının sebebi konu ile ilgili farklı yorum ve yöntemlerin varlığıdır.

Bu çalışmayla önemli ölçüde konuyu ele alan Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî' nin (ö.790/1388) bid'at ile ilgili dağınık olan görüşleri bir araya toplanmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın kapsam ve yöntemiyle birlikte İslam hukuk literatüründe bid'at ile ilgili yapılmış klasik ve çağdaş dönemlerde ki eserlerle ilgili bilgi verdik.

Birinci bölümde Endülüs'ün yetiştirmiş olduğu önemli alimlerden biri olan Şâtîbî'nin yetişmesinde önemli bir etken olan maddi ve manevi çevre, şahsiyeti, hocaları ve öğrencileri ele alınmıştır. Bunların bir semeresi olarak ortaya çıkan ve özellikle konuyla ilgili olan ‘el-İ'tisâm' adlı eseri ile birlikte diğer eserlerini de tanıtmaya çalıştık. Bir başka alt başlıkla İslam hukuku çerçevesinde bid'at kavramının sözlük ve ıstılahi anlamını, ortaya çıkışı ve sebeplerini, son olarak da bid'atın taksimi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ‘Şâtîbî'nin Bid'at Anlayışı' üst başlığı altında bid'at kavramının tanımı ve içeriği, kavramın kötülenmesi ile ilgili delilleri, bid'atın kısımları, kime bid'atçı denilip denilemeyeceği, bid'atçının günah dereceleri, bid'atçıların dayanak olarak göstermiş oldukları istidlal kaynakları gibi konuyla ilgili bazı konular ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Şâtîbî'nin görüş ve yöntemlerinin genel bir portfoyundan sonra konu ile ilgili kanaat ve önerilerimize de yer verdik.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Bid'at, Endülüs, Şâtîbî

ABSTRACT
MASTER THESIS
SHATIBI'S UNDERSTANDING OF BİD'AT

Süleyman ÖZDEMİR

Batman University Graduate Education Institute

İslamic Law Department of Science

Advisor: Doç. Dr. Bedri ASLAN

2024, 73 Pages

The concept of bid'ah (innovation) is defined in Islamic terminology as “a matter introduced into religion that has no precedent” (muhdath). Since the time of the Companions of the Prophet, various interpretations have been made about this concept, and its boundaries have been defined differently. While some scholars have kept these boundaries broad, others have significantly narrowed them. This diversity is due to the existence of various interpretations and approaches regarding the topic.

This study aims to gather and evaluate the scattered views of Abu Ishaq Ibrahim ibn Musa ibn Muhammad al-Lakhmi al-Shatibi al-Gharnati (d. 790/1388), who extensively addressed the issue of bid'ah. The study consists of an introduction and two chapters. In the introduction, the scope and methodology of the study are explained, along with information on classical and contemporary works on bid'ah in Islamic legal literature.

The first chapter discusses the material and spiritual environment that shaped al-Shatibi, one of the most significant scholars of al-Andalus, as well as his personality, teachers, and students. It introduces his works, with particular focus on al-I'tisam, which is especially relevant to the topic, as well as his other writings. Additionally, the linguistic and terminological meanings of bid'ah, its origins and causes, and its classifications within the framework of Islamic law are examined.

The second chapter, titled "Al-Shatibi's Understanding of Bid'ah", explores the definition and content of the concept of bid'ah, the evidence supporting its condemnation, its classifications, the criteria for identifying someone as an innovator, the degrees of sinfulness attributed to innovators, and the sources that innovators use as the basis for their arguments.

In the conclusion, a general evaluation of al-Shatibi's views and methodologies is presented, followed by the author's opinions and suggestions regarding the subject matter.

Keywords: Islamic Law, Bid'ah, Andalusia, Shatibi

ÖN SÖZ

Bid‘at kavramı İslam hukuk literatüründe üzerinde önemle durulan bir konudur. Konuyla ilgili erken dönemden itibaren tartışmalar yapılmış ve hakkında eserler yazılmıştır. Birçok alim meseleyi farklı açılardan farklı şekilde yorumlamış olup çeşitli tanımlar ortaya çıkmıştır. Endülüs’te yetişmiş önemli alimlerden biri olan Şâtıbî de bid‘atı “Allah’a daha çok ibadet etmek maksadıyla girilen ve sonradan ortaya konulan dinî görünümlü yol” şeklinde tarif etmiştir. Bu tanımıyla paralel hareket eden Şâtıbî sonradan ortaya çıkan herşeyi bid‘at olarak görmemektedir. O bid‘atın din ile ilgili olan uygulamalar içerisinde ortaya çıkabileceğini savunmuştur.

Şâtıbî’nin bid‘at anlayışı konusunu ele almaya karar vermeden önce, daha önce böyle bir konunun ele alınıp alınmadığını imkanlar ölçüsünde araştırdık. Ancak bu isimli müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Bu da bizleri böylesine önemli bir konuyla ilgili çalışma yapmaya teşvik etti.

Bunun bir sonucu olarak bu çalışma Şâtıbî’nin bid‘at anlayışını konu edinmektedir. İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî İslam hukuk literatüründe makāsıdü’ş-şer‘a ile adından çokça söz ettirmiştir. Çalışmamızda Şâtıbî’nin bid‘at anlayışı kendi eserleri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın her safhasında desteklerini bizden esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Bedri ASLAN’a, çalışmayı dil bakımından kontrol edip elinden geldiğince gerekli düzeltmeleri yapan amcam Sıraç ÖZDEMİR’e ve bu süreçte her türlü sorun ve sıkıntıyı da yanımda olan çok kıymetli aileme şükranlarımı bir borç bilirim.

Süleyman ÖZDEMİR
BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
1.1.Konunun Önemi.....	1
1.2.Çalışma Yöntemi	2
1.3.İslam Hukuk Literatüründe Bid‘at ile İlgili Çalışmalar	2
2. ŞÂTİBÎ’NİN HAYATI VE İSLAM HUKUKUNDA BİD‘AT	1
2.1. Şâtıbî’nin Hayatı	1
2.2. Şâtıbî’nin Yaşadığı Dönem.....	3
2.3. Şâtıbî’nin Hocaları	4
2.3.1. Ebû Ali Mansur b. Ali Abdillâh ez-Zevvâvî.....	4
2.3.2. Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Fahhâr el-Bîrî	4
2.3.3. Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî.....	5
2.3.4. Ebu’l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şerîf el-Hasenî es-Sebtî	5
2.3.5. Ferec b. Kasım b. Ahmed b. Lübb et-Tağlibî	6
2.3.6. el-Hatîb Ebû Ca‘fer eş-Şakûrî.....	6
2.3.7. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Merzûk et-Tilmisânî	6
2.4. Şâtıbî’nin Talebeleri	7
2.4.1. Ebû Yahya Muhammed b. Muhammed el-Gırnatî	7
2.4.2. Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Gırnatî	8
2.4.3. Ebû Abdullâh Muhammed el-Beyanî	8
2.4.4. Ebû Ca‘fer el-Kassâr.....	9
2.4.5. Ebû Abdullâh el-Mucârî el-Endelüsî	9
2.5. Şâtıbî’nin Eserleri	9
2.5.1. el-Muvâfakât fî Usûli’ş-Şerîa	10
2.5.2. el-İ’tisâm bi’s-Sünne ve’l-Havâdiş ve’l-Bida'	11
2.5.3. el-İfâdât ve’l-İnşâdât.....	12
2.5.4. el-Fetâvâ.....	13
2.5.5. Şerh ale’l-Hulâsa fî’n-Nahv.....	13
2.5.6. Kitâbu’l-Mecâlis	13
2.5.7. ‘Unvânü’l-İttifâk fî ‘İlmi’l-İştikâk	14
2.5.8. Tıp Risâlesi	14
2.6. Şâtıbî’nin İlmi Şahsiyeti	14

2.7. İslam Hukukunda Bid'at	16
2.7.1. Bid'atın tanımı	16
2.7.1.1. Bid'atın sözlük anlamı	17
2.7.1.2. Bid'atın terim anlamı	18
2.7.2. Bid'atın ortaya çıkışı ve sebepleri	19
2.7.3. Bid'atın kısımları	20
2.7.3.1. Doğurduğu sonuç itibarıyla bid'at	20
2.7.3.1.1. Bid'at-ı hasene	20
2.7.3.1.2. Bid'at-ı seyyie	21
2.7.3.2. Bid'atın fıkhi hükümlere göre taksimi	22
2.7.3.3. Bid'atın itikadî ve amelî olarak taksimi	23
2.7.3.3.1. İtikadî bid'at	23
2.7.3.3.2. Amelî bid'at	24
3. ŞÂTİBÎ'NİN BİD'AT ANLAYIŞI.....	26
3.1. Şâtîbî'nin Bid'at Tanımı	26
3.2. Bid'atın Kötülenmesi ve Delilleri	27
3.2.1. Naklî deliller	27
3.2.1.1. Bid'atle ilgili ayetler	27
3.2.1.2. Bid'atle ilgili hadisler	29
3.2.2. Aklî deliller	33
3.3. Bid'atçı ile İlgili Hükümler.....	35
3.4. Bid'atın Kötülenmesinin Genel Olması.....	38
3.5. Şâtîbî'ye Göre Bid'atçı	39
3.6. Bid'atın Günah Dereceleri	41
3.7. Bid'atçıların Islahı İçin Başvurulabilecek Müeyyideler	43
3.8. Bid'atçıların Kendi Görüşlerini Desteklemek İçin Getirdikleri Deliller	44
3.8.1. Uydurma hadisleri kullanmak.....	45
3.8.2. Sahih hadisleri akla göre değerlendirmek.....	47
3.8.3. Arapçanın usullerine uymamak	48
3.8.4. Müteşabih ayetleri kendi heva ve heveslerine göre yorumlamak	49
3.8.5. Hadisler arasında çelişki aramak	49
3.8.6. Delillerin anlamlarını çarpıtmak	50
3.8.7. Nasların zahirini tevil etmek.....	51
3.8.8. Bazı şeyhlere ve velilere gereğinden fazla ta'zim etmek	51
3.8.9. Rüya ile amel etmek	52
3.9. Bid'atın Taksimi ve Taksiminin Keyfiyeti	53
3.9.1. Şer'î bir delile dayanıp dayanmaması bakımından bid'atın taksimi.....	58

3.9.1.1. Hakiki bid‘at	58
3.9.1.2. İzafî bid‘at.....	58
3.9.2. Bid‘atın meşru olup olmaması yönünden taksimi	58
3.9.3. Bid‘atın küllî ve cüz’î olması bakımından taksimi	60
3.9.3.1. Küllî bid‘at.....	60
3.9.3.2. Cüz’î bid‘at	60
3.10. Bid‘at ile Bazı Hüküm İstinbat Yöntemlerinin İlişkisi	61
3.10.1. Bid‘at ile Mesalih-i Mürsele	61
3.10.2. Bid‘at ile İstihsan	63
3.11. Şâtıbî’nin Bid‘at Olarak İsimlendirdiği Bazı Uygulamalar	65
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	70

KISALTMALAR

DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
bkz.	: Bakınız
thk.	: Tahkik
sy.	: Sayı
Hz.	: Hazreti
trc.	: Tercüme Eden
çev.	: Çeviren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
a.s.	: Aleyhisselam
r.a:	: Radıyallahu anh
s.a.	: Salavatullahi Aleyh
nşr.	: Neşreden
c.c.	:Celle Celâluhu

1. GİRİŞ

Allah Teâlâ insanları başıboş şekilde dolaşmaları için yeryüzüne göndermemiştir. İnsanoğlu kapasitesi ölçüsünde belli görev ve sorumlulukları sırtlanmak ve bunun sonucunda da bunları yapıp yapmama konusunda hesaba çekilmek suretiyle ahiretle ilgili kendi yolunu çizmiş olacaktır. İnsanı irade sahibi olarak var eden Allah (c.c.) görev ve sorumlulukları insanoğluna peygamberler göndermek suretiyle bildirmiştir.

Yüce Allah insanların maslahatı gözetmek suretiyle emir ve yasakları vaz etmiştir. İşte bu emir ve yasakların sistematize edilmiş hali olan İslam hukuk sistemi bizlere yol gösterici olarak rehberlik etmektedir. İslam hukukunda var olan ibadetler naslar denilen delillerle temellendirilmek suretiyle belli ölçü ve zamanlarla sınırlandırılmıştır. Delil ve naslardan yoksun şekilde bu ibadetlere ek olarak ortaya çıkartılıp dindenmiş gibi lanse edilen bazı uygulamalar ise genel olarak bid'at kavramı çatısı altında yerini almıştır. Bid'at kavramının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve bununla ilgili hükümlerin belirlenmesi mükelleflerin sahih şekilde dinlerini yaşamalarına olanak sağlayacaktır.

1.1.Konunun Önemi

Dinî ibadetleri sahih bir şekilde öğrenmek Sa'adetu'd-dareyni yaşamak için kuşkusuz çok önemli bir etkidir. Yaşadığımız bu dönemde sahih veya fasit olduğuna bakılmaksızın din namına yaşanan her şeyin dinden bir parçaymış gibi görülmesi şüphesiz sahih dinin zedelenmesinde önemli bir yara olarak göz önünde bulunmaktadır. Kendi döneminde de benzer sıkıntı ve problemler yaşamış olacak ki Şâtıbî, kendi rey ve görüşleri çerçevesinde hareket eden bid'at ehli ile sürekli mücadele etmiştir.

Hayatı boyunca bu tür bid'atın varlığından insanları haberdar etmek ve onları sakındırmak için çabalayan Şâtıbî'nin konuyla ilgili görüşlerini öğrenmek yaşadığımız asırda bazı yanlış uygulamaların sorgulanması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Şâtıbî'nin makâsıd kavramı ile bid'at ilişkisinin ele alınması önem arz etmektedir.

1.2.Çalışma Yöntemi

Çalışmada kaynak eser olarak belirlediğimiz el-İ'tisam adlı eserinde Şâtıbî'nin bid'atı nasıl tarif ettiğini, görüşlerini temellendirdiği delilleri ve bid'atla ilgili görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Bu araştırma ve okumalarda tespit ettiğimiz görüşler neticesinde bid'atı fıkhi ve itikâdî kısımlara ayırmadan karışık bir şekilde konuyu ele aldığını gördük. Bundan ötürü İslam hukuku ile ilgili olan fıkhi görüşlerini tespit edip derlemeye çalıştık.

Şâtıbî'nin bid'atla ilgili görüşleri dayandığı aklî ve naklî delilleri alt başlıklarıyla beraber geçtikleri kaynakları taramak suretiyle irdledik. Çalışmada birçok eser tarayıp pek çok görüş ve uygulama tespit etmeye çalıştık. Tespit ettiğimiz konuları alt başlıklara ayırmak suretiyle konunun daha anlaşılır olmasını hedefledik.

Şâtıbî'nin özellikle bid'atla ilgili yazdığı 'el-İ'tisam' adlı eseri başta olmak üzere diğer eserlerini de tarayıp gerekli konularla ilgili istifade ettik. Bunun yanında hem klasik hem de modern kitaplarla beraber ek olarak makale, tez, Diyanet İslam Ansiklopedisi ve konuyla ilgili çeşitli eserlerden faydalandık.

1.3.İslam Hukuk Literatüründe Bid'at ile İlgili Çalışmalar

İslami ilimlerde müstakil bir ilim dalına dönüşmediği halde bazı dini kavramlar kendi çaplarında geniş bir literatüre sahip olmuşlardır. Bunlardan biride sünnetin zıddı olarak niteleyebileceğimiz bid'at kavramıdır. İslam hukuk literatüründe bid'at kavramıyla alakalı hem klasik dönemde hem de modern dönemde fazla sayıda çalışmalar yapılmıştır. Bu durumda bizlere bid'at kavramına ne kadar ehemmiyet verildiğini göstermektedir.

Klasik dönemde bid'atle ilgili yazılmış olan eserler arasında Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'nin (ö. 286/899) *el-Bida' ve'n-nehyü 'anhâ*, İbn Ebî Rendeka et-Turtûşî'nin (ö. 520/1126) *Kitâbü'l-Havâdis ve'l-bida'*, Ebu Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis*, Takiyyüddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *İktizâu's-sırâtı'l-müstakîm*, İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (ö. 737/1336) *el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-a'mâl bi-tahsîni'n-niyyât*, İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî'nin (ö.790/1388) *el-İ'tisâm*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Emr bi'l-ittibâ' ve'n-nehy 'ani'l-ibtidâ'* ve Osman b. Fûdî'nin (ö. 1232/1817) *İhyâ'ü's-sünne ve ihmâdü'l-bida'* adlı eserleri zikredebiliriz.

Modern dönemde de yazılmış eserler arasında Ali Mahfûz'un *e'l-İbdâ' fî mazarrati'l-ibtidâ'*, Muhammed Bahît'in *Ahsenü'l-keâm fîma yetealleku bi's-sünneti ve'l-bide'i minel-ahkâm*, Muhammed Abdullah Dıraz'ın *el-Mîzân beyne's-sünne ve'l-bid'a* ve İzzet Ali Atıyye'nin *el-Bide'u tahdîdühâ ve mevkîfü'l-İslâmi minhâ* adlı eserleri sayabiliriz.

Türkiyede de bid'at kavramıyla ilgili eserler arasında Ali Çelik'in *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, Nusret Dede'nin *İslam ve Osmanlı Hukukunda Bid'at*, Abdulvehhab Gözün'ün *Sünnet Bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi* ve Mustafa Uysal'ın *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurafeler* adlı eserleri sayabiliriz.

2. ŞÂTİBÎ'NİN HAYATI VE İSLAM HUKUKUNDA BİD'AT

2.1. Şâtıbî'nin Hayatı

Şâtıbî, tam adıyla Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî olarak bilinir. Endülüs'ün Gırnata/Granada şehrinde yaşamış olan bu alim, Mâliki mezhebine mensuptur.¹ Muhammed Mahlûf'un (ö.1359/1941) belirttiğine göre, Şâtıbî Endülüs'teki Mâliki fakihlerin on altıncı tabakasında yer almaktadır. Gırnata, Nasrîler yönetimindeyken (8/14. yy.), Endülüs'ün en kalabalık ve Müslümanlar için en emniyetli şehir sayılmıştır. Ayrıca bahsedilen dönemde bölgenin bilim ve kültür merkezi haline gelmiştir.²

Şâtibe şehrinin Aragon Krallığı'nın eline geçmesi ve buradaki Müslümanların göç etmesi sebebiyle Şâtıbî'nin Şâtibe şehrinde doğması çok da mümkün gözükmesine de Arap kökenli olan ailesinin Şâtibe (Jativa) vilayetinde yaşamalarından dolayı Şâtıbî nisbesi ile meşhur olmuştur.³

Şâtıbî'den bahseden eserler genellikle detaylı olmayıp birkaç sayfayı aşmayan bilgiler sunarlar. Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî'nin (ö. 1036/1627) *Neylû-l ibtihâc* adlı eseri, Şâtıbî'nin hayatı ve görüşleri ile ilgili en önemli kaynaklardan biri sayılır. Diğer kaynaklardaki bilgilerin büyük oranda bu kitaba dayandırıldığı görülmektedir.⁴ Söz konusu kitaplarda Şâtıbî'nin hocaları, öğrencileri, eserleri ve tartışmaları gibi konular hakkında bilgi bulunurken; ailesi, çocukluğu ve gençliği gibi konularda çok az bilgiye rastlanır. Şâtıbî'nin hayatını ve görüşlerini ele alan yazarlar yukarıda bahsedilen kaynaklarla birlikte Şâtıbî'nin yazmış olduğu eserlerinden de istifade etmişlerdir. Endülüs ve Kuzey Afrika'da yaşamış olan Şâtıbî, öğrenim hayatına İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî'den (ö. 728/1328) Kur'ân-ı Kerim'i öğrenmek suretiyle başlamıştır. O dönemde Endülüs'te okutulmakta olan dinî ve aklî ilimlerin çoğundan eğitim almıştır. Eğitimi

¹ Ahmet Yaman, "İmam eş-Şâtıbî ve bir islam klasiği el-Muvâfakât", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 399.

² Muhammed b. Muhammed İbn Mahluf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1/332.

³ Ahmed er-Reysûnî - Ali Hakan Çavuşoğlu, "Şâtıbî", *Şâtıbî* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/373.

⁴ Ahmed Bâbâ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dibâc* (Trablus: Dâru'l-Kâtib, 2000), 48.

hususunda belli bir aşamaya ulaştıktan sonra Kur'ân-ı Kerim ve Sünnetle ilgili ilimlere yoğunlaşmıştır.⁵

Endülüs'te okutulmakta olan dinî ve aklî ilimlerin çoğunda eğitim alan Şâtıbî, dinin temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'e büyük önem vermiştir. Buna binaen Kur'ân-ı Kerim ve Sünnetin hükümleriyle çelişen bid'atı ortaya koyup bid'atçılara karşı mücadelede etmiştir. Özellikle bid'atı açıklarken bununla ilgili meseleleri ilkeler üzerinden çözmeye çalışmıştır. Bu sıkıca tutum bazı alimlerin dışlanmasına neden olmuş olsa da Şâtıbî bildiği doğrulardan ödün vermeksizin çalışmalarına devam etmiştir.⁶

Her ne kadar bazıları Şâtıbî'yi ilmi tartışmaya çekmişse de, Şâtıbî *el-İfâdât ve'l-inşâdât* adlı eserinde mücadeleci olmaktan kaçındığını ifade etmiştir. Şâtıbî'nin bu yaklaşımın temelinde rüyada gördüğü hocası İbnü'l-Fahhâr'ın (ö. 754/1353) tavsiyelerinin yattığı rivayet edilmektedir. Hocasının, kimseye itirazda bulunmamasını istemesinin etkisi altında kaldığını kendi ifadelerinden anlamaktayız. Şâtıbî, hoşgörü ve kolaylığa eğilimli bir anlayış ve ahlaki yapıya sahiptir. Bid'atçılara karşı duyduğu rahatsızlık bile, onlara karşı hoşgörülü ahlakıyla muamele etmesine engel teşkil etmemektedir.⁷

Şâtıbî'nin görüşleri, Kitap ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı, bid'atdan uzak duran bir anlayışı yansıtmaktadır. Onun şu ifadeleri, bu yönde gösterdiği gayreti açıkça ortaya koymaktadır:

“Allah'ın bana verdiği imkanlar ölçüsünde O'nun yolunda yürümek için nefsimi güçlendirdim. Dinin itikâdî ve amelî esaslarından/asıllarından işe başladım. Sonra bu esasların üzerine bina edilen furuuyla devam ettim. Bu esnada sünnetlerin ve Bid'atın ne olduğunu, ayrıca caiz olan ve yasak olanın ne olduğunu açıkladım. Bunu da Usul-i Din (Kelam) ve Usul-i Fıkıh ilmine arz ettim (onların ölçüleriyle test ettim). Sonra Hz. Peygamber'in (s.a) kendisinin ve ashabının üzerinde bulunduğu yolu tarif ederken 'sevâd-i âzam' diye isimlendirdiği cemaatle birlikte olmayı ve âlimlerin bid'at ve muhtelif ameller olarak haklarında hüküm verdiği bid'atı terk etmeyi arzu ettim.”

Bu ifadeler, onun sadece teorik olarak değil, aynı zamanda uygulamada da Kitap ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı kaldığını ve bid'atdan kaçındığını göstermektedir.⁸

Şâtıbî'ye ilişkin bilgiler veren eserler, ölüm tarihi konusunda ittifak halindedirler. Talebesi Mucârî'nin (ö. 862/1457) günümüze ulaşan tek eseri olan

⁵ er-Reysûnî - Çavuşoğlu, “Şâtıbî”, 38/373.

⁶ İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, çev. Ahmet İyibildiren - Mustafa Özcan (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2009), 2/34.

⁷ İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-İfâdât ve'l-Inşâdât* (Şamile, 1431), 4.

⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/31.

Bernâme adlı kitap ile Şâtıbî'nin hayatıyla ilgili en önemli kaynak olarak görülen Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî'nin *Neylû'l-ibtihâc* adlı eseri, Şâtıbî'nin Şabân ayında 790/1388 yılında öldüğünü belirtmektedirler. Kimi kaynaklarda vefat ettiği günle ilgili bilgi olmamasına karşın, genel olarak kabul edilen görüşe göre Şâtıbî 8 Şa'bân 790/1388 Salı günü vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁹

2.2. Şâtıbî'nin Yaşadığı Dönem

Şâtıbî, hicri VIII. yüzyılda Benî Ahmer'in¹⁰ hükümranlılığı devrinde Gırnata'da yaşamıştır. Gırnata bu dönemde çeşitli düşünsel akımlara, bilimsel eğilimlere ve serbest düşünceye ev sahipliği yapmıştır. Bu serbest düşünce Şâtıbî'nin İslam hukukunda ve makâsıdüş şerî'ada farklı görüşlerine etkisi inkar edilemez. Ayrıca Gırnata'nın yukarıda da ifade ettiğimiz ilmi zenginlikleri, Şâtıbî'nin genel düşüncelerini şekillendirme ve geliştirme sürecine katkıda bulunduğu söylenebilir.¹¹

Şâtıbî'nin yaşamını sürdürdüğü ortam, kültürel, toplumsal ve politik açıdan çeşitlilik gösteriyordu. Siyasi olarak dağınık olmasına rağmen toplumsal çalkantılara sahne olan bu toplum, kültürel açıdan oldukça zengindi. Bölgedeki bilimsel hareketlilik, devrin idarecilerinin ilme vermiş olduğu öneme dayanıyordu.¹² Gırnata'da, "Câmi-î a'zâm" ve "Nasriyye Medresesi" olarak bilinen iki kritik bilimsel merkez bulunuyordu. Câmi-î a'zâm'daki ders halkasına dahil olan öğrenciler, bilimsel birikimleri ile birlikte dindarlıkları ile de ön plana çıkıyordu. Nasriyye Medresesi ise Sultan Ebû Haccâc Yusuf'un (ö. 754/1354) katkılarıyla kurulmuştur. Bu medrese ilmin yayılmasına sebep olmuş ve uzun bir müddet ilme önemli hizmetlerde bulunmuştur.¹³

Şâtıbî'nin yaşadığı dönemdeki ekonomik hayat hem şehir hem de kırsala dayanıyordu. Kırsalda tarımla hayvancılık faaliyetleri yayginken, şehirlerdeyse el sanatlarıyla ticaret ön plandaydı. İmalat kaynaklarını elinde bulunduran aristokrat kesim, genellikle lüks bir hayat sürmekteydi. Bu dönemde ekonomik faaliyetlerin bu

⁹ Ahmed Bâbâ, *Neyl*, s. 49, eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, Mukaddime/39.

¹⁰ Hicri 635 (Miladi 1238) ile 897 (Miladi 1492) yılları arasında Granada'da hüküm süren Nasriler Devleti'nin kurucusu İbnü'l-Ahmer'e nisbetle Benî Ahmer Devleti olarak bilinen bir devlettir.

¹¹ İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḥmî el-Ğirnâfî eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm* (Suûd: Dâru İbn 'Affân, 1992), Mukaddime/Mukaddime/22-30.

¹² eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, Mukaddime/29.

¹³ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, Mukaddime/28-30.

şekilde çeşitlenmesi, toplumun farklı kesimlerinin farklı alanlarda geçimlerini sağlamalarını mümkün kılmıştır.¹⁴

2.3. Şâtıbî'nin Hocaları

Bir ilim insanının fikirlerinin biçimlenmesinde içinde bulunduğu dönemin ilmi birikimleri kadar, söz konusu bilgiyi aktaran hocalarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Şâtıbî'nin eğitimini anlamak için hocalarının kimler olduğunun bilinmesi önemlidir. Şâtıbî'nin bilgi ve düşünce birikiminin nasıl şekillendiği ve hangi akademik geleneğin içinde yetiştiğini anlamamıza yardımcı olan etken hocalarıdır diyebiliriz.

2.3.1. Ebû Ali Mansur b. Ali Abdillâh ez-Zevvâvî

Zevvâvî (ö. 771/1369) felsefeye olan ilgisiyle tanınır. Şâtıbî, ondan Ebû Amr b. el-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtasaru müntehâ's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* isimli eseri okumuştur.¹⁵

Zevvâvî, aklî ve naklî ilimlerde uzmanlaşmış olup öğrencilerine öğrettiği ilimlerin temel kaynaklarına vakıf olmasıyla tanınır. Özellikle fıkıh alanında meşhur olmuştur. Ayrıca öğrencilerine çeşitli İslami ilimlerde güvenilir kabul edilen kitapların temel eserlerini öğretmiştir. Zevvâvî, Gırnata'daki hukuk alimleriyle de bilimsel tartışmalar gerçekleştirmiştir.¹⁶

2.3.2. Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fahhâr el-Bîrî

İbnü'l-Fahhâr el-Bîrî (ö. 754/1353), Endülüs'te dil alimlerinin önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilir. Endülüs kurrâsının en iyilerinden olan el-Bîrî, eş-Şâtıbî'nin de hocalığını yapmıştır. Eş-Şâtıbî, şöhreti Endülüs sınırlarını aşan ve Arap dili ile edebiyatındaki derin bilgisiyle tanınan el-Bîrî'den ders almıştır. Eş-Şâtıbî'nin

¹⁴ Ebû Abdillâh Zü'l-Vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnata* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 1/38-42.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelüsî el-Mucârî, *Bernâmecu'l-Mucârî* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1982), 122; Raysunî Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî* (Darul-Âlemiyyeti-LilKitabul-İslâmî, 1992), 92; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 47.

¹⁶ Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelüsî el-Mucârî, *Bernâmecu'l-Mucârî*, 119; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 92.

öğrencisi Ebû Abdullah el-Mucârî'nin aktardığına göre, el-Bîrî, eş-Şâtıbî'ye Mushaf'ı yedi kıraat üzere yedi kez hatmettirmiş ve ona Sibeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitab*'ı ile İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *Elfiyye*'sini okutmuştur. Eş-Şâtıbî, hocası el-Bîrî'den methiye dolu sözlerle bahsetmiştir.¹⁷

2.3.3. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî

Makkarî (ö.759/1357) olarak da bilinen Ebû Abdullah, büyük bir âlim olarak tanınmıştır ve kendisine genellikle "el-Makkarî el-Kebir" ya da "el-Makkarî el-Cedd" şeklinde hitap edilmiştir. Eş-Şâtıbî, Gırnata'da ciddi bir etki oluşturan söz konusu âlimden Arap dili, kırâat, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini öğrenmiştir. Ayrıca Şâtıbî, el-Makkarî'den hadis sahasında *Sahîh-i Buhârî*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Nesâî*, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'sı, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifa*'sı ve İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-Hadis*'ini okumuştur. Ebû Abdullah el-Makkarî, Gırnata'da baş kadılık yapmıştır ve tasavvuf alanındaki eğitiminde eş-Şâtıbî'ye büyük katkı sağlamıştır. El-Makkarî'nin eserleri arasında "el-Kavâidü'l-fikhiyye", "*Şerhu muhtasarı İbni Hâcib*", "*Tekmilü't-ta'kîb*", ve "el-Hakâik ve'r-rakâik fi't-tasavvuf" bulunmaktadır.¹⁸

2.3.4. Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şerif el-Hasenî es-Sebtî

Şâtıbî'nin, Arap dili ve edebiyatı alanlarında ki hocası olarak bilinir. *Neylû'l-İbtihâc* yazarı Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî tarafından "filolojinin reisi" şeklinde övülmüştür. Ayrıca Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) "*Maksûra*" adlı eserinin şârihi olarak bilinen es-Sebtî (ö. 760/1358), Gırnata'da kadılık görevinde de bulunmuştur.¹⁹

¹⁷ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 47; Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelusî el-Mucârî, *Bernâmecü'l-Mucârî*, 119; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 91.

¹⁸ 18Zü'l-Vizâretayn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, *el-İhâta fi Ahbâri Gırnata*, 1/77; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 49; Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelusî el-Mucârî, *Bernâmecü'l-Mucârî*, 119-120; İbn Mahluf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/232; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 91.

¹⁹ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 47; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 92.

Ebu'l-Kasım es-Sebtî, Kur'ân ile hadis naslarının anlaşılması konusunda dilin inceliklerinden faydalanmış ve kimi zaman birtakım insanların Arap dilini doğru kullanamamalarından kaynaklı hataları düzeltmiştir.²⁰

2.3.5. Ferec b. Kasım b. Ahmed b. Lübb et-Tağlibî

Tağlibî (ö. 782/1380) filoloji sahasında uzmanlığı bulunmasına karşın daha çok furûu fıkha hakimiyetiyle tanınmaktadır. Tağlibî ile Şâtıbî başta aynı düşüncede olsalar da sonradan bazı fetvalar ile bid'at konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Ancak Tağlibî, Şâtıbî'nin düşüncelerinin oluşmasında etkili olmuştur. Şâtıbî ile birlikte fıkıh alanında birçok meseleyi paylaşmışlardır.²¹

2.3.6. el-Hatîb Ebû Ca'fer eş-Şakûrî

Ebû Cafer Ahmed eş-Şakûrî, nahiv ve fıkıh alanlarında uzman bir alim olarak bilinir. Gırnata'da müderrislik ve hatiplik yapmıştır. Tabakat eserlerinde önemli bir alim olarak tanımlanmıştır. Şakûrî'nin talebelerine özellikle Sîbveyh'in "*el-Kitab*"ı, İbnü'l-Bennâ'nın (ö. 721/1321) "*Telhîs*"i ve İbn Mâlik'in "*Elfiye*"si gibi önemli eserleri okuttuğu bilinmektedir. Bu eserler, Arap dilinin ve fıkıh ilminin temel metinleri arasında yer alırlar. Ayrıca bu eserler Şakûrî'nin de öğrencilerine sunduğu bilgi birikimini artırmaya yardımcı olmuşlardır. Araştırdığımız kadarıyla Ebû Cafer Ahmed eş-Şakûrî'nin ölüm tarihine ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık.²²

2.3.7. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Merzûk et-Tilmisânî

Ahmed b. Merzûk et-Tilmisânî (ö 781/1379) aklî ve naklî ilimlerde sağlam bir eğitim almış bir bilgin olarak bilinir. Özellikle Şâtıbî'nin aklî ve naklî alanlardaki yetkinliğine katkıları olmuştur. Kendisi "*Miftâhu'l-vusûl ilâ binâi'l-furû' ale'l-usûl*" isimli eserin sahibi olarak tanınır. Ebû Ecfân'ın dipnotunda, Muhammed b. Ahmed'in edebiyatçı, şair ve gösterişten uzak bir kişiliğe sahip olduğu ve dönemin Endülüs

²⁰ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 92.

²¹ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 47; Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelûsî el-Mucârî, *Bernâmecu'l-Mucârî*, 118; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 91.

²² Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 91; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 49.

vezirlerinden İbnü'l Hakim'in yanında önemli bir konuma yükseldiği belirtilmektedir. Bu açıklamalar, Muhammed b. Ahmed'in entelektüel ve sosyal açıdan önemli bir figür olduğunu gösterir.²³

Şâtıbî'nin bahsedilen meşhur hocalarının yanı sıra, birçok muhaddis, fakih, sûfî, hatip hocası olduğu bilinmektedir. Bu hocalar, Endülüs ilim geleneğinde dil alanında ileri seviyelere ulaşmış ve ardından aklî ve naklî ilimlerde yetkinleşmişlerdir. Bu durum, Şâtıbî'nin eğitim hayatına dair bizlere önemli bir düşünce verir. O da hocaları gibi aklî ve naklî ilimlerini yanı sıra dil bilgisi, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında derinleşmiştir. Bu geniş ve kapsamlı eğitim, Şâtıbî'nin bilgi birikimini zenginleştirmiş ve onu dönemin önde gelen alimlerinden biri haline getirmiştir.

2.4. Şâtıbî'nin Talebeleri

Şâtıbî'nin talebelerine dair kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Ancak, mevcut bilgiler genellikle özet halinde ve kısıtlıdır. Bu talebelerin tanınması, Şâtıbî'nin düşünce yapısıyla ilgili özellikleri hakkında bizlere katkı sağlayabilir.

Şâtıbî, genellikle öğretim faaliyetlerinde kullanılan kaynakları açıklar ve naklettiği bilgilerin doğruluğunu destekleyecek senetleri sunardı. Bu sayede, öğrencilerine izleyecekleri öğrenme ve öğretme metotları konusunda da rehberlik sağlardı. Bu tedris faaliyetlerinin sonucunda, Şâtıbî'nin pek çok öğrencisi oldu ve bunlardan bazıları ilmî dallarda yetişen üst düzey birey anlamında kullanılan 'imam' seviyesine ulaştı. Bu öğrencilerin, biyografik eserlerde adları geçmektedir. Biz burada, bazılarının yaşamlarına ilişkin ana hatları ile bilgiler vereceğiz.²⁴

2.4.1. Ebû Yahya Muhammed b. Muhammed el-Gırnatî

Ebû Yahya (ö. 813/1410) olarak bilinen bu alim Şâtıbî'nin en tanınmış talebelerinden biridir. Gırnata'da ilmi ile tanınmış bir aileden gelmiş olan Ebû Yahya,

²³ Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsıd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 109; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dibâc*, 47.

²⁴ er-Reysûnî - Çavuşoğlu, "Şâtıbî", 38/373.

eş-Şâtıbî'den nahiv ile fıkıh ilimlerini almıştır. Şâtıbî'nin dostu ve mirasçısı şeklinde tanımlanan Ebû Yahya alim, hatip ve edip olarak bilinir.²⁵

2.4.2. Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Gırnatî

Gırnata'lı Kâdî Ebû Bekr (ö. 829/1425), Şâtıbî'nin varisi şeklinde nitelendirilen Ebû Yahya bin Âsım'ın kardeşidir. Kendisi Gırnata'da kadılık görevinde bulunmuştur. Fıkıh ve fıkıh usûlü alanlarında uzmanlaşmış ve söz konusu konularda kitaplar kaleme almıştır. Bu yeteneklerinde hocası Şâtıbî'nin etkisi önemli bir rol oynamıştır. Kâdî Ebû Bekr aynı zamanda bir muhaddis ile kendisine itibar edilen bir müftüdür. Kırâat ile nahiv ilimlerine ilgi göstermiş ve bu sahalarda da eserler yazmıştır. Kırâat alanındaki önemli yapıtı "*Îzâhu 'l-meânî fi 'l-kırâati's-semânî*"dir. Fıkıh alanında "*Tuhfetü 'l-hukkâm fi nüketi 'l-ukûdi ve 'l-ahkâm*" isimli eseri büyük bir değer görmüştür. Ferâiz ilmi üzerine ise "*Îzâhu 'l-gavâmiz fi ilmi 'l-ferâiz*" ile "*el-Kenz fi ilmi 'l-ferâiz*" isimli 2 kitap yazmıştır. Bunun yanı sıra, eserlerinde *el-Muvâfakât*'ın özetini yapmış olduğu belirtilmektedir.²⁶

2.4.3. Ebû Abdullah Muhammed el-Beyanî

Gırnata'da yaşayan ve Şâtıbî'nin önde gelen öğrencilerinden biri olarak bilinir. Ebû Abdullah Muhammed el-Beyanî'nin ölüm tarihine ilişkin net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat hicri 9. Yüzyılda yaşadığı rivayet edilmektedir. Bahsedilen alim Şâtıbî'den fıkıh ilmi aldığı bilinmektedir.²⁷

²⁵ et-Tinbuktî, *Neylû 'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 50; Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelusî el-Mucârî, *Bernâmecu 'l-Mucârî*, 126; Ahmed, *Nazariyyetü 'l-Makâsıd İnde 'l-İmami's-Şâtıbî*, 92; İbn Mahluf, *Şeceretü 'n-nûri 'z-zekiyye fi tabakâti 'l-Mâlikiyye*, 1/247.

²⁶ 26 İsmail Paşa Muhammed Emin bin Mir Salim El-Babani, *Hediyyetu 'l-Arifin Esmâu 'l-Müellifin ve Âsârü 'l-Musannifin* (İstanbul: İstanbul Bilgi Ajansı, 1951), 2/185; el-Tilmisani Şihabeddin Ahmed bin Muhammed el-Makkari - thk. İhsan Abbas, *Nefhu't-Tayyibi min Gusni 'l-Endelüsü 'r-Ratib*, (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1968), 7/21; et-Tinbuktî, *Neylû 'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 50; İbn Mahluf, *Şeceretü 'n-nûri 'z-zekiyye fi tabakâti 'l-Mâlikiyye*, 1/247; Ahmed, *Nazariyyetü 'l-Makâsıd İnde 'l-İmami's-Şâtıbî*, 92.

²⁷ et-Tinbuktî, *Neylû 'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 50; Ahmed, *Nazariyyetü 'l-Makâsıd İnde 'l-İmami's-Şâtıbî*, 92.

2.4.4. Ebû Ca'fer el-Kassâr

Araştırmacı olan Ebû Cafer el-Kassâr Şâtıbî gibi bir muhakkik alimden ders almıştır. Şâtıbî'nin onunla bilimsel tartışmalarda bulunduğu ve *el-Muvâfakât* adlı eserini yazarken Ebû Cafer el-Kassâr'ın fikirlerinden yararlandığı tahmin edilmektedir. Ebû Cafer el-Kassâr'ın vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.²⁸

2.4.5. Ebû Abdullah el-Mucârî el-Endelüsî

Mucârî (ö. 862/1458), Doğu'ya yapmış olduğu seyahatten önce Gırnata'da Şâtıbî'den ilim öğrenmiştir. Kendisi, Şâtıbî'yle ilgili bilgiler veren ana kitaplardan birisi olan kendi eseri *Bernâmec*'te hocası Şâtıbî'den okumuş olduğu eserleri ifade etmektedir. Bu çerçevede, Şâtıbî'den İbn Mâlik'in *Elfiye*'sini okumuştur ve ondan ilmi icazetini almıştır. Bunun yanı sıra İmâm Mâlik'in *Muvatta*'sını, Ebû Amr İbn Hâcib'in *Muhtasaru münteha's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*'ini, Sîbveyh'in *el-Kitab*'ını ve hocasının kendi eseri *el-Muvâfakât*'ını da okumuştur.²⁹

Şâtıbî'nin talebeleri, sadece onun dinî ilimler alanındaki öğretilerine ehemmiyet vermemiş, aynı zamanda onun Müslüman toplumun ıslahıyla ilgili görüşlerini elzem görüp söz konusu görüşleri Endülüs'ün dört bir tarafına yaymışlardır. Hocalarının görüşlerine olan güvenleriyle, dinî bozanın bid'at ve taklîtçi olduğuna inandılar. Bu tür muhdeslerin toplumun dinî inançlarının zayıflama ve bozulmaya neden olduğunu gözlemleyerek, yanlışlıklara karşı tüm zorluklara rağmen tavır aldılar. Bu sayede, Şâtıbî'den aldıkları bilgilerle İslami kültürün ruhunun mirasçısı olmuşlardır.

2.5. Şâtıbî'nin Eserleri

Endülüs'te dinî ve aklî ilimlerin birçoğunu öğrenen Şâtıbî'nin, sonradan Kur'ân ve Sünnet'i temel alan bir ilmi araştırma sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte, elde ettiği bilgileri kullanarak fıkıh usul ve esaslarından da yararlanarak, toplumda yaygın olan dinî inançlar, ibadetler ve uygulamalar ile ilgili bilimsel görüşlerini gözden geçirmiştir. Şâtıbî'nin farklı ilimlerle ilgili birçok metni ezberlediği ve böylece geniş bir

²⁸ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 76; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 92.

²⁹ Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelüsî el-Mucârî, *Bernâmecü'l-Mucârî*, 116-118; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 92.

bilgi birikimi edinmiş olduğu bilinmektedir. Birçok insanın ondan yararlanmak üzere uzak yerlerden geldiği, bilhassa kıraat derslerine büyük ilgi gösterildiği ve hakkında kasideler kaleme alındığı belirtilmektedir. Bu kısımda da onun eserlerinden bahsedeceğiz.

2.5.1. el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa

Şâtıbî'nin en önemli ve en meşhur eseri, fıkıh usulüyle ilgili olan bu eseridir.³⁰ Söz konusu kitabın ilk olarak “*Unvânu't-ta'rîf bi esrâri't-teklîf*”³¹ şeklinde düşünüldüğü ancak sonradan Şâtıbî'nin kararıyla “*el-Muvâfakât*” şeklinde adlandırıldığı bilinmektedir.³² Fıkıh usulünü değişik bir bakışla inceleyen söz konusu kitap, kaleme alındığı dönemden itibaren ilgi çekmiş olmasına karşın, asıl tanınması ve değer görmesi son yüzyılda gerçekleşmiştir. Zaman içinde *el-Muvâfakât*'a ilgi giderek artmış eser birçok kez basılmıştır. “*el-Muvâfakât*” üzerine geçmişte ihtisar gibi çeşitli çalışmalar yapılmış günümüzde de bu tür çalışmalar devam etmektedir. Son zamanlarda, çağdaş hukuk teorisinin şekillenmesinde söz konusu kitabın maslahat anlayışının önemli bir rol oynadığı da belirtilmektedir.³³

Kitap, ilk olarak 1302/1884 yılında Tunus'ta hükümet matbaası tarafından dört bölüm şeklinde Salih el-Kâicî, Ali eş-Şenûfî ile Ahmed el-Vertânî tarafından hazırlanmak suretiyle yayımlandı. 1327/1909'da Kazan'da Musa Carullah tarafından Türkçe bir ön söz ile ilk bölümü tekrardan basıldı. İkinci tam basım olan 3. basım, 1341/1923 senesinde Kahire'de Selefîyye matbaasında, kısmen Ezher Üniversitesi Rektörü Muhammed el-Hıdır Hüseyin ve kısmen Mısır Devleti Din İşleri Daire Başkanı Muhammed Hüseyin el-Adevi tarafından hazırlandı. 4. basımsa Mustafa Muhammed matbaasında, Şeyh Abdullah Dıraz'ın geniş notları ile gerçekleştirildi.³⁴

Son iki yüzyılda, Muvâfakât'ın klasik fıkıh usulü kitapları arasında özel bir konum kazanması, yenilikçi ve ictihat taraftarı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Musa Carullah, Seyyid Bey, Fazlurrahman, Subhi Mahmasani, Fadıl b. Âşûr, Hayreddin Karaman vb. ictihat taraftarı alimler, söz konusu kitabı sadece lafzi konulara

³⁰ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48; Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelûsî el-Mucârî, *Bernâmecu'l-Mucârî*, 118; Ahmed, *Nazarîyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 93.

³¹ Ahmed, *Nazarîyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 93-94.

³² Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî - İbn Hasan Âli Selman thk.Ebu Ubeyde Meşhur, *el-Muvâfakât* (Darû-İbn-Affân, 1997), Mukaddime/23.

³³ İdris Dalma, *Şâtıbî'de Fiillerin Sonucunun İtibâra Alınması* (İğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 15-16.

³⁴ Mehmet Erdoğan, “el-Muvâfakât” (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020), 31/406-408.

indirgemeksizin İslam hukuk felsefesini inşa edici şeklinde görürler. *Muvâfakât*, genç akademisyenlerin düşünme yeteneklerini geliştirmeleri, bağımsız düşünme yeteneğini kazanmaları, şeriatın maksatlarını önceliklendirme ve içtihat etme cesaretini artırmaları için kesinlikle okumaları gereken bir kitap olarak öne çıkarılır.³⁵

Yazarın ifadesi çerçevesinde, eser 5 ana bölümden oluşmaktadır:³⁶

1. Gayeye ulaşma konusunda gereksinim hissedilen bilimsel ön sözler.
2. Hüküm ve hüküm ile alakalı hususlar; mahkûm bih, mahkûm aleyh, vaz'i ve teklifi hükümler.
3. Şeriatın içerdiği şer'i maksatlar ve bunlar ile ilişkili hükümler.
4. Şer'i deliller, bu delillerle ilgili hususların kapsamlı bir şekilde açıklanması; delillerin kaynakları ve bu delillerle ilgili fiillerin bir hükme bağlanması.
5. İchtihat, taklît ile ilgili olan hükümler. Ters düşme, tercih, soru-yanıt gibi hususlar. Söz konusu bölümlerde, amaçlara ulaştıracak ve başarılı olmalarını sağlayacak konular, giriş ve bölümler vardır.

Şâtıbî, kitabın ön sözünde bu önemli fıkıh usulü kitabını kaleme almasının nedenlerinden şöyle söz etmektedir:

“Ben bu kitabı, her araştırma ve incelemede tek dayanağın veya seni meşgul eden her tasavvur ve tasdikte başvuru kaynağın olsun diye değil, yolculuğunda sana rehberlik etsin ve birbiriyle uyumlu manaları açıklasın diye yazdım. Bu kitap, ilimlerden bir ilim, tariflerden bir tarif niteliğindedir. Akıllar farklılık gösterebilir ve anlayışlar çatışabilir. Ancak şüphe yok ki; bu çalışma, sana şer'i ilimlerde nasıl yükseleceğini ve hangi yolda ilerleyeceğini gösterecektir...”³⁷

Şâtıbî'nin bu ifadelerinden anladığımız kadarıyla, *Muvâfakât* adlı eser öteki fıkıh usulü kitaplarından farklı görünse de diğer fıkıf usulü kitapları gibi dayanağı ayetler, hadisler ve selef-i salihinin görüşleridir. Bilim talebelerine, şer'i sorunlara hikmetle bakmalarını sağlayan, taklitten kurtarıp basiret zirvesine yükselten ve şer'i bilimlerde hangi noktaya ulaşılabileceğini ortaya koyan bir kitaptır.

2.5.2. el-İ'tisâm bi's-Sünne ve'l-Havâdi's ve'l-Bida'

el-İ'tisâm adlı eser Şâtıbî'nin, bid'atla ilgili meseleleri inceleyip bid'at karşısındaki tavrını ortaya koyduğu bir kitaptır. Kimi kaynaklarda eserin ismi “*el-*

³⁵ *Muvâfakât*'in bu yönüne dikkat çeken düşünürlerin değerlendirmeleri hakkında bkz. Erdoğan, ‘*el-Muvâfakât*’ md., *DİA*, 407.

³⁶ Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Lahmî el-Gırnâtî eş-Şâtıbî - Dırâz nşr. Abdullah, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*, (Beyrut, 1991), 1/17.

³⁷ eş-Şâtıbî - nşr. Abdullah, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*, 1/17.

İ'tisâm'' yerine “*el-İ'tisâm bi's-sünne veya el-Havâdis ve'l-bida*”³⁸ şeklinde geçmektedir. Fakat Şâtıbî mukaddimesinde, bid'at , hüküm ve bid'at lerle ilgili farklı konuları içeren bir eser yazma niyetiyle hareket ettiğini ve bu amaçla kaleme aldığı eserine *el-İ'tisâm* adını verdiğini belirtmektedir.³⁹ Şâtıbî'nin, *el-İ'tisâm*'daki kimi sorunları *Kitâbu'l-Muvâfakât*'taki kimi meselelere ırcâ etmesi, söz konusu kitabını Muvâfakât'ın ardından kaleme aldığını göstermektedir.⁴⁰

Kitâbu'l-İ'tisâm, uzun bir mukaddimeyle on bölümden oluşmaktadır. Mukaddime bölümü, “İslam garip başladı, başladığı gibi garip halde dönecektir. Ne mutlu gariplere!”⁴¹ hadisinin değişik rivayetleri ile bunların geniş açıklamalarını ele alır. Ana bölümler ise kendi içlerinde fasıl ile mesele olarak alt başlıklara ayrılıp, konuların bir bütünlük içinde ayrıntılı bir biçimde incelenmesini sağlamaktadır.⁴²

Kitabın üslubuna bakıldığında tekrarların sıkça olduğu göze çarpar. Bu durum, Şâtıbî'nin daha kitap müsvedde iken öldüğü için düzeltme fırsatına sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

2.5.3. el-İfâdât ve'l-İnşâdât

"el-İfâdât ve'l-İnşâdât" adlı kitab, yazarın hayatı, hocaları ve devrin önemli kişilerinden bahsetmektedir. Bu kitap Şâtıbî'nin bilimsel günlüğü ya da ders notları şeklindedir. Kitap, ders sırasında işlenmiş olan bilimsel konuları, hocalarla olan anekdotları, devrin bilimsel ve kültürel yapısı vb. konulara dair bilgiler sunuyor.⁴³

Söz konusu eser, Şâtıbî'nin hayatıyla alakalı bilgileri kendi anlatımı ile sunması bakımından önemlidir. Dolayısıyla Şâtıbî ile ilgili diğer kaynaklardan alamayacağımız doğru bilgileri, *el-İfâdât ve'l-inşâdât* adlı eserden alabiliriz. Çünkü Şâtıbî, yaşadığı olayları yazınsal bir biçimde bu eserde aktarmaktadır.⁴⁴

³⁸ Avni İlhan, “*el-İ'tisâm*”, *el-İ'tisâm* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/462-463.

³⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/44.

⁴⁰ Bkz. eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/227,256.

⁴¹ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim* (Kahire: Issa Al-Babi Al-Halabi, 1955), “*Kitâbul İmân*”, 145.

⁴² eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/17-20.

⁴³ et-Tinbukî, *Neylül-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 96.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Şâtıbî, *el-İfâdât ve'l-inşâdât*.

2.5.4. el-Fetâvâ

Bu eser, Şâtıbî'nin yazmış olduğu bir kitap değildir. Aksine onun fetvalarının bulunduğu bilinmektedir. Bu fetvalar, değişik yerlerden Ebû'l-Ecfân tarafından toplanmış ve bir eser haline getirilmiştir.⁴⁵

Şâtıbî'nin *el-Fetâvâ*'sı iki ana kısma ayrılır.⁴⁶

Birinci kısımda; Şâtıbî'nin fetva verebilecek kişinin özellikleri ve onun fetva anlayışıyla ele alınan bazı fetvaları bulunmaktadır.

İkinci kısımda; Şâtıbî'nin verdiği fetvaların metinleri incelenmiş olup belli bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Eser, Şâtıbî'nin tanıtımıyla fetvalarını ihtiva eden ilk kısmı üç fasıl halinde incelemiştir. İlk fasıl Şâtıbî'nin hayatını, ikinci fasıl fetva ve müftüler konularını, üçüncü fasıl ise Şâtıbî'nin önemli bazı fetvalarını içermektedir.

Şâtıbî'nin fetva metinlerinin verilerek incelendiği ikinci kısımdaysa içtihat, taharet, namaz, zekât, oruç vb. başlıklarla Şâtıbî'nin halihazırda bu konularla ilgili mevcut fetvaları nakledilmiştir.

2.5.5. Şerh ale'l-Hulâsa fi'n-Nahv

Bu eser, nahiv ilmi ile ilgilidir. Ahmed Baba et-Tinbuktî, Kitabın ihtiva ettiği konularla bunların ele alınış biçimleri açısından söz konusu kitaba benzeyen bir başka eserin olmadığını ifade etmektedir.⁴⁷ Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî, nahiv ile alakalı olduğu anlaşılan bu kitaptan da Şâtıbî'nin Elfiye şerhinde söz ettiğini ifade etmektedir. Bu eseri, öğrenciler için yazmıştır.⁴⁸

2.5.6. Kitâbu'l-Mecâlis

Şâtıbî'nin bu eseri, “*Sahih-i Buhârî*”nin “Kitâbu'l-buyû” bölümü üstüne yazılmış bir şerhtir.⁴⁹ Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî, bu kitap hakkında “Hiç kimsenin bilmediği hakikatleri içermektedir” diyerek övgüde bulunmuştur. Bu eser, önemli bir

⁴⁵ İbn Mahluf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/231; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 49; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 95; Yaman, “İmam eş-Şâtıbî ve bir islam klasiği el-Muvâfakât”, 401.

⁴⁶ Ayşe Yıldız Gürkan, *Şâtıbî ve İslam Hukuku Metodolojisindeki Yeri* (Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 49.

⁴⁷ Gürkan, *Şâtıbî ve İslam Hukuku Metodolojisindeki Yeri*, 49.

⁴⁸ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48-49.

⁴⁹ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48.

usul alimi olan Şâtıbî'nin, furûu fıkıh ile alakalı bilinen tek çalışması olmasından dolayı da ayrı bir öneme sahiptir. Günümüze ulaştığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁰

2.5.7. ‘Unvânü’l-İttifâk fî ‘İlmi’l-İştikâk

Adından anlaşıldığı gibi, bu eser Şâtıbî'nin dil bilgisiyle ve sarf ilmiyle alakalı yazdığı bir çalışmadır.⁵¹ Şâtıbî, Elfiye'nin şerhinde bu yapıttan söz etmektedir. et-Tinbuktî, Şâtıbî'nin bu eseri bilimsel yaşamının ilk senelerinde, el-Elfiye şerhinden önce kaleme aldığını ve eserin kendisi hayattayken kaybolduğunu belirtmektedir.⁵²

2.5.8. Tıp Risâlesi

Muhammed Halid Mesud, Şâtıbî'nin “*Tıp Risalesi*” isminde bir eserinin olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir.⁵³ Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî, bu eser ile alakalı olarak, "Onda sadece Allah'ın bildiği bilgi ve incelikler bulunmaktadır" demektedir.⁵⁴ Ancak, bu eserin yazma nüshasına ulaşılmamıştır.⁵⁵

2.6. Şâtıbî'nin İlmi Şahsiyeti

Bir insanın ilmi şahsiyeti, onunla alakalı alanlara dair yazdığı kitapların niteliğiyle bu sahaya yaptığı katkılarla belirlenir. Şâtıbî, bilhassa fıkıh usulü sahasına yapmış olduğu katkılarla dikkat çeken bir alim olmuştur. Onun eserlerinin titizlikle incelenmesi fikirlerinin anlaşılmasıyla, ilimsel konumu ile ilgili en doğru değerlendirmeyi yapmamızı sağlayacaktır.⁵⁶

Şâtıbî, Endülüslü olup Mâlikî mezhebinin öncüsü olan fıkıh alimlerindendir. Bunun yanı sıra, Arap dili gramercisi, müfessir ve muhaddis olarak da tanınır. En çok öne çıkan uzmanlık alanlarıysa fıkıh usulüyle Arap dili olmuştur. Mâlikî mezhebi

⁵⁰ Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsıd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 95; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48.

⁵¹ Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsıd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 95; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48.

⁵² er-Reysûnî - Çavuşoğlu, “Şâtıbî”, 38/375; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 49.

⁵³ Mesûd, *İslâm Hukuk Teorisi*, s. 110.

⁵⁴ et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 49.

⁵⁵ Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsıd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 97.

⁵⁶ Gürkan, *Şâtıbî ve İslam Hukuku Metodolojisindeki Yeri*, 51.

içerisinde yetişmiş önemli bir muhakkik olan Şâtıbî, İslami ilimlerdeki derin bilgisiyle öne çıkmıştır.⁵⁷ Şâtıbî, hayatın karmaşıklıkları içinde basit yaşamayı ve kolaylığı savunan bir düşündür. Ona göre, her şeyin en detaylı şekilde incelenmesi gerektiği fikri, insanı yoracak ve hayatın akışını zorlaştıracak bir anlayıştı. Bu yüzden, Şâtıbî, öğretilerin ve yaşamın, insanın anlayabileceği ve uygulayabileceği kadar basit ve net olması gerektiğini vurgulardı. Öğrencisi İbn Merzûk el-Hafîd (ö. 842/1439), hocasının bu görüşlerini aktarırken, Şâtıbî'nin, insanın doğasına uygun, yükü hafif ve anlaşılır bir yol izlemekte olduğunu belirtir. Böylece, Şâtıbî'nin felsefesi, zorluklara karşı bir nevi hafiflik ve basitlik arayışı olarak öne çıkar.⁵⁸

Şâtıbî, ilmin sınırlarını aşan bir arayış içindeydi. Aklî ve naklî, şerî ve felsefî ne varsa hepsine önem verir, bilginin her dalında derinleşmeyi hedeflerdi. Onun için ilim, bir bütündü ve her parçasıyla ilgilenmek gerekirdi. Kendinî sadece tek bir alana adanmak yerine, ilmin çeşitliliğine ve zenginliğine dalmak, onun arayışının temelini oluştururdu. Bu, sadece ilme olan sevgisinden değil, aynı zamanda bilginin insan hayatındaki rolünün kapsamlılığına olan inancından kaynaklanıyordu. Şâtıbî'nin bu yaklaşımı, onun eserlerinde ve öğrencilerine bıraktığı mirasta açıkça görülür; ilmin her köşesini aydınlatma arzusuyla dolu bir hayatın izlerini taşır.⁵⁹

Şâtıbî'nin ilmî hayatını şekillendiren temel prensipleri, onun bilgiye olan derin saygısını ve ilim yolundaki titizliğini göstermektedir. Bu prensipleri şöyle açıklayabiliriz:⁶⁰

a) İlk kaynaklara bağlı olma: Şâtıbî için bilginin saf ve temiz akışını sağlamak adına, her zaman ilk kaynaklara ulaşmak esastı. Bu, onun için sadece bir yöntem değil, aynı zamanda ilmi bir ahlak meselesidir.

b) Nakillerde senetleri dikkate alma: O, nakledilen bilgilerin güvenilirliğini ve doğruluğunu teyit etmek için senetlerin büyük önem taşıdığını savunurdu.

⁵⁷ Yavuz Köktaş, “Şâtıbî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2004), 81; Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelûsî el-Mucârî, *Bernâmecu'l-Mucârî*, 116-120; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 48; İbn Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/231; Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 90; Yaman, “İmam eş-Şâtıbî ve bir islam klasiği el-Muvâfakât”, 399; Erdoğan, “el-Muvâfakât”, 31/407.

⁵⁸ Gürkan, *Şâtıbî ve İslam Hukuku Metodolojisindeki Yeri*, 53.

⁵⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, Mukaddime/42.

⁶⁰ Ahmed, *Nazariyyetü'l-Makâsîd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*, 98-100; eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, Mukaddime/42; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, 52. Erdoğan, “el-Muvâfakât”, 31/407; eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 1-2.

c) İlmî müzakere ve müşaverelere ehemmiyet verme: Şâtıbî, bilginin paylaşımı ve tartışılmasının, derin anlayış ve kavrayış geliştirmenin anahtarı olduğuna inanırdı. Bu yüzden, ilmî diyalog ve danışmaları teşvik ederdi.

d) Derin araştırma, dikkat ve delillere yönelme: Her konuda derinlemesine araştırma yapmak ve delillere dayalı sonuçlara varmak, Şâtıbî'nin bilgi edinme sürecindeki en önemli adımlardan biriydi. O, her iddianın arkasında sağlam kanıtlar olması gerektiğini vurgulardı.

Bu prensipler, Şâtıbî'nin ilmî çalışmalarının temelini oluşturur ve onun, bilgiye olan yaklaşımının ne kadar disiplinli ve sistematik olduğunu gösterir.

Endülüs'ün tarih sahnesindeki dönüşümleri, Şâtıbî'nin düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır. O, kendi dönemindeki mevcut olan bid'at ve çeşitli düşünceler arasında, Kur'ân ve sünnetin sahih anlayışını koruma ve yeniden canlandırma gayreti içindeydi. Bunun için, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân ile sünnetin bir arada ve doğru bir şekilde anlaşılmasını vurgulayan el-Muvâfakât ve el-İ'tisâm gibi değerli eserler yazmıştır. Şâtıbî için, nassların doğru anlamlandırılması, sadece fıkıh usûlüne değil, aynı zamanda usûl ilimlerinin geniş bir yelpazesine ve makâsıd (amaçlar) anlayışına dayanıyordu. Onun eserleri, İslami ilimlerin derinliklerine dalmak isteyenler için birer rehber niteliğindedir ve onun ilmî mirası, bugün bile birçok alim tarafından değerlendirilmeye devam etmektedir.

2.7. İslam Hukukunda Bid'at

İslam hukuk literatüründe bid'at oldukça üzerinde durulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli sebebi İslam'ın en önemli kaynaklarından biri olan sünnetin zıddı olmasıdır. Sünneti her türlü yanlışlıktan koruma gayreti bid'at kavramının ele alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. İslam hukukunda konuyla ilgili birçok eser yazılmış ve bu kavram enine boyuna açıklanmaya çalışılmıştır.

2.7.1. Bid'atın tanımı

Bu bölümde bid'atı hem lügat hem de ıstılahi olarak açıklayıp; köken olarak nasıl bir yapıya sahip olduğu ile ilgili bilgiler vereceğiz. Arapçanın zengin bir dil olması sebebiyle bid'at kelimesi de birçok yer ve kalıpta farklı anlamlar ihtiva etmektedir.

2.7.1.1. Bid‘atın sözlük anlamı

Bid‘at kavramı Arapçada ‘ب-د-ع’ kökünden türetilmiştir. ‘ب-د-ع’ sözcüğü lügatte ‘ilk kez yapmak, türetmek, ortaya çıkarmak’ anlamlarına gelmektedir. Bid‘at (بدعة) kelimesi ise ‘yenilik, icat etmek, sonradan meydana gelmek, benzeri olmamak’ gibi müteradif anlamlarda kullanılabilir. ⁶¹ Ayrıca araştırmalarımızdan yola çıkarak şunu söylememiz gerekir ki بدعة kelimesi farklı ek ve kelimelerle beraber daha birçok anlamda ve şekilde kullanılmıştır. Genel olarak hangi şekilde türetilmiş olursa olsun hepsi ‘var olan halin dışına çıkılması ve mevcut durumun değiştirilmesi’ anlamlarında birleşmektedirler.

Kur‘ân-ı Kerimde bid‘at kavramı doğrudan bu isimle geçmemekle birlikte kendisinden türediğini yukarıda ifade ettiğimiz ‘ب-د-ع’ kökü ve türevleri dört ayrı yerde geçmektedir. Şimdi geçtiği ayetlere kısaca değinelim:

Enam Suresi ve Bakara suresinde ‘بدیع’ şeklinde gelmiş olup ‘eşsiz yaratıcı’ anlamında kullanılmıştır. ⁶²

Ahkâf suresinde ‘بدعا’ sözcüğü ‘ilk olmak’ anlamında kullanılmıştır. ⁶³

Hadid suresinde ise ‘icat etmek, uydurmak’ anlamına ‘ابتدعو’ türeviyle kullanılmıştır. ⁶⁴

Hadislerde ise bid‘at kavramı hem doğrudan hem de türevleriyle beraber genel olarak olumsuz bir intiba oluşturacak şekilde birçok rivayette geçmektedir. Bu rivayetlerde geçen bid‘at kavramı, sözlük anlamına uygun olarak ‘yenilik’ anlamında kullanılmıştır. Hadis kaynaklarında bid‘at kelimesiyle birlikte onunla müteradif anlam birliği bulunan ve ‘ح-د-ث’ kelimesinden türetilen muhdes sözcüğü sıkça kullanılmaktadır. ⁶⁵ ‘ح-د-ث’ sözlükte ‘olmak, ortaya çıkmak, belirtmek’ anlamlarına

⁶¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Sâdr, 1414), 8/6; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-İlmi-Lilmilâyîn, 1987), 298; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâtü'l-fünûn ve 'l-'ulûm*, thk. Dr. Ali Dahrucî (Beyrut: Mektebetul Lübnanî, 1996), 1/313-314; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Vezâretül İrşâdî vel Enbeî, 1965), 20/307; b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Meğâyisü'l-luğa* (Dâru'l-Fikr, 1979), 1/209-210.

⁶² el-Bakara, 2/117; En'am, 6/101.

⁶³ el-Ahkâf, 46/9.

⁶⁴ el-Hadid, 57/27.

⁶⁵ Nusret Dede, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Bid'at Kavramı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 26-27.

gelmektedir.⁶⁶ Muhdes ise ‘önceden olmayan bir şeyin ortaya çıkması, yani yeni olarak zuhur etmesi’ anlamında kullanılabilmektedir.⁶⁷ Muhdes sözcüğü de aynı bid‘at kavramı gibi hadislerde genellikle olumsuz anlamda kullanılmıştır.

2.7.1.2. Bid‘atın terim anlamı

Bid‘atı ıstılahi olarak açıklayanlar iki farklı şekilde tarif etmişlerdir. Bunlardan bazıları geniş, diğerleri ise dar kapsamlı olarak ele almışlardır.

Bid‘atı geniş manada kullananlara göre bid‘at Resulullah’dan (a.s.) sonra ihdas olmuş her şeydir.⁶⁸ Bu tanıma göre, dinî nitelikteki ibadet ve davranışların yanı sıra günlük yaşamda ortaya çıkan yeni fikirler, uygulamalar ve adetler de bid‘at olarak kabul edilir. İmam Şâfiî (ö. 204/820), Nevevî (ö. 676/1277), İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), Şehâbeddin el-Karâfi (ö. 684/1285), Zürkânî (ö. 1099/1688), İbn Âbidîn (ö. 1307/1889), Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir.⁶⁹

Bid‘atı dar manada kullananlar, onu Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilâve veya eksiltme özelliği taşıyan durumlar olarak tanımlarlar.⁷⁰ Bu görüşü benimseyenler arasında Mâlikîlerden İmam Mâlik (ö. 179/795), Turtûşî (ö. 520/1126) ve Şâtîbî (ö. 790/1388); Hanefîlerden Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) ve Birgîvî (ö. 981/1573) ; Şâfiîlerden Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ve Hanbelîlerden Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile İbn Receb (ö. 795/1393) gibi âlimler bulunur. Bu âlimlere göre, dinî bir mahiyet taşımayan yenilikler bid‘at sayılmaz. Dolayısıyla örf ve âdet türünden olan davranışlar bid‘at kavramının dışında kalır.⁷¹

Bid‘at üzerine yapılan tartışmalar, aslında lafzî bir ihtilaftır. Her iki grup da dinden olmadığı halde sonradan ortaya çıkan dinî inanç ve uygulamaların reddedilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Fakat, dinî mahiyette görülmeyen ve dinî esaslara ters düşmeyen yenilikler konusunda farklı görüşler vardır. Bid‘atı geniş kapsamlı olarak ele

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2/131; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-‘Kâmûs*, 5/205-206; İbn Fâris, *Meğâyîsü’l-luğa*, 2/36.

⁶⁷ Ali Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid‘at* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 104.

⁶⁸ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü’l-ahkâm* (Kahire: Mektebetul Kuliyetul Ezheriyye, 1991), 2/204.

⁶⁹ Rahmi Yaran, “Bid‘at”, *Bid‘at* (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992), 6/129.

⁷⁰ Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâtü’l-fünûn ve’l-‘ulûm*, 1/313.

⁷¹ Yaran, “Bid‘at”, 6/129-130.

alan âlimler, bu tür yeniliklere bid'at-ı hasene (iyi bid'at) derken, diğerleri bunları bid'at olarak kabul etmemektedir.⁷²

2.7.2. Bid'atın ortaya çıkışı ve sebepleri

Bid'atın ortaya çıkışı ile ilgili literatürde net bir tarih bulunmamakla beraber, Peygamber' in (s.a.v) vefatından sonra ortaya çıktığı söylenebilir.⁷³ İslam'da bid'atın ortaya çıkışıyla ilgili birtakım farklı rivayetlerde bulunsa da⁷⁴ İslam'da ilk bid'atın Haricilerin ortaya çıkmasıyla meydana geldiği bilinmektedir.⁷⁵ Bid'atın ortaya çıkması ve yaşama şansı bulması, çeşitli sebeplerle açıklanabilir:⁷⁶

1. İslamiyet'in geniş coğrafyalara yayılması:
 - İslamiyet, kısa sürede farklı sosyal ve kültürel yapılara sahip milletler arasında yayıldı. Bu durum, bazı sosyal ve kültürel unsurların İslami bir kimliğe bürünerek yeni dönemde de varlıklarını sürdürmesine neden oldu.
2. Nasların kaynağını ve anlama yollarını bilmemek:
 - İslami hükümlerin kaynağı niteliğinde olan nasların kaynağını ve anlama yollarını bilmemek bid'atın İslam'a girişine zemin hazırlamıştır.
3. Kültürel etkileşimler:
 - Yabancı millet ve kültürlerle olan sürekli temaslar, bazı yabancı inanış ve davranışların İslam toplumuna girmesine yol açmıştır.
4. Hurafeler ve eski dinî kalıntılar:
 - Bazı hurafeler veya eski dinî kalıntılar, yeni dinin saflığını bozma amacıyla kasten İslam dinine sokulmak istenmiştir.
5. Müteşâbihata uymak:
 - Kur'an-ı Kerim'in müteşabih ayetlerini kasıtlı olarak kendi çıkarları için tevil etmek. Veyahut gerçekte cahil kimseler tarafından bu ayetlerin yorumlanması bid'atların ortaya çıkmasına kaynak oluşturmuştur.

⁷² Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, 105; Dede, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Bid'at Kavramı*, 52-54; Yaran, "Bid'at", 6/130.

⁷³ Kadir Gürler, "Bid'at Kavramı Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2003), 60.

⁷⁴ Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eserin de aktardığına göre İslam'da meydana gelen ilk bid'at, camiye erkenden gitmeyi terk etmek olduğu şeklinde bir rivayetin varlığından söz edilir. Bununla birlikte Hz. Âişe (r.a)'nın İslam da ilk ortaya çıkan bid'atın şeba' (aşırı doyma hissi) olduğu ile ilgili rivayette bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlerde bid'at'ın terim olarak değil, sonradan ortaya çıkan adet anlamında kullanıldığı ifade edilebilir.

⁷⁵ Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, 122.

⁷⁶ Dede, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Bid'at Kavramı*, 42-44.; Yaran, "Bid'at", 6/130.

Yukarıda da belirtildiği üzere İslam'ın çeşitli inanç, kültür, ırk ve coğrafyalarla hızlı bir etkileşim içine girmesi bid'atın ortaya çıkmasının ana sebeplerindendir. Bununla birlikte iyi niyetli olmayan kişi ve toplulukların dinin fesadına yönelik faaliyetleri de bid'atın neşet bulup kök salmasında önemli bir faktör olmuştur.

2.7.3. Bid'atın kısımları

Bid'at kavramı, doğurduğu sonuçlara göre hasene ve seyyie olarak iki ana başlıkta incelenmiştir. Bununla birlikte, bid'at vâcip, mendup, mubah, mekruh ve haram olarak beş kategoriye ayrıldığı da görülmektedir. Ayrıca, bid'atın itikadî veya amelî olması, fiilî veya terkî⁷⁷ olması gibi ayrımlar da yapılmıştır. İbadetler ya da günlük yaşantıyla bağlantılı bid'at ise taabbüdî ve âdî olarak ikiye ayrılmaktadır. Bid'at, hiçbir dinî delile dayanmayan hakiki bid'at (bid'at-ı hakîkî) ve bazı yönleriyle dinî bir delile dayandığı izlenimini veren ancak uygulamada delilsiz kalan izâfî bid'at (bid'at-ı izâfî) olarak da sınıflandırılmıştır.⁷⁸

2.7.3.1. Doğurduğu sonuç itibariyle bid'at

Bu kısımda bid'atın doğurduğu sonuç itibariyle bazı alimler tarafından bid'atı hasene (güzel bid'at) ve bid'atı seyyie (kötü bid'at) olarak nasıl bir taksimata tabi tutulduğu izah edilecektir.

2.7.3.1.1. Bid'at-ı hasene

Bid'at-ı Hasene (güzel bid'at), İslam'da dinde olmayan yeni bir şey çıkarma anlamına gelen bid'at kavramının olumlu anlamda kullanılan bir türüdür. Klasik fıkıh literatüründe bid'at, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetin de olmayıp, dinî anlamda sonradan ortaya çıkan uygulamaları ifade eder. Ancak, Bid'at-ı Hasene, İslam'a aykırı olmayan ve dinin özüne zarar vermeyen, hatta fayda sağlayan yenilikler için kullanılır.⁷⁹

"Bid'at-ı hasene" kavramı bazı yeniliklerin meşrulaştırılmasında kullanılmıştır. Şafii mezhebine bağlı birçok alim, yeni ortaya çıkan ancak dinin ruhuna uygun olan

⁷⁷ Terki bid'at: Bir fiili delil olmaksızın kişinin kendisine yasaklaması olarak açıklanabilir.

⁷⁸ Dede, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Bid'at Kavramı*, 52-59; Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, 137-145; Yaran, "Bid'at", 6/130.

⁷⁹ Tehânevî, *Keşşâfû ıtlâhâtî'l-fünûn ve'l- 'ulûm*, 313.

ibadet ve uygulamaların bid'at-ı hasene olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Mesela, Kur'ân-ı Kerim'in toplanması, camilere minare yapılması gibi bazı gelenekler bu kapsamda değerlendirilmiştir.⁸⁰

2.7.3.1.2. Bid'at-ı seyyie

Bid'at-ı seyyie, İslam dininin temel hükümlerine aykırı düşen, dine sonradan eklenmiş yanlış uygulamaları ifade eder.⁸¹ İslam'ın özünden uzaklaştıran, dindeki saflığı bozan ve kişilerin ibadetlerini ya da inançlarını bozan her türlü değişiklik ve yenilik bid'at-ı seyyie olarak adlandırılır. Bu tür bid'at, İslam toplumu içerisinde sapkınlıklara ve bozulmalara neden olur. İslam alimleri, bu tür yeniliklerin dinde büyük bir tehlike teşkil ettiğini vurgulamışlardır.

Yukarıda ki ifadelerden de anlaşıldığı üzere bid'at-ı seyyie, Kur'ân ve sünnette aslı bulunmayan uygulamalardır. Bu şekildeki uygulamalar, İslam'ın özüyle uyuşmaz ve dinin temel kaynaklarıyla çatışır. Bu tür bid'at, ibadetlerde birçok yanlışla sebebiyet verir. İbadetin özünü değiştiren ve dinin ibadet anlayışına aykırı olan her yenilik bid'at-ı seyyie kapsamına girer. İslam'da, sünnetin takip edilmesi esastır. Bid'at-ı seyyie, insanları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashabının uygulamalarından uzaklaştırarak onları farklı yollara yönlendirebilir.

Bid'at-ı seyyie, toplumsal düzeyde dinî yanlış anlama ve uygulama sorunlarına yol açar. Dinî kültürün zamanla yozlaşmasına neden olabilir. İtikadî anlamda, bid'at-ı seyyie, Müslümanların imanını zayıflatarak yanlış inançların ortaya çıkmasına sebep olur. Dinî saflığı bozar ve yanlış inançların yayılmasına neden olabilir. Yanlış bir bid'at uygulaması, ibadetin özünü bozarak, bu ibadetlerin kabul olunmamasına yol açabilir. Bu da Müslüman bireylerin manevi hayatlarını olumsuz etkileyebilir.

İmam Gazzâlî, bid'at konusunda hassas olunması gerektiğini vurgulamış ve bid'at-ı seyyieyi toplum için büyük bir tehlike olarak görmüştür. Ona göre, bu tür yenilikler, insanları Allah'a yakınlaştırmak yerine, uzaklaştırır ve dinî yozlaştırır.⁸² İbn Teymiyye (ö. 728/1328), bid'at-ı seyyienin doğrudan dinin hükümlerine zarar verdiğini, İslam toplumunda fitneye neden olacağını savunmuştur. Ona göre, bid'at-ı seyyie,

⁸⁰ en-Nevevî Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Daru İhyai et-Turasül Arabi, 1972), 7/104, 8/20.

⁸¹ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1/313.

⁸² Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Darul Ma'rife, ts.), 2/256.

İslam'ın saf öğretisine aykırıdır ve dinde bir delil olmadan yapılan her türlü ekleme tehlikelidir.⁸³ İmam Şafii, bid'at konusunda ikili ayrımı destekleyen alimlerdenidir. Ona göre, her yenilik kötü değildir, ancak dinde değişiklik ve tahrifata yol açan yenilikler, bid'at-ı seyyie kapsamına girmektedir.⁸⁴

2.7.3.2. Bid'atın fıkhi hükümlere göre taksimi

Bilindiği üzere şer'i hükümler vacip, mendup, mübah, mekruh ve haram diye kategorilere ayrılmaktadır. Bir kısım alimler aynı taksimi bid'at içinde yapmışlardır. Bu bölümde bu alimlerden Şatıbî'nin özellikle kendilerine bu konuda muhalefet etmesinden dolayı İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın *Kavâidü'l-ahkâm* isimli kitabında ki taksimi aktaran aynı zamanda bu alimin de öğrencisi olan Karâfî ile hocasının görüşünü ele alacağız.

Karâfî hocası İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bid'atı şu şekilde taksim ettiğini aktarmıştır:⁸⁵

Vacip Bid'at: Bu kısımda Kur'anın toplanmasını örnek olarak gösteren Karâfî bunun sebebinin de tebliğin sonraki dönemlere aktarılması gereken ve icmâ ile sabit olan bir husus olduğunu öne sürer.

Haram Bid'at: Haramın kısımlarına giren ve bu hususta hakkında delil bulunan her bid'at bu kapsama girer. İslam hukukunda bulunmayan vergiler koymak, cahilleri alimlerin önüne geçirmek gibi örnekleri bu hususa örnek gösterir.

Mendup Bid'at: Yapılması hoş karşılanıp hakkında delil bulunan bid'atlardır. Başlıkla ilgili teravîh namazlarının Hz. Ömer döneminde cemaatle kılınmaya başlanması, Resulullah (s.a.v) döneminde olmayan devlet erkanının özel elbiseler, üniformalar ve makamlar ihdas etmesini örnek olarak gösterir. Bu tür değişik uygulamaların halifelerin yaşadığı yer, zaman ve mekân farklılıklarına göre yapılmasının vacip bile olabileceğini ifade etmektedir.

Mekruh Bid'at: Mekruh olduğuna dair şer'i delil bulunan her bid'at bu kapsama dahil edilir. Resulullah'ın (s.a.) "Cuma gününün oruç tutmaya ve cuma gecesinin ibadet etmeye tahsis edilmesini yasaklaması"⁸⁶ gibi bazı ibadetleri belirli günlere tahsis etme

⁸³ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye fî nakẓi kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Raşid Salim (Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, 1986), 1/300.

⁸⁴ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/204-205.

⁸⁵ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/204-205.

⁸⁶ Ahmed İbn Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed bin Hanbel* (Al-Risale Vakfı, 2001), ' 'müsned el-Aşeratül Mübeşşirine Bil-Cenneti' 6/303 (No.6772).

bu kabildendir. Bir ölçek fıtır sadakasını on ölçek yapmak gibi aslı mendup olan ibadetlere ekleme ve çıkarma yapmak da bu kapsamdadır.

Aynı şekilde vacib bir hükme ilavede bulunmak da şiddetle yasaklanmıştır. Hatta İmam Mâlik Ramazan ayından sonra Şevval orucunun altı gün üst üste tutulmasını Ramazan'ın devamıymış gibi algılanmasın diye yasaklamıştır. Bir hadiste şöyle bir olay anlatılır:

“Bir adam Hz. Peygamber'in (s.a) mescidine girer, farz namazı kılar, hemen arkasından iki rekât daha kılmak için ayağa kalkar. Ömer b. el-Hattab (r.a) ona der ki: Otur, ehli kitap namazların arasına fasıla olamdıkları için helak olmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber dedi ki: Allah seninle doğruyu gösterdi ey Ömer.”⁸⁷

Mübah Bid'at: Bu kısım genellikle hayatı kolaylaştırmak için ibadetlerle ilgisi olmayan bazı şeylerin icat edilmesi veya kullanılmasını ifade etmektedir. Un eletmek için elek kullanılmaya başlaması, sabah ve ikindi namazlarını müteakip musafaha yapmak, yiyecek, içecek, giyecek mesken konusunda zevke dayalı olarak ortaya koymak gibi.⁸⁸

2.7.3.3. Bid'atın itikadî ve amelî olarak taksimi

Bid'atın bu taksiminde inanç esaslarına dayanan itikadî bid'at ve ibadetlerle ilgili muamelatta meydana gelen amelî bid'at iki alt başlık olarak ele alınacaktır.

2.7.3.3.1. İtikadî bid'at

İtikadî bid'at, İslam'ın temel inanç esaslarına aykırı olarak ortaya çıkan inanç sapmalarıdır. Bu tür bid'at, İslam'ın erken dönemlerinden itibaren çeşitli sebeplerle gelişmiş olup inanç alanında sapkın fikirler olarak görülmüştür. İtikadî bid'at, zamanla mezhepsel ayrışmalara yol açmış ve İslam dünyasında önemli tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda, itikadî bid'atın doğru anlaşılması ve tespit edilmesi, İslam akaidi açısından kritik öneme sahiptir.⁸⁹

İslam'ın ilk dönemlerinde sahabe ve tabiin nesilleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) öğretilerine büyük bir sadakatle bağlı kalmışlardır. Ancak ilerleyen zamanlar da gerek

⁸⁷ Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî Ebû Dâvûd - nşr. 'Adil Muhammed, 'Ammâr 'Abbâs, *Sunenu Ebî Dâvûd* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), “Kitâbus Salât” 2 (No.1007).

⁸⁸ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Çarâfî, *Envâru'l-Burûk fî Envâri'l-Furûk* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 4/348.

⁸⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Bid'at” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994), 10/501-502.

siyasi gerekse toplumsal gelişmeler, inanç esaslarının farklı yorumlanmasına yol açmıştır. Bu durum, bazı grupların İslam'ın ana inanç çizgisinden sapmasına sebep olmuş ve bu sapmalar "itikadî bid'at" olarak tanımlanabilir. Özellikle Haricilik, Mürcie, Mu'tezile ve Cebriye gibi akımlar, inançta bu tür sapmalar olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰

Sünni alimler, itikadî bid'ata karşı kararlı bir şekilde mücadele etmişlerdir. Özellikle İmam Eş'arî (ö. 324/935-36) ve İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), Sünni inanç sistemini koruma ve güçlendirme adına önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu iki büyük alim, bid'atçı akımlara karşı, Sünni itikadını savunmuş ve bu doğrultuda kapsamlı eserler vermiştir.⁹¹ Söz konusu mücadele, yalnızca eserlerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda mezhepler arası tartışmalarda da belirgin bir şekilde yer bulmuş ve akait literatürünün şekillenmesinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki; İslam'ın erken dönemlerinden itibaren bid'at olup olmadığı tartışılan inançla ilgili bid'atlar İslam akaidi açısından önemli bir sorundur. Bu bid'at, İslam toplumunda hem inanç bazında hem de toplumsal düzeyde derin etkiler bırakmıştır. Bid'ata karşı geliştirilen sünnî akait geleneği, İslam inancının ana akidesini korumak amacıyla önemli bir rol oynamıştır.

2.7.3.3.2. Amelî bid'at

İslam dinî hem dünya hem de ahiret saadeti temin etmeyi amaçlayan bir inanç sistemidir. Bu nedenle, insanları en yüce mutluluğa ulaştıracak belli başlı sorumluluklar ve ibadetlerle yükümlü kılar. Ancak vurgulanması gereken önemli bir husus, İslam'ın hükümlerinin keyfi bir yaklaşıma dayanmaması gerektiğidir. Bu hükümler, İslam'ın dört temel kaynağı olan Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas esaslarına dayanır. Zaman ve mekân şartları değişse dahi, bu esaslar İslam'da değişmez niteliktedir.⁹²

Amelî bid'at, İslam dininde ibadet ve dinî uygulamalarla ilgili sonradan eklenen yeniliklerdir.⁹³ Bu tür bid'at, İslam'ın temel kaynaklarında (Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas) yer almayan, zamanla uygulanmaya başlanan yeni ibadet şekilleridir. Amelî bid'at genellikle ibadet şekillerinde yapılan değişiklikler veya ilavelerle ilgilidir. Bu tür yenilikler, İslam'ın asli esaslarına aykırı olduğunda, İslam alimleri tarafından eleştirilir

⁹⁰ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996), 102.

⁹¹ İrfan Abdulhamid Fettah, "Eş'arî" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995), 11/445; Şükrü Özen, "Mâtürîdî" (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003), 28/148-149.

⁹² Fikret Karaman, "Bid'at ve Bid'at Ehli Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet Dergisi* 26/1 (1990), 82.

⁹³ Gürler, "Bid'at Kavramı Üzerine", 68.

ve reddedilir. Ancak, dinin özüne zarar vermeyen veya dinî kolaylaştırıcı olan bazı yeniliklerin kabul edilebilir olduğu da savunulmuştur.⁹⁴ Örneğin, camilere hoparlör sisteminin kurulması gibi uygulamalar, amelî bid'at olup eleştirilmez çünkü dinî uygulamaların özüne zarar vermez ve kolaylaştırıcıdır.

Sonuç olarak, amelî bid'at İslam'ın temel kaynaklarına uygun olup olmadıklarına göre değerlendirilir. Eğer bir yenilik dinî öğretilere aykırıysa, bu bid'at olarak reddedilir; ancak kolaylık sağlayan ya da dinî daha anlaşılır kılan yenilikler, bazen mübah (izin verilen) olarak kabul edilebilir.

⁹⁴ Gürler, “Bid'at Kavramı Üzerine”, 77-78.

3. ŞÂTİBÎ'NİN BİD'AT ANLAYIŞI

3.1. Şâtıbî'nin Bid'at Tanımı

Şâtıbî bid'atı “Allah’a daha çok ibadet etmek maksadıyla girilen ve sonradan ortaya konulan dinî görünümlü yol”⁹⁵ olarak tarif ettikten sonra bazı kimselerin ‘yol’ kelimesini din ile kısıtlamayıp genel olarak anladığını ve bu anlayışa göre dinî veya gayrî dinî her yeniliğin bid'at olarak tarif edilmesinin yanlış olacağını ifade eder. Dinî görünümlü yolları ise şeriatta aslı/dayanağı olanlarla ve şeriatta aslı/dayanağı olmayan diye iki kısma ayırır.

Şâtıbî bid'atı, şeriatta olmayan sınırlar koymak, yani aslı helal olan şeyleri bir bakıma caiz görmemek olarak yorumlar. Aynı zamanda şeriatta ibadet maksadıyla yapılacak herhangi bir uygulamayla ilgili bir saptama olmadığı halde bu uygulamaları hep muayyen zamanlarda yapmaya gayret etmeninde bid'at olduğunu savunur. “Sonra bid'atın meşru/şer’i şeylere benzer yönleri de vardır. Şayet bid'at, meşru şeylere benzememiş olsaydı bid'at olmazdı. Çünkü o zaman onlar günlük hayatla ilgili amel ve davranışlar olurdu” şeklindeki ifadeleriyle bid'atın meşru ibadetlerle de benzer özellikler taşıdığını ve bunun kaçınılmaz olduğunu ifade eder.⁹⁶ Şâtıbî bid'atının kendi uydurduğu bid'atı meşrulaştırma çabaları ile “Biz bunlara sadece bizi Allah’a yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz”⁹⁷ diyen cahiliye dönemi müşriklerinin bu sözü hüccet edinip, günah işlediğimiz elbiseler ile tavaf etmeyiz demek suretiyle Kâbe’yi çıplak tavaf etmeleri arasında bir benzerlik olduğunu düşünmektedir.⁹⁸

Şâtıbî, “Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹⁹ meâlindeki ayet gibi ibadete yönelmeyi teşvik eden birçok nassın varlığından bahseder. Fakat bid'atının kullukla ilgili çizilen sınırların yeterli olduğunu anlayamadan bu gibi nasların net sınırlamalar koymadığı düşüncesiyle nasları aslına aykırı yanlış yorumlayıp

⁹⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/47.

⁹⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/49.

⁹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2011), Zümer 39/3.

⁹⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/49.

⁹⁹ ez-Zariyat 51/56.

ibadetlere bazı eklemeler yapma, ibadetleriyle ilgili vesileler oluşturma gereğini hissettiğini belirtmektedir.¹⁰⁰

İnsan, her zaman aynı ibadetleri yapmaktan dolayı bıkkınlık yaşayabilir. Bunun sonucunda da insanın birtakım uygulamaları sonradan çıkarmak suretiyle önceden hissetmediği heyecanı hissetmesi kişiyi iyi bir şey yaptığı vehmine sürükleyebilir. Bu da bid‘atın insanlar tarafından güzelmiş gibi görülmesinin önemli bir sebebidir.¹⁰¹

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Şâtıbî, ortaya yeni çıkan her şeyin bid‘at olmadığı görüşündedir denilebilir. Bunu dinî yollarla türetilen şeyler olarak kayıtlamak gerektiğini ifade edip ibadetlerde ve adetlerde yeni çıkan olguların arasını iyi ayırmanın daha doğru olduğunu söyler.

3.2. Bid‘atın Kötülenmesi ve Delilleri

Şâtıbî’nin aslı sünnete dayanmayan dinî uygulamaların tümünü bid‘at olarak tanımladığını ifade ettik. İslamda dini bir hüküm nakle dayanmak zorundadır. Tabi aklen de hükmün anlaşılması ve nakledilmiş nasları desteklemesi önemlidir. Şâtıbî de bu hükme elbette birtakım delillerle ulaşmıştır. Şâtıbî’nin bid‘atın kötülenmesi konusunda dayandığı naklî ve aklî delillerin yanında birde selefin sözleri ile tasavvuf erbabının görüşlerini dile getirerek meseleyi kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

3.2.1. Naklî deliller

İslam hukukunda bir mesele ele alınırken elbette ki en önemli dayanak naklî esaslardır. Bir konu hakkında nakle dayandırılan hüküm için akıl sadece tabi olma görevini görür.

3.2.1.1. Bid‘atle ilgili ayetler

“Bu muazzam Kitabı (Kur’ân’ı) sana indiren O’dur. Onun bir kısım ayetleri muhkemdir, ki onlar Ümmül Kitab’tır. Diğer bir kısım ayetleri de müteşabihdir. Ancak kalplerinde yamukluk bulunanlar sadece, fitne çıkarmak ve keyfi yorumlar için müteşabih olanlara tabi olurlar. Esasen onların gerçek yorumunu ancak Allah bilir. İlimde söz sahibi olanlar, ‘Biz ona iman ettik, hepsi bizim Rabbimizin katından gelmiştir’ derler. Bununla beraber selim akıl sahiplerinden başkası (hakkıyla) düşünemez.”¹⁰²

¹⁰⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/50.

¹⁰¹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/50.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/7.

Meâlindeki Ayeti en büyük delil olarak niteleyen Şâtıbî ‘‘Hz. Aîse (r.a) annemizden aktardığı: Hz. Peygamber’e (s.a) bu ayet soruldu. Resulullah (s.a) şöyle buyurdu: Bu kitabın müteşâbih ayetlerinin peşinden gidenleri gördüğünüz zaman işte Allah’ın (kalplerinde eğrilik olanlar diye) isimlendirdiği kimseler bunlardır ve bunlardan sakınınız’’¹⁰³ şeklindeki hadisi ile ayetin kastettiği kimselerin bid‘atçılar olduğunu savunur.

Şâtıbî bu ayet, Hz. İsa’ya (a.s) dair inançları ile ilgili Necran Hristiyanlarıyla Hz. Muhammet (s.a.v) arasında meydana gelen tartışmaya dair indiğini ifade eder. Bu Hristiyanlar naklî değil sadece aklî tevil yoluyla müteşâbih ayetleri yorumlayarak Hz. İsaye (a.s) oğulluk, ilahlık gibi vasıfları yüklemişlerdir. Bid‘atçı gruplarından olan haricilerin de Necran Hristiyanları gibi bir yol izlediklerini söyler.¹⁰⁴

‘‘İşte bu, benim dosdoğru yolumdur. Bunun için onu izleyin. Başka yolları izlemeyin ki sizi O’nun yolundan saptırıp parçalamasınlar. Duydunuz ya, işte O, bunu ferman buyurdu. Gerekir ki korunur takva sahibi olursunuz.’’¹⁰⁵ Meâlindeki ayette geçen sıratı müstakim lafzından yola çıkan Şâtıbî bu yola benzeyen başka yollar da olduğunu ancak bunların sadece saptırıcı nitelikte olduklarını dile getirerek şunları ifade eder:

‘‘Ayette geçen sıratı müstakim/dosdoğru yol, Allah’ın çağırdığı yoldur ve sünnettir. Diğer yollar ise sıratı müstakimden sapan bid‘at ehlinin yoludur. Diğer yollardan kastedilen, günahkarların yolları değildir. Çünkü ma’siyetler birer ma’siyet oluşları yönüyle şeriata benzemek üzere sürekli gidilen bir yol ortaya koymazlar. Bu nitelik, sadece sonradan uydurulan bid‘at’a mahsustur.’’¹⁰⁶ şeklinde ki ifadelerinden sonra aşağıdaki hadisi şerifi değerlendirmesini

destekler mahiyette aktarır:

‘‘Süleyman b. Harb şöyle demiştir: Bize Hammad b. Zeyd, Asım b. Behale’den o da Vâil’den, Vâil de Abdullah’tan rivayet etti: Abdullah şöyle dedi: Bir gün Hz. Peygamber (s.a) bize uzun bir çizgi çizdi.-Süleyman b. Harb de aynı çizgiyi bizim için çizdi- Rasûlullah (s.a) sonra bu çizginin sağına bir çizgi, soluna bir çizgi daha çizdi. Sonra dedi ki: ‘Bu Allah’ın yoludur.’ Sonra ortada ki çiginin sağına ve soluna birçok çizgiler çizdi ve dedi ki: ‘Bunlar yollardır. Bunlardan her birinin üzerinde o yola çağıran bir şeytan bulunur.’ Sonra şu ayeti okudu: ‘Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayım. Zira o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır.’ Bekr b. El-Alâ dedi ki: Sanırım Hz. Peygamber (s.a) insi şeytanları kastetti. Allahu a’lem bu yollarda bid‘atdır.’¹⁰⁷

¹⁰³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Sahih-i Buhari* (Mısır: Büyük emir matbaası, 1311), ‘‘Kitâbut Tefsirul Kur’an’’ 33 (No. 4547).

¹⁰⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/65.

¹⁰⁵ el-En‘âm 6/153.

¹⁰⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/66.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (Darûl-Risaletul-İlmiyye, 2009), Ebvabes-Sünneti 8 (N.11).

Şâtıbî bid‘at ile ilgili “Dinlerini tefrikaya düşürüp de grup gurup olanlar var ya; senin onlarla hiçbir alakan yoktur, onların işi Allah’a kalmıştır, sonra O kendilerine yaptıklarını haber verir.”¹⁰⁸ Mealindeki ayeti zikrettikten sonra Hz. Aîşe den rivayet edilen:

‘Ey Aîşe! ‘Dinlerini parça parça edip gruplara ayıranlar kimlerdir?’ Dedim ki: Allah ve Rasûlü bilir. Dedi ki: ‘Onlar bu ümmetten heva ve hevesine uyanlar, bid‘at çıkaranlar ve sapıtanlardır. Ey Aîşe! Her günahın tövbesi vardır. Sadece heva ve hevesine uyanların ve bid‘atçıların tövbesi olmaz. Onlar benden beridirler, ben onlardan beriyim.’¹⁰⁹

şeklindeki hadisi ayetin bir beyanı olarak ele alır ve bid‘atle ilgili bu ayet ve hadisin bid‘atın tüm yollarını kapsadığını söyler.

3.2.1.2. Bid‘atle ilgili hadisler

“Hz. Aîşe (r.a) Resulullah’ın (s.a) şöyle buyurduğunu naklediyor: Her kim bizim dinimizde olmayan bir iş yaparsa o iş (amel) reddedilmiştir.”¹¹⁰ Şâtıbî hadisle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Alimler bu hadisi İslam’ın üçte biri olarak kabul ederler. Çünkü bu hadis, Resulullah’ın (s.a) emrine yönelik her türlü muhalefeti ister bid‘at şeklinde olsun, isterse ma‘siyet şeklinde olsun hedefine almaktadır.”¹¹¹

Bid‘at olan fiillerin genel olarak reddedilmesi hususunda “Cabir b. Abdullah’tan gelen şöyle rivayet vardır: Resulullah (s.a) hutbesinde şöyle derdi: Emma bâ’dü; sözün en hayırlısı Allah’ın Kitabı’dır. Hidayetin/yolun en hayırlısı Muhammed’in yoludur. İşlerin en kötüsü (dinde olmadığı halde) sonradan icat edilenlerdir/bid‘atdır. Her bid‘at de bir sapıklıktır.”¹¹² Başka yollardan gelen rivayetler de ‘Her ihdas edilen şey bid‘attır, her bid‘at sahibi cehennemdedir.’ şeklinde eklemelerinde olduğunu ifade eden Şâtıbî’nin dinle alakalı sonradan çıkarılan her amel’in bid‘at oluşuyla ilgili değerlendirmesi olduğunu söylemek çok da zor olmayacaktır.¹¹³

Şâtıbî yukarıda bid‘atla ilgili ifade edilen düşüncesini kuvvetlendirmeye İmam Mâlik’in Muvattasından bizlere Ebu Hureyre’den şu hadisi rivayet ederek devam eder:

¹⁰⁸ el-En‘âm 6/159.

¹⁰⁹ Tefsîrû’l-Kur‘âni’l-‘azîm. İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur‘âni’l-‘azîm*. (Dâru-Taybeti-Linneşri vet-Tevzi’, 1999), 3/377.

¹¹⁰ Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Kitâbul Akziye”, 1718.

¹¹¹ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/81.

¹¹² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethû’l-bârî bi-şerhi Şahîhi’l-Buḥârî* (Mısır: Mektebetus Selefîyyeti, 1390), 10/511 (No.6098).

¹¹³ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/82.

“Resulullah (s.a) bir gün mezarlığa gider ve şöyle der: ‘Esselâmu aleyküm ey müminler topluluğunun diyarı! İnşallah bizde size kavuşacağız. Kardeşlerimizi görmüş olmayı çok arzu ederdim.’ Dediler ki: Ya Resulullah! Biz senin kardeşlerin değil miyiz? Dedi ki: ‘Hayır siz benim ashabımsınız, kardeşlerimiz henüz gelmediler. Ben onlardan önce havuzumun başına geleceğim.’ Dediler ki: Ya Resulullah, ümmetinden senden sonra gelenleri nasıl tanıyacaksın? Dedi ki: ‘Ne dersin, bir adamın siyah ve koyu atların içinde alını çakal, ayakları sekili bir atı olsa onu tanıyamaz mı?’ Dediler ki: Elbette tanır, ya Resulullah! Dedi ki: ‘İşte onlar da kıyamet gününde abdest izlerinden dolayı yüzleri nurlu, elleri ve ayakları sekili olarak gelecekler. Havuzun yanına ben onlardan önce geleceğim. Bir grup adamlar, tıpkı sahipsiz develerin havuz kenarından kovulup uzaklaştırıldığı gibi benim havuzumdan uzaklaştırılacaklar. Ben onlara gelin buraya, nereye gidiyorsunuz, gelin, gelin! diye sesleneceğim. Bunun üzerine denilecek ki: onlar senden sonra dinî değiştirdiler. Bende diyeceğim ki ‘O halde (havuzumdan) uzak olsunlar, uzak olsunlar, uzak olsunlar!’”¹¹⁴

Şâtıbî’ye göre hadiste yer alan “havuz kenarından kovulup uzaklaştırılan” şeklindeki ifadede bunların Müslüman oldukları anlaşılmaktadır. Zira Peygamber’in (s.a.v) onları tanımasının abdestin emmaresiyle mümkün olduğunu değerlendirir.¹¹⁵

Bu hadis ve değerlendirme bizlere bunların sonradan ameller ihdas edenler (bid‘atçılar) olduğunun ve bunların dinden çıkmamakla beraber, yaptıklarının karşılığı olarak hayır beklerken Peygamber’den (s.a.v) kıyamet gününde nasıl uzaklaşma vesilesi olarak karşılıklarına çıktıklarını serdetmektedir.

Şâtıbî, Peygamber (s.a.v) ile yol yürümüş ve dinî bizzat ondan öğrenmiş olan sahabeyle onlara tabii olmuş olan kişiler ve tabiilerden tasavvufun erbablarından olan bazı büyük mutasavvıfçılarının bid‘atın dinî yönden olanlarının her türlüşünün kötülenmesi ile ilgili rivayetleri aktarır.

Şâtıbî Huzeyfe b. Yeman (r.a)’dan şu rivayeti nakleder:

“Huzeyfe eline iki taş aldı ve birini diğerinin üzerine koyduktan sonra arkadaşlarına söyle dedi: Bu iki taşın arasında bir ışık görüyor musunuz? Dediler ki: Ey Ebu Abdullah (Huzeyfe’nin künyesidir)! Bu iki taşın arasında biz çok az bir ışık görmekteyiz. Huzeyfe dedi ki: canımı elinde tutan Allah’a yemin olsun ki öyle bid‘at ortaya çıkacak ki, hakikatin nurundan ancak şu iki taşın arasında ki ışık kadarı görünebilecek. Vallahi bid‘at o kadar yayılacak ki, onlardan birisi terk edildiği zaman: Sünnet terk edildi diyecekler.”¹¹⁶

Süleyman b. Harb Eyyübden o da Ebi Kilabeden şöyle rivayet etmektedir:

“Ortadan kalkmadan önce ilme sarılmalısınız. Onun ortadan kalkması ilim sahiplerinin yok olup gitmesidir. İlme sarılınız; çünkü siz ona ne zaman muhtaç olacağınızı bilemezsiniz. Öyle insanlarla karşılaşacaksınız ki, Kur’ân’la amel

¹¹⁴ İbn Enes Mâlik, *Muvatta* (Beyrut: Dâru-İhyâi-Etturâsel-’Arabi, 1985), “Kitâbut Tahara”, 28.

¹¹⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/87.

¹¹⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/94.

etmedikleri halde, sizi Allah'ın Kitabına çağırıldıklarını iddia edecekler. İlme sarılınız! Bid'atı ortaya çıkarmaktan uzak durunuz. Derinlere dalmaktan da uzak durunuz. Eskiye sarılınız.”¹¹⁷

İbn el-Mübârek, Ömer b. Hattab'tan (r.a) tahrir etmiştir:

“Yezid b. Ebi Süfyan türlü türlü yemekler yedi, Hz. Ömer onun Yerfe' denilen azatlısına dedi ki: Yezid'in akşam yemeği hazır olunca bana haber ver. Yezid'in akşam yemeği hazır olunca Yerfe', Hz. Ömer'e bildirdi. Hz. Ömer Yezid'e geldi, ona selam verdi ve izin istedi. Yezid izin verince Hz. Ömer içeri girdi. Yezid akşam yemeğine doğru yaklaştı. Et tirdi getirmişti. Hz. Ömer de onunla birlikte bu yemekten yedi. Sonra (sofraya) kızartılmış et getirildi. Yezid, elini ona da uzattı, fakat Hz. Ömer ondan yemedi. Sonra Hz. Ömer şöyle dedi: Yemekten sonra bir yemek daha mı ey Yezid b. Ebu Süfyan? Ömer'in canını elinde tutan Allah'a yemin olsun ki siz onların sünnetine muhalefet ederseniz (başkaları da) size bakarak onların yolundan çıkarlar.”¹¹⁸

Şâtîbî konu ile alakalı daha birçok sahabenin sözünü nakleder, ancak konunun

hem kapsamını geniş tutmamak hem de verilen örnekleri yeterli gördüğümüzden dolayı bunlarla iktifa ettik. Şimdi de sahabeden sonra gelip onlardan sonra en hayırlı olma vasfına nail olan tabiilerden aktarılan birkaç örneğe göz atalım.

“Hasan-ı Basri'den rivayet edilmiştir: “Ey iman edenler! Üzerinize oruç farz kılındı. Nitekim sizden evvelkilere (de) farz kılınmıştı. Umulur ki korunursunuz.”¹¹⁹ Ayeti hakkında o şöyle dedi: Allah Teâlâ orucu kendilerinden öncekilere farz kılındığı gibi, Müslümanlara da farz kıldı. Yahudiler onu inkâr ettiler, Hristiyanlar ise ona on gün daha ilave ederek daha kolay tutabilecekleri zamanlara tehir ettiler. Hasan-ı Basri bunu anlatırken şöyle demişti: ‘Sünnete uygun az bir amel, bid'ata bulaşmış çok amelden daha hayırlıdır.’”¹²⁰

“Hişam b. Hassan şöyle dedi: Allah Teâlâ bid'at sahibinin ne namazını ne orucunu ne haccını ne cihadını ne umresini ne sadakasını ne köle azat etmesini ne tövbesini ne de fidyesini kabul eder. İbn Vehb, ondan rivayetle şu ilaveyi de yaptı: İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki o zaman hak ile batıl birbirine karışacak. Böyle olduğu zaman hiçbir duanın faydası olmaz. O dua ancak boğulmakta olan kimsenin duası gibidir. (Yani isyan ve günah içinde bir hayat sürüp boğulacağı sırada Allah'ı hatırlayan kimsenin duası gibi faydasız bir duadır.’”¹²¹

Şâtîbî bid'at ile ilgili tezini güçlendirmek için bazı tasavvuf ehlinin sözlerini aktarmıştır. Şâtîbî gerçek tasavvuf ehlini tanımamış cahil kimselerin tasavvuf erbabının sünnete bağlılık, yeni ibadetler türetme ve delilsiz hareket etme konusunda gevşeklik gösterme gibi birçok hususta kendilerine yapılan haksızlığı dile getirir. Ancak Şâtîbî bu konuda yapılan eleştirileri de göz ardı etmez. O yapılan eleştirilerdeki hususların

¹¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen ed-Dârimî* (Suudi Arabistan: Darûl-Muğni, 2000), “Mukaddime”, 251 (No.145).

¹¹⁸ Ebû Abdîrahmân Abdullâh b. el-Mübârek, *ez-Zühed ve'r-rekâ'ik* (Meclisu İhyâil Maarifi, ts.), 'Kitâbuz-Zühdi Bi Rivâyetil-Mervezi', 203 (No.578).

¹¹⁹ el-Bakara 2/183.

¹²⁰ eş-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/100.

¹²¹ eş-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/101.

varlığını hakiki mutasavvıflara değil, sonradan yaşayan ve selef-i sâlihini anlamadan, ilimden nasibini almadan, şeriatın yolundan gitmeden tarikata giren insanlara bağlamanın doğru olacağı kanaatindedir.¹²²

Şâtıbî tasavvufî düşüncenin direği ve kaynaklarının muhafızı olarak bahsedilen Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) düşüncesini aktarmak suretiyle kendi görüşünün doğru olduğunu ispatlamaya çalışır. Tasavvuf ismini bid'atçılardan kendilerini ayırt etmek için özel olarak benimsediklerini el-Kuşeyrî şöyle ifade eder:

“Müslümanlar Rasûlullah'tan sonra kendi asırlarındaki faziletli kişilere sahâbi isminden başka isim vermediler. Çünkü sahâbi olmanın üstünde başka bir fazilet yoktu. Onları takip eden nesle tabii dediler. Bunu isimlerin en şerefliisi olarak gördüler. Onlardan sonra gelenlere etbaut-tabiiin (tabiilerin tabiileri) dediler. Bu dönemlerden sonra insanlar ihtilafa düştüler, aralarında kısım kısım farklılıklar ortaya çıktı. Dine çok fazla önem veren seçilmiş insanlara “zâhidler” ve “âbidler” denildi sonra bid'at ortaya çıktı ve her bir fırka zâhidlerin ve âbidlerin kendi fırkalarının içinde olduğunu iddia ettiler. Ehli sünnetin seçkinleri olup kendi nefislerini Allah'la birlikte kontrol altında tutanlar ve kalplerini gafletten koruyanlar, tasavvuf ismini alarak diğerlerinden ayrıldılar”¹²³

Tasavvufun büyük erbabından sayılan Ebû Yezîd Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) kendisini yeme-içme, şehvet duygusundan kurtarması için Allah'a dua etmek istediğini ancak bundan Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine aykırılığı sebebiyle sakındığını dile getirir. Ayrıca sünneti bilmeyerek bile olsa terk eden kimsenin Allah dostu olamayacağını, son olarak da bir adamın havada uçacak derece de keramet sahibi olmasının kişiyi aldatmaması gerektiğini asıl olanın o kişinin emir ve yasakları cihetiyle şeriata riayet etme hususu olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴

Bâyezîd-i Bistâmî'nin dua ile ilgili tutumu tasavvuf ehlinin sünneti koruma hususunda azami hassasiyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Tabiri caizse kılı kırk yararcasına meseleleri irdeleyip yapacakları duaya bile bid'atın karışmaması adına Peygamber'in (s.a.v.) Rabbin'den istemediği bir şeyi istemeyi bile kendileri adına zül addetmişlerdir.

Şâtıbî takriben kırka yakın alim, fıkıhçı, muhaddis ve dinî esaslarını iyi bilip insanlara iyi bir şekilde aktaran ulemadan bid'atın kötülüğü, bid'atın bir sapıklık olduğu, aslı sapıklık olan yola girmenin tehlikeli olduğu, bu yolla amel etmenin cahillik ve budalalık olduğu ile ilgili sözler aktarmaktadır.¹²⁵ Ancak bizler hem konu bütünlüğünün bozulmaması ve konunun kapsamının genişlememesi adına sadece

¹²² eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/106-107.

¹²³ Ebü'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâle* (Kahire: Darül-Maarif, ts.), 1/34.

¹²⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/113.

¹²⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/119.

birkaçını almakla iktifa ettik. Genel olarak tasavvufun hakkını veremeyen mutasavvıfları eleştirdiği için bid‘at ehli mutasavvıflar tarafından hedef tahtasına konan birkaç alimden biri olan Şâtıbî’nin tasavvuf ehliyle ilgili hüsn-ü zannını ifade eden şu sözlerini aktarmak yerinde olacaktır:

‘‘Kendilerine bir tarikatın nispet edildiği tasavvufçular şer‘i ate saygıda birleşirler, sünnete bağlıdırlar, onun adabından herhangi bir şeyi ihlal etmezler ve insanların bid‘atdan ve bid‘atçılardan en uzak olanları onlardır. Bu sebeple onlardan herhangi bir sapık fırkaya mensup olan ve sünnete aykırı bir şeye meyleden hiç kimseyi bulamayız.’’¹²⁶

Şâtıbî’nin düşüncesini sağlam temeller üzere kurmak için öncelikle sözleri kabul edilen ve herkesin dinî öğrenmek için dayanak kabul ettiği Sahabeden nakiller yapmıştır. Sonra da Sahabeyi görmüş, konuşmuş ve onlara tabi olmuş tabii seleften de sözler nakletmiştir. Son olarak da sünnet yolunda cehd eden tasavvuf erbabından öncü alimlerin sözlerine yer verilmiştir. Böylelikle nakli delillerde bulunan ayet ve hadislerin üstüne bu ilaveleri yaparak konuyla alakalı ön yargıları kırmanın önünü kapattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2.2. Aklî deliller

Aklın tek başına yararlı ve zararlı olan şeyleri anlamaya muktedir olmadığını savunan Şâtıbî, bunun gerekçesini ise zararların ve yararların hem dünyevi hem de uhrevi boyutunun olduğunu ifade ederek açıklar. Şâtıbî dünyevi açıdan nelerin maslahat, nelerinde mefsedet olduğunu Allah’ın bildirmesiyle bilinebildiğini ‘‘Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti’’¹²⁷ ayetini delil göstererek ifade eder. İlk insandan sonra gelen insanların ise bu verilen bilgileri yeni bir şey icat etmiş gibi kendi ürettiklerini zannettiklerini de ekler.¹²⁸

Uhrevi açıdan ise zaten aklın hiçbir şeyi şer‘i bir dayanak olmaksızın anlayamayacağını, ahiret açısından maslahatları ve mefsedetleri salt akılla anlayabileceklerini iddia eden felsefecilerin ortaya çıkardıkları sonuçların vahiyden elde ettikleri çıkarımlar olduğunu ifade ederek bu tezlerinin yanlış olduğunu savunur.¹²⁹

‘‘İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’a razı oldum.’’¹³⁰ ayeti ve İrbâd İbn Sâriye hadisinde:

‘‘Bir gün Resulullah (s.a) bize gözleri yaşartan, kalpleri yerinden oynatan bir öğüt verdi. Biz dedik ki: Ya Rasûlallah! Sanki bu bize veda eden birisinin öğüdü gibi geldi. Bize tavsiyen nedir? Şöyle buyurdu: ‘‘Size öyle aydınlık bir yol

¹²⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/119.

¹²⁷ el-Bakara 2/31.

¹²⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/54.

¹²⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/54-55.

¹³⁰ el-Mâide 5/3.

bırakıyorum ki onun gecesi de gündüzü gibidir. Benden sonra o yoldan sapan mutlaka helak olur. Benden sonra yaşayanlar pek çok ihtilaflar göreceklerdir. Ben size benim sünnetimden ve benden sonraki râşit halifelerin sünnetinden öğrendiklerinizi tavsiye ediyorum.”¹³¹

şeklinde ki Peygamber (s.a.v)’in öğüdünden hareketle Şâtıbî Hz. Peygamber (s.a.v)’in dinî ve dünyevi olarak ihtiyaç duyulan şeyleri açıkladığını bid‘atçı’nın ise sanki şariat tamamlanmamışçasına ona eklemeler yapmasının tezat bir durum oluşturduğunu ve bunun aklen kabul edilebilir bir durum olmadığını ifade eder.¹³²

Kuldan talep edilen fiillerin Şâri’ tarafından açık bir şekilde belirlenmesi dinî bir zorunluluk olup akıl bu hususta karar verici değil, tabi olucu bir konuma sahiptir. Bunun şuurunda olan kimsenin, naklî delillerin dışına çıkarak görünüm itibariyle iyi bir şey yaptığı görünse bile dinî yollara farklı bir yol açmasının kendisini küfre kadar götürebileceği açıktır. Çünkü bid‘atçı lisanı hal ile adeta Şâri’in hüküm koymada -haşa- noksanlığı olduğunu ve bununda ancak kendi bulduğu yolla halledilebileceğini iddia etmiş olur.

Bid‘atçı’nın kendisini Şâri’e benzer bir konumda gördüğünü ifade eden Şâtıbî “Eğer şariat koyma işi insanların yapabileceği şeylerden olsaydı, şariatlar indirilmezdi, insanlar arasında ihtilaf kalmazdı ve peygamberlerin gönderilmesine de ihtiyaç duyulmazdı”¹³³ diyerek bid‘at çıkararak kişiyi ağır şekilde eleştirmekte ve itham etmektedir.

Şâtıbî akıl-nakil ilişkisine yönelik olarak, “Ey Davud! Muhakkak ki, biz seni yeryüzünde bir halife kıldık. Şimdi insanlar arasında hak ile hükmet de hevaya (keyfe) tâbi olma ki, seni Allah yolundan sapıtmasın; çünkü Allah yolundan sapanlar hesap gününü unuttuklarından dolayı kendilerine pek şiddetli bir azap vardır.”¹³⁴ Meâlindeki ayeti adaleti tesis etmenin yegâne yolunun hakka tabi olmak olduğunu ifade ettiğini ve bunun dışında aranacak her yolun haktan yüz çevirerek heva ve hevase tabi olmak olacağı şeklinde yorumlamış olup teşrî’i gerektiren konularda salt akılla hüküm verme cüretine girişen kişinin heva ve hevase uyan sapkın bir bid‘atçı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü aklın şariata tabi olmaksızın vereceği her hükmün kaynağını heva ve heves olacağını bunun da delalet olduğunu aklen sabit olduğunu açıklar.¹³⁵

¹³¹ İbn Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed bin Hanbel*, 367 (No.17142).

¹³² eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/57.

¹³³ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/59.

¹³⁴ Sâd 38/26.

¹³⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/59.

3.3. Bid‘atçı ile İlgili Hükümler

Bid‘atçı’nın, içine bid‘at karıştırarak yapacağı ibadetler kabul edilmez. Bid‘atçıyla birlikte olup onu takip eden kişi de saygıdan mahrum kalır ve onunla aynı cürmü taşır. Bid‘at Hz. Muhammed’in (s.a.v) şefaatine nail olmaya engel teşkil eder ayrıca mukabili olan sünnetleri de ortadan kaldırır ve kişiyi Allah’ın gazabına ve azabına duçar eder.¹³⁶ Yukarıdaki düşünceleri ifade ettikten sonra Şâtıbî, Hişam b. Hassan’ın şu rivayetine yer verir: “Allah Teala bid‘at sahibinin namazını, orucunu, zekatını, haccını, umresini, sadakasını, köle azad etmesini, tevbesini ve fidyasını kabul etmez.”¹³⁷

Genel itibarıyla konu hakkında getirilen delillerin özelde haricileri kastettiği anlaşılmaktadır. Ancak Şâtıbî’nin aktardığı buna benzer diğer hadislerde geçen hükümlerin en küçük bid‘atı işleyen kişi için de söz konusu olabileceği kanaati bizde hasıl olmuştur .

Bid‘atçının amelînin kabul edilmeyeceği konusunu ele alan Şâtıbî burada amelîn mutlak olarak mı kabul edilmeyeceği yoksa içerisinde bid‘at olmayan amel değil de yalnızca içinde bid‘at olan amelîn makbul olmadığı şeklinde iki kısma ayırarak konuyu irdeler. Şâtıbî bid‘atçının amelînin mutlak olarak kabul edilmediği görüşüyle ilgili olarak üç sebepten birisinin var olması sebebiyle mümkün olabileceğini iddia eder. Bu üç sebebi şöyle aktarabiliriz:¹³⁸

Birinci sebep, konu ile ilgili gelen haberlerin zahiri manasıyla ele alınmasıdır. Böylelikle hangi çeşit bid‘at olursa olsun kişinin amellerinin tümüyle reddi söz konusu olur.

İkinci sebep, bir kimsenin ahad hadisi kabul etmemesini örnek olarak getiren Şâtıbî bu kimsenin hadislerin ekserisini teşkil eden bu kısmı inkâr etmesiyle kişinin mutlaka reyine başvuracağını bunun da bid‘atın ta kendisi olacağını ifade eder. Bunlar üzerine bina edilen her amelde bid‘at olur ve kabul görmez.

Üçüncü sebep ise, şer‘i ölçüleri tevil yoluyla anlamaya çalışması kişinin şeriata olan inancını zayıflatabilir şöyle ki; kişinin akli şeriata yardımcı unsur olmaktan çıkarıp ana unsur olarak kullanması yani her taabbudi konuyu akli olarak değerlendirip ona göre hareket etmesi sebebiyle kişi, akli öncelediği için yaptığı ibadetler de sahih

¹³⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/127.

¹³⁷ Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdîmelik b. Kâdihân Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl fî süneni’l-aşvâl ve’l-ef‘âl* (Müessesetürrisale, 1981), “Kitabul Evvelü” 2 (No.1108).

¹³⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/129.

olmayacaktır; ayrıca burada verdiği kararın da isabet edip etmediği de önemli değildir.¹³⁹

Şâtîbî burada avâmdan bazı insanların bu saygıya teveccüh gösterip bu yolun en iyi ve en güzel yol olduğu kanaatinin kendilerine hasıl olması ile bid‘at sahibini yeni bid‘at ihdas etme konusunda teşvik edici özelliği olması gibi iki fesadın da ortaya çıkabileceğini ifade eder.¹⁴⁰

Bid‘at sahibinin açtığı yolun eğriliği sebebiyle o yola girenlerin de aynı şekilde bir günaha müstahak oldukları açıktır. Şu da apaçık bir gerçektir ki yolu ilk açan olması sebebiyle bid‘atçı kıyamete kadar o yoldan kendisini takip edenlerin de sorumluluk ve cürümlerini sırtlanmış olup bu konuda mesuldür.¹⁴¹ Nitekim bu görüşle ilgili “Şunun için ki; kıyamet gününde hem kendi günahlarının hem de bilgisiz bir şekilde saptırdıkları insanların günahlarının da bir kısmını yüklensinler. Dikkat edin, ne kötü yük yükleniyorlar.”¹⁴² Meâlindeki ayet “Haksız yere adam öldüren hiç kimse yoktur ki onun yükleneceği günahın bir misli de Adem’in oğluna verilmemiş olsun. Çünkü cinayet işleme adetini ilk defa çıkaran kişi odur.”¹⁴³ şeklindeki hadis mevcuttur.

Şâtîbî bid‘atçının tövbe etmesiyle alakalı Peygamber’in (a.s.) “Allah Teala bütün bid‘atçıların tövbelerine engel olmuştur.”¹⁴⁴ şeklindeki hadis zahiren genellik ifade etmesine rağmen hadisin bazı bid‘atçıların tövbe etmelerinin uzak ihtimal olduğu şeklinde yorumlanması gerektiğini ifade eder. Bunun sebebini ise bid‘atçıya şer‘î ölçülerin altına girmesinin nefesine ağır gelmesi ve bid‘atın kazandırdığı dünyalıklar nedeniyle oluşan hafifliği ve rahatlığı bırakmak istememesi olarak serdedir.¹⁴⁵

Şâtîbî, Muvattada geçen; “(Kıyamet gününde) bir grup adamlar, tıpkı sahipsiz develerin havuz kenarından kovulup uzaklaştırıldığı gibi benim havuzumdan uzaklaştırılacaklar...”¹⁴⁶ şeklindeki hadisi bid‘atçının bu ümmetten olduğuna delil olarak getirir. Çünkü onların uzuvlarında buna işaret eden abdest izleri olduğu hadisin devamında geçmektedir. Böyle izler ve işaretler kafirde bulunamayacağına göre bunlar Ümmeti Muhammed’in fertleridirler. Ancak Hz.Peygamber’den sonra bu kişilerin dinde

¹³⁹ eş-Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, 1/129-131.

¹⁴⁰ eş-Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, 1/134.

¹⁴¹ eş-Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, 1/140.

¹⁴² en-Nahl 16/25.

¹⁴³ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-şâhîh ‘ale’t-tekâsîm ve’l-envâ’* (Dâru-İbn-Hazm, 2012), 3/305 (No.2457); el-Buhârî, *Sahih-i Buhari*, “Kitabul Ehâdisul Enbiyâ”, 133 (No.3335).

¹⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *Kitâbü’s-Sünne* (Beyrut: Mektebetul İslâmi, 1400), 1/21 (No.37).

¹⁴⁵ eş-Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, 1/143-144.

¹⁴⁶ Mâlik, *Muvatta*, “Kitâbut-Taharati”, 28.

değişiklikler yaptığı ve bu yüzden Hz.Peygamber'in havuzundan kovuldukları hadisin başka versiyonlarında geçmektedir.¹⁴⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere bid'atçı bu ümmetten olmakla beraber nefsine uyararak bununla hayır dilesin veya dilemesin uydurduğu itikâdî esaslar veya taabbudi ameller dolasıyla yolundan saptığı Peygamberi ile beraber olma şerefine nail olacağı kıyamet gününde maalesef bundan mahrum kalmak gibi büyük bir tehditle karşı karşıyadır.

Bid'atçının dünyada fitneye düşmesine, belalarla ve musibetlerle karşılaşmasına geldiğinde konuyu açıklamak için İmam Mâlikin bir adamın Medine'den ihrama giren kimsenin durumuyla ilgili sorduğu soruya cevap olarak:

“Bu Allah’a ve Resulüne muhalefet etmektir. Onun dünyada fitneye maruz kalmasından ve ahirette de elim bir azaba uğramasından korkarım Allah Teala’nın şöyle buyurduğunu işitmedin mi: “Peygamberin size yaptığı çağırışı kendi aranızda bazınızın bazınızı çağırması gibi algılamayın. (O’nun çağırısına hemen icabet edin.). İçinizden, biri birinin arkasına saklanarak sıvışıp gidenleri Allah kesinlikle bilir. O’nun emrine aykırı davrananlar, (dünyada) başlarına bir bela gelmesinden yahut onlara (ahirette) yakıcı bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar.”¹⁴⁸

Şeklinde delil olarak getirdiği ayetin hendek kazılmasını emretmesine rağmen Hz. Peygamber'in sözüne riayet etmeyip sıvışıp kaçan münafıklarla ilgili indiğini hatırlatan Şâtıbî münafıklığın aslında bir bid'at olduğunu dile getirir.¹⁴⁹ Burada Şâtıbî'nin bid'atçıyı hem daha önce Müslüman olarak görüp hemde şimdi münafıklığı bir bid'at olarak ele almasının kendi içerisinde tezat bir durum olduğu ifade edilmelidir.

Genel olarak bir değerlendirme yapılacak olursa bid'atçı kişi bilerek veya bilmeyerek ister yaptığı şeyin hayır olduğunu düşünsün ister düşünmesin sünnetin yolunu heva ve hevesine mağlup olarak aklını sünnetin önüne koyduğu için sapık olarak nitelendirilir. Şâtıbî'nin bid'atçıyı özetler nitelikteki misalini zikretmek yerinde olacaktır: “O tıpkı geceleyin kendisine yol gösterecek bir rehberi olmadığı halde yola çıkan kimse gibidir. Her ne kadar hedefini araştırdığını zannetse bile her an yoldan sapabilir ve birinin peşine düşebilir.”¹⁵⁰ Böyle bir sapkınlık içine düşenin de yukarıda zikredilen tehditlerle karşı karşıya kalması kaçınılmazdır.

¹⁴⁷ Müslim, *Sahih-i Müslim*, 'Kitâbut-Taharati', 28.; İbn Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed bin Hanbel*, 412 (No.3866).

¹⁴⁸ en-Nûr 24/63.

¹⁴⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/150-151.

¹⁵⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/152.

3.4. Bid'atın Kötülenmesinin Genel Olması

Bid'atın genel itibariyle kötülendiğini bid'at içerisinde iyi veya kötü olarak sınıflandırma yapılamayacağını savunan Şâtıbî tezini dört ayrı delille desteklemektedir.

İlk delil: Bid'at ile ilgili gelen tüm rivayetlerin bid'atın tamamının kötü olduğunu belirtmesi ve bunlara istisna olabilecek bir rivayetin gelmemesidir. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerimde bulunan “İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum.”¹⁵¹ Meâlindeki ayet bizlere açık bir şekilde gösteriyor ki dinden olan şeylerin tümünün Şâri' tarafından bizlere bildirildiği ve tamamlandığıdır.

İkinci delil: Usûl ilminin de genel kaidesi şöyledir; küllî kaide birçok yerde ve farklı zamanlarda tekrar edilip kendisine bir sınırlama konulmamışsa bu mutlak anlamda anlaşılıp genel anlamı üzere sabit bırakılır. Üzerinde durduğumuz konuyu da bu şekilde değerlendirmek gerekir. Çünkü gelen rivayetler bu kaidenin şartlarına uymaktadır. O zaman şu hüküm ortaya çıkar: Tüm bid'at delalettir ve daha sonra dine sokulan her şey bid'attır. Bunun gibi birçok rivayet elimize ulaşmış olmasına rağmen bunları sınırlayan başka bir ifade gelmemiş olması anlaşılacağı üzere mananın mutlak ve genel olarak ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁵²

Üçüncü delil: Tümevarım yönteminden yola çıktığımızda Sahabe ve tabiinden olan selef-i sâlihîn dediğimiz ve dinin anlaşılmasında önemli bir rol oynayıp dinin saf hali üzere bizlere ulaşması noktasında azami ihtimam göstermiş olan bu zatların bid'atın kötülenmesinde, bid'atdan ve bid'atçılarından uzak durulması gerektiğinde icmâ' ettiklerini görmekteyiz.¹⁵³

Dördüncü delil: Genel itibariyle bid'atı meşruymuş gibi görünen ve meşru uygulamalara benzeyen davranışlar olarak nitelendirmiştik. Bu gibi bir davranışı icra eden kimsenin davranışına meşru ve güzel demek Şâri'in onaylamadığı bir fiili onaylamak anlamına geleceğinden, bu husus bid'atın aklî olarak da kabul görmesinin mümkün olmayacağını bizlere göstermektedir.¹⁵⁴

¹⁵¹ el-Mâide 5/3.

¹⁵² eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/59.

¹⁵³ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/160.

¹⁵⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/160.

3.5. Şâtıbî'ye Göre Bid'atçı

Bid'atçı olarak isimlendirilen kimsenin ya bid'atı ilk ortaya çıkaran anlamında müçtehit ya da bid'atçıya tabi olma anlamında mukallit olabileceğini ifade eden Şâtıbî konuyu üç kısım da değerlendirmektedir.

Birinci Kısım: Bid'atçının müçtehit olmasıdır. O da kendi arasında ikiye ayrılır;

İlk olarak kişinin müçtehitlik yapabilme yetisinin sahih olmasıdır. İctihad yapabilme yetisi sahih olan kişi, fitne çıkarma ve dine yeni bir şey katmak niyetinde olmayıp yanlgı ve insani bir hatadan dolayı kendisinden bir bid'at sadır olan kimsedir. Böyle kimseler gerçeği gördüklerinde hemen görüşlerini bırakıp doğru olan görüşü, hükmü kabul eden kimselerdir.

İkinci olarak ilmi ölçütlere göre müçtehitlik yapabilme yetisinin sahih olmamasıdır. Böyle bir kimsenin müçtehitlik vasfının gerçekte olmaması kişinin şer'î kaideleri bilmemesi anlamına gelmekte olup böyle bir kişinin hüküm çıkarmaya yeltenmesi heva ehli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü böylesi kimse bununla liderlik ve kendisinin taklît edilmesi makamını elde etme arzusundadır. Bunun sonucu olarak da ortaya koyduğu hükmün kendi heva ve hevesine göre olması; ayrıca insanları sapıtırıcı özelliğe sahip olması kaçınılmazdır. Şâtıbî bu kısım insanları günahkâr olarak adlandırmaktadır.¹⁵⁵

İkinci Kısım: Bid'atçının mukallit olmasıdır. Bu nev'idenden olan kişiler o kadar büyük bir bağlılıkla bir kişiye, bir mezhebe veya bir cemaate bağlanırlar ki bunların sevgileri onları her doğrunun ancak bunlardan sadır olacağı hissine yöneltir. Bu kısma girenler delilden çok kişilere bağlı oldukları için kendisine, söylediği hükmün ispatı için bir delil talep edildiğinde ya ne diyeceğini bilmeyip bocalar ya da hüsn-ü zan beslediği kimsenin safsatalarından başka bir şeyi delil olarak getiremez. Anlaşıldığı üzere bu kimseler hüküm istinbatında bulunmayıp sadece bunu yapan bid'atçıya bağlılığından dolayı bid'atı kabul eden kimselerdir. Şâtıbî bu kısma Maide suresi 104. ayette geçen körü körüne atalara itimâdı örnek olarak zikreder.¹⁵⁶

Üçüncü Kısım: Bir başkasını hiç sorgulamadan taklît eden bid'atçıdır. Bu kısım ikinci kısım ile benzerlik göstermektedir. Bu, Hz. Muhammed'in (a.s) Peygamber olarak

¹⁵⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/163-173.

¹⁵⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/174-178.

yollandığı toplumun halidir. Onlar doğru olan yolu basiretsizlikleri yüzünden göremeyip körü körüne atalarının yoluna tabi olmayı tercih eden kimselerdir.¹⁵⁷

Yukarıda zikredilen açıklamalardan anlaşılıyor ki Şâtıbî bütün bid‘atçıları aynı kefeye koymuyor. Ona göre bid‘atı ilk olarak orta çıkarma, taklît, bid‘ata bilerek veya bilmeyerek tabii olunması gibi durumlar bid‘atçı kimsenin durumunu belirler. Bununla ilgili Şâtıbî’nin görüşü şu şekildedir:

“Halk, alimlerin kararlaştırdığı şeye uyar. Çünkü onların görevi budur. Bu sebeple gerçekte halk ne müteşâbihlerin, ne de heva ve heveslerinin peşinden gidenlerdir. Onlar ne olursa olsun sadece kendilerine söylenilen şeylerin peşinden gidenlerdir. Bu sebeple bilinçli bir şekilde onlara katılmadıkça ve kendi araştırma ve incelemeleriyle onların iyiliğine ve kötülüğüne karar vermedikçe avâma ‘heva-bid‘at ehli’ denilemez.”¹⁵⁸

Bu ifadelerden genel olarak anlaşılıyor ki bid‘atçıyla ilgili iki durum bulunmaktadır: Birincisi Bid‘atçıdır. İkincisi ise halktan onu taklit eden kimselerdir. Şâtıbî’ye göre taklît eden kişiye bid‘atçı denmez. Çünkü bid‘atçı bizzat icat ederek uyduran veya bid‘atın doğruluğunun ispatı için delil getiren kişidir. Şâtıbî bu ispatın ister ilmî bir dayanağı olsun ister olmasın fark olmayacağı düşüncesindedir. Bu düşüncesini de “Hayır onlar dediler ki; biz babalarımızı bu din üzerinde bulduk. Biz de onların izleri üzerinde doğruya ulaşmış olacağız.”¹⁵⁹ Mealindeki ayette müşriklerin bütüncül bir delil getirmelerine karşın delillerinin fasit olduğu hükmüne dayandırır.

Bunun yanı sıra şeyhlerle, sâlih insanlar oldukları söylenen kişilerin davranışlarını bid‘atın meşruluğuna kanıt getiren kimseleri de bunlara benzetir. Bu kimselerin bahse konu olan şahısların söz ve fiillerini bid‘at olan uygulamaları savunmak için delil getirmeleri sebebiyle bid‘atçı ve heva ehli olarak isimlendirilmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Bu durumda olan kimseye hak gelse bile reddetmeyi ve taassupla bulunduğu yolu terk etmemek için yukarıda da zikrettiğimiz delillendirme yöntemlerini kendi aklına ve gönlüne örtü yapar. Halbuki hidayeti arayan kişi öyle değildir. O eğer hakkı görürse ısrar edip algısını kapatmaz hemen hakka tabi olur.¹⁶⁰

Şâtıbî göre karşısına bid‘attan başka bir şey çıkmamış ve ona tabi olmuş kimselerin durumu ise fetret döneminde yaşayıp küfürle amel etseler bile kendilerine

¹⁵⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/174-178.

¹⁵⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/179.

¹⁵⁹ ez-Zuhurf 43/22.

¹⁶⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/179-181.

azap edilmeyecek olan kimselerin durumuna benzer. Bu kimseler bid‘atçı olarak adlandırılmazlar.¹⁶¹

3.6. Bid‘atın Günah Dereceleri

Şâtıbî bid‘atçı olarak kabul edilen kişinin özellik ve niteliklerini açıkladıktan sonra, bid‘at ehlinin aynı kategoride değerlendirilemeyeceğini, belli hatlarla birbirlerinden ayrıldığını açıklar.

Bid‘atçı eğer müçtehit olduğunu iddia eden bir kimse ise tabi olarak onu taklît edenlerden daha farklı bir günah derecesinde olacaktır. Çünkü hem delilsiz olarak içtihat iddiasından dolayı kendi yükünü ağırlaştırmış hem de onu taklît eden, onu öncü kabul edenlerin günahına ortak olarak daha ağır yükü yüklenmiş olacaktır.¹⁶² “Kim, benden sonra öldürülmüş sünnetlerimden bir sünnetimi diriltirse, o sünnetle amel edenlerin sevaplarında hiçbir eksilme olmaksızın aynısı ona da verilir. Kim, Allah ve Resulünün razı olmadığı sapık bir bid‘atı çıkarırsa, o bid‘atla amel edenlerin günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin aynı günah ona da yazılır.”¹⁶³ şeklindeki hadis de açık bir şekilde bu duruma işaret etmektedir.

Bid‘atın gizlenmesi veya açıktan işlenmesine göre de günah derecesi farklı olur. Bid‘atın gizli yapılması sadece onu yapana zarar verir. Açık bir şekilde yapıldığında ise doğru bir yol olarak gibi algılanmasına sebep olabilir. Bu da İnsanları olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Konuyla ilgili Şâtıbî, Turtuşi’nin Ebu Muhammed el-Makdisi’den Şaban ayının on beşinci gecesini ve Recep ayında bu zamanlara has olarak kılınan nafile namazların ilk defa 448 yılında ortaya çıktığını örnek olarak gösterir. Mescid-i Aksa’ya İbn Ebîl-Hamra diye tanınan Kur’an okuması güzel bir adamın gelip Şaban ayının on beşinci gecesinde mescitte namaz kılmaya başladığını sonrasında ona üç veya dört kişinin tekbir alarak katıldıklarını aktarır. Namaz tamamlanıncaya kadar arkasında büyük bir cemaat oluştuğunu ertesi yıl tekrar gelen bu zat aynı gece aynı namazı tekrar edince bu namazın sünnetmişçesine adet haline geldiğini aktarmaktadır.¹⁶⁴

¹⁶¹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/180.

¹⁶² eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/182.

¹⁶³ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Mısır: Mustafa Babî El-Halebî Matbaası, 1975), 5/“Ebvaşel İlmi”, 45 (No.2677).

¹⁶⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/183.

Bid'atçının süslü sözler söyleyip insanları sapkın yola davet etmesi de günahı arttırıcı bir durumdur. Ayrıca bid'atçının insanları sapkın yola çağırmakla ehl-i sünnete karşı durması, insanlar arssında fesat ve bozgunculuğa sebebiyet verir. Bu da uhrevi cezanın yanında dünyevi bir cezayı da beraberinde getirir.¹⁶⁵

Bid'atın hakiki veya izafi olması da günah derecesini etkileyen önemli bir faktördür. Örneğin haber-î vâhidi kabul etmemek gibi hakiki bid'at, izafi bid'atlardan daha fazla cürme sebeptir. İzafi bid'ata örnek olarak Şâtıbî, mescitlerde Kur'ân kıraati için sabah namazı sonrasının bu işe tahsis edilmesini ve cuma günü kıraatle ilgili olarak Mushafların ortaya konması ve bunun için Kur'ân'ların vakfedilmesini örnek getirmektedir.¹⁶⁶

Bid'atın kesinlik olarak açık bir bid'at mı yoksa şüpheli bir konu mu olduğu hususu da günah derecesini etkilemektedir. Eğer bid'atlığı aşikâr olan bir şeye bu durumda kişinin bunda ısrar etmesi şüpheli olma ihtimalinin olmamasından dolayı sünnete tam muhalefettir. Ancak şüpheli durumlar ise mekruh kabilinden oldukları için her ne kadar onlardan da imtina etmek gerekse de bunlar için sünnete muhalefettir demek doğru olmayacaktır.¹⁶⁷

Bid'atta ısrar edenler ile etmeyenlerin günahı da farklı olur. Bu durum aynen küçük günahların ısrarla yapılmasıyla büyük günaha dönüşmesi gibidir. Ayrıca kişiyi küfre götürüp götürmemesi bakımından da bid'atın günah derecesinin ayrı olacağını belirten Şâtıbî, nasıl ki kişiyi İslam'ın dışına iten gûnahtan daha büyük bir günah olmayacağı gibi, kişiyi İslam'dan çıkaran bid'attan da daha büyük bir bid'at olamayacağını belirtmektedir.¹⁶⁸

Yukarıda ki ifadelerden de anlaşıldığı üzere bid'atçının günahkâr olduğu sabit olduktan sonra anlıyoruz ki, her bid'atı ve bid'atçıyı aynı kefeye koyup aynı hükmün hepsi için benzer olduğunu söylemek yanlış olacaktır.

Genel olarak bid'atın küçüğü ve büyüğü olduğu anlaşılmış oldu. Şimdi ise bir bid'atın küçük olarak addedilmesi için gerekli şartları maddeler halinde özetlemeye çalışacağız.¹⁶⁹

- 1) Küçük günahın devamlı yapılması onu dağdan yuvarlanan kartopu misali bir çığa çevireceği¹⁷⁰ gibi bid'atında sürekli olarak yapılmaması.

¹⁶⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/184.

¹⁶⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/184.

¹⁶⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/185.

¹⁶⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/186-187.

¹⁶⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/70-76.

- 2) Bir kimse hayır olsun şer olsun hangi şeye ön ayak olursa peşinden gelen herkesin de yükümlülüğünü sırtlanmış olur.¹⁷¹ Bu yönde de yaptığı bid'ata uymaları için başkalarını teşvik etmemesi.
- 3) İnsanların toplu halde olduğu veya sünnetlerin icra edilip dinin esaslarının ele alındığı yerlerde bid'at fiilinin yapılmaması.
- 4) Hatanın küçüklüğüne bakma, kime karşı geldiğine bak sözünü esas alıp yapılan bid'atı küçük görüp basite almamak.

İşte böylece İmam Gazalinin İhyâda da bildirdiği gibi küçük günahları önemsememek günahın büyük olmasına sebebiyet verir.¹⁷² Bu şekilde hareket edilmemesi ve yukarıda belirttiğimiz maddelerden birine bile muhalif davranmak işlenen bid'atın büyük günah olarak adlandırılmasına sebep olacaktır.

3.7. Bid'atçıların İslahı İçin Başvurulabilecek Müeyyideler

Bir önceki başlıkta da gördük ki bid'at ve bid'at dereceleri farklılık göstermektedir. Bununla ilgili Şâtıbî derece farklılıklarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ve her bölümün kendine ait içtihada dayalı özel bir hükmü olduğunu dile getirmektedir. Bunun sebebini de şeriatla bid'at hakkında kesin olarak verilmiş bir cezanın olmaması olarak açıklamaktadır. Başlıkta bahsedilen müeyyideler aşağıda zikredilmiştir.¹⁷³

1. Tebliğ, öğüt, eğitim ve delil ortaya koyma suretiyle onları ıslah etmeye çalışmak.
2. Onlarla selamlaşmayı ve konuşmayı kesmek.
3. Bid'atçıyı sürgüne göndermek, onu hapsetmek.
4. İnsanları ikaz etmek ve sözlerine kanmamaları için yaptıklarının bid'at olduğunu onlara anlatmak.
5. Müslümanlara düşmanca tutum takındıklarında onlarla savaşmak.
6. Bid'ata açıkça davet eden kimse tövbeye davet edilir. Eğer tövbeye icabet etmeme de ısrarcı olursa öldürülür. Tabi burada şunu belirtmek gerekirken her bid'at için geçerli değildir. Daha çok inançla alakalı konularla ilgilidir.

¹⁷⁰ İmam Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Ayfa, 2020), 4/53.

¹⁷¹ Nisa, 4/85.

¹⁷² Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 4/53.

¹⁷³ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/188-189.

7. Küfrüne delil bulunanları tekfir etmek ve bu hükme göre onlarla muamele etmek.
8. Onlarla evlenilmemesi emredilir. Bu uygulamayla bid‘atçıyla ilişkiyi kesmek ve onları terk etmek amaçlanır.
9. Bunlar adil olmadıkları için şahitlikleri kabul edilmez, adli ve idari hiçbir göreve getirilmezler.
10. Hasta olduklarında ziyaret edilmezler ve cenaze merasimlerine iştirak edilmez.
11. Bid‘atçıya ta‘zir cezası uygulanır. (Hz. Ömer’in Sübeyyî’ye yaptığı gibi)
12. Arkalarında namaz kılınıp kılınmamasıyla ilgili ihtilaf bulunmaktadır.

3.8. Bid‘atçıların Kendi Görüşlerini Desteklemek İçin Getirdikleri Deliller

Belli bir görüşü savunan herkes kendi görüşünün doğruluğunu ispat etmek amacıyla belli dayanaklara dayandırmaya çalışır. Bid‘at ehli de ehli sünnetin görüşünü himaye ettiklerini savunur ve bid‘at ehli olmadıklarını iddia ederler. Şâtıbî’ye göre bahsedilen bid‘at ehli Arapçayı ve şer‘i hükümleri doğru bir şekilde bilmedikleri ve herhangi bir eleştiriye açık olmadıkları gibi körü körüne bu yolda devam ederler. “Ancak kalplerinde yamukluk bulunanlar sadece, fitne çıkarmak ve keyfi yorumlar için müteşâbih olanlara tabi olurlar.”¹⁷⁴ Meâlindeki ayet de bu şahısların iki özelliğini ifade etmektedir. İlk olarak bu sınıfta bulunan kimselerin kalp eğriliği yani sıratı müstakimden yüz çeviren kimseler olduğu ayetin lafzından anlaşılmaktadır. Kendi heva ve hevesiyle hareket eden bid‘atçının da bu kimselerden olması kaçınılmazdır. İkinci vasıf ise ilimde yeterli seviyeye gelememe hususudur. Bu da çok önemlidir. Çünkü ilimde yeterli seviyeye ulaşamamış ama kendinî alim derecesinde gören kimselerin deliller içerisinde sadece kendi görüşünü destekler mahiyetteki görüşleri alıp diğer görüşleri, delilleri bir kenara bırakması yüksek ihtimaldir. Bu da hataya düşmek için yeterli bir zemin oluşturmaktadır.¹⁷⁵ Şâtıbî yukarıdaki görüşlerini şu ifadelerle desteklemektedir:

“İmamın (devlet başkanının) orduya elde ettiği ganimetin tamamını vermesini caiz görmek bunun bir örneğidir. Buna cevaz veren kişi bazı alimlerden nakledilen: Seriyye’nin (bir askeri birliğin) elde ettiği ganimetin tamamını o seriyye’ye vermek caizdir sözüne dayanır. Sonra bunu -ki bu kişi Mâlikî

¹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁷⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/228-230.

mezhebine mensuptur- İmam Mâlike nispet eder. İmam Mâlik kendisinden rivayet edilen bir sözde şöyle demiştir: İmamın verdiği ganimet caizdir. Adam bu sözü alır ve bir imam orduya ganimetin tamamını dağıtabilir diye fetva verir. Bu adam bu fetvayı verirken, seriyyenin (yani müfreze birliğinin) ordunun bir parçası olduğunu, düşmana saldırmak için düşman ülkesine giren, sonra orduya geri dönen bir birlik olduğunu ve ordunun kendisi olmadığını hiç düşünmez. İmam Mâlik'in de ganimetin beşte biri çıktıktan sonra gazilere dağıtacağı görüşünde olduğunu da düşünmez.”¹⁷⁶

Kur'an-ı Kerimde: “İşte bu, benim dosdoğru yolumdur (sıratı müstakim). Bunun için onu izleyin. Başka yolları izlemeyin ki sizi O'nun yolundan saptırıp parçalamasınlar. Duydunuz ya, işte O, bunu ferman buyurdu. Gerekli ki korunur takva sahibi olursunuz.”¹⁷⁷ buyurmaktadır. Bu ayetin tefsirinde aktarılan bir hadiste de İbn Mesud (r.a) şöyle rivayet etmektedir: “Resulullah (s.a) bizim önümüze bir çizgi çizdi ve ‘işte Allah'ın doğru yolu budur.’ buyurdu. Sonra bu çizginin sağına ve soluna başka çizgiler çizdi ve ‘bunlarda başka yollardır. Bu yollardan her birinin üzerinde kendisine davet eden bir şeytan vardır.”¹⁷⁸ buyurdu. Ayeti kerime ve onun açıklaması niteliğinde olan hadisten anlaşılıyor ki hak yol birdir. Fakat hak yoldan saptıran yolların adedi sınırlanamayacak kadar çoktur. Burada saptıran yolların miktarını nicelik olarak ortaya koymak imkansızdır. Yapılacak şey genel geçer bazı kaideleri zikretmek olacaktır.¹⁷⁹

3.8.1. Uydurma hadisleri kullanmak

Onlar zayıf ve muhaddislerin üstüne hüküm kurulmasını kabul etmedikleri uydurma hadisleri kendi görüşlerine delil getirirler. Halbuki Müslümanlar daha ilk günden itibaren hadis diye aktarılan bazı rivayetleri incelemeyen kabul etmemişlerdir. Hatta bu konuya o kadar ehemmiyet gösterilmiş ki hadislerin senet ve metinlerinin incelenmesi adına cerh ve tadil ilmi ortaya çıkmıştır. Bazıları zayıf hadislerin alimler tarafından kullanıldığını iddia ederek kendi görüşlerini savunabilirler. Bu görüş sahiplerinin öne sürdükleri delillere karşı olan Şâtıbî'nin görüşlerini ortaya çıkaracağız.

İlk olarak, Ahmet b. Hanbel'de (ö. 241/855) zayıf hadisi kıyasa tercih etmiştir diyenlere karşı cevaben şöyle bir izahat yapılabilir: Bu bir müçtehidin görüşüdür. O bununla doğruyu bulmuş olabileceği gibi hata da etmiş olabilir. Hem bu görüşün Ahmet b. Hanbele ait olduğu kabul edilse bile bunu zahir anlamından başka bir anlama

¹⁷⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/230-231.

¹⁷⁷ el-En'âm 6/153.

¹⁷⁸ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, 'Ebvabes-Sünneti' 8 (N.11).

¹⁷⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/232.

yorumlamak iki cihetle mümkün olur. Çünkü zayıf hadisin hükme dayanak olarak kullanılamaması konusunda bir icmâ' mevcuttur.¹⁸⁰ Birincisi Ahmet b. Hanbel bu uygulamasıyla sahih derecesine ulaşmamış ama zayıf hadise göre daha makbul olan hasen hadisi kastetmiştir. İkincisi ise kıyasla fasit kıyası kastetmiş olabileceği değerlendirilir.¹⁸¹

Görüşlerinin doğru olduğunu ispat etmek için bazı kimseler sahih derecesine ulaşmayan terğib ve terhib hadislerinin naklinde ve kullanılmasında bir sakınca yoktur derler. Bu iddia hakkında evvela şunu söylemek gerekir ki terğib ve terhib hadislerinin kullanılması belli şartlar çerçevesinde mümkün olabilmektedir. Ancak konunun kapsamından çıkmamak için bu kısma çokça değinemeyeceğiz.¹⁸² Burada bahsedilen amelin aslına yani dayandırıldığı delile bakılır ve ona göre hüküm verilir.

Amelîn kaynağı icmâli veya tafsili olarak sahih bir delile dayandırılmışsa o zaman bu tür hadislerin kullanılmasında bir sakınca gözükmemektedir. Farz namazlar, nafileler bu kısma örnek olarak gösterilebilir.

Amelîn kaynağı icmâli veya tafsili olarak delillendirilememişse burada bu tür hadislerin kullanılmasının doğru olmadığı açıktır. Çünkü burada temel sağlam olmadığı için konunun tamamen reye yönelmesi kaçınılmazdır. Bu da bid'atın ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Ruhbanlık, günaha girmekten korkanların iğdiş edilmesi, güneş altında ayakta durarak ibadet etmek veya hiç kimseyle konuşmaksızın susmak gibi ameller bu kısma örnek olarak gösterilebilir.

Amelîn kaynağı icmâli olarak delillendirilmiş, fakat tafsili olarak delillendirilmemişse burada ibadet bütünlüğü içinde aslı sabit olduğu zaman o yönüyle tek tek her biri için sahih şartı aranmaksızın bu tür hadislerin rivayet edilmesinde bir beis olmaz. Ancak bu özel uygulama, özel bir mendup için ise farklı bir hüküm ifade edeceğinden bunun sahih bir kaynağa dayandırılarak hükmünün verilmesi gerekli olur. Sahih olmayan hadisler ile ispat edilmek istenen bid'atda, meşru olan bir duruma herhangi bir zaman ya da sayı ile yahut keyfiyetle sınırlamak gibi. Şaban ayının on beşinci gecesi nafîle namaz kılmak, recep ayının yirmi yedisinde oruç tutmak bu kısma örnek olarak gösterilebilir.¹⁸³

¹⁸⁰ Mahmut Demir - Mehmet Emin Özafşar, "Zayıf" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013), 44/157-160. (Zayıf hadis teriminin malumatı için bkz.)

¹⁸¹ eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*, 1/234.

¹⁸² Konu hakkında İbn Hacer'in Nuhbe ve Sehaevinin el-Kavlül Bedi'ine eserlerine bakılabilir.

¹⁸³ eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*, 1/234-237.

Yukarıdaki tafsilatlı izahattanda anlaşılmaktadır ki teşvik edilecek husus, sahih bir delille sabit olmuş bir uygulama ise sahih olmayan hadislerle desteklenmesinde bir sakınca olmayacaktır. Ancak bu hüküm asıl olarak sahih olmayan bir delile dayandırılmışsa bu tür hadislerin kullanılması uygulamanın meşru olması için yeterli olmayacaktır.

3.8.2. Sahih hadisleri akla göre değerlendirmek

Bid‘atçılar kendi maksat ve emellerine aykırı olan sahih hadisleri sözde akıl süzgeçlerine uymadıkları gerekçesiyle reddetmek gerektiği düşüncesiyle kabir azabı, sırat, mizan ve cennette Allah’ın görülmesi gibi hakkında sahih hadis bulunan konuları bir çırpıda reddederler. Bu hadisleri akılla değerlendirip reddetmeleri onların iyi ve kötünün salt akılla bilinebileceği görüşünü savunduklarını göstermektedir. Bu görüş sahiplerinin sahih hadisleri akılla reddetmelerine şu hadis güzel bir örnektir: Resulullah (a.s): “Sizden birinizin (yemek) kabına sinek düşecek olursa, onu iyice batırın. Zira onun bir kanadında hastalık, diğerinde şifa vardır. O, içerisinde hastalık olan kanadıyla korunur.”¹⁸⁴ buyurmaktadır. Hadisi akılla değerlendiren ehli heva henüz tıbbın iyice gelişmediği dönemde bahse konu olan olayı kabul etmenin mümkün olmadığını iddia ettiler. Ancak zaman ilerleyip konunun ehli insanların yaptığı incelemelerle anlaşılmıştır ki gerçekten de sinekte zararlı bakterilerin mevcudiyetiyle beraber aynı zamanda bir antibiyotik de mevcuttur.¹⁸⁵ Bu şekilde hem pislik içinde yaşarken hem de kendinî hastalıklardan koruma kabiliyetini Allah onlara vermiştir.

Bir grupta ahad haberleri de reddedip, Kur’ânı anlamada da salt aklın yeterliliğini savunmak suretiyle zihinlerinde var olan peygamberi devre dışı bırakma faaliyetini hayata tatbik etmeye çalışırlar.¹⁸⁶

Ehli hevâdan öyleleri de vardır ki ‘Rablerinden kendilerine yol gösterici gelmesine rağmen onlar, zandan ve kendi nefislerinin batıl arzularından başka bir şeye tabi olmuyorlar’¹⁸⁷ ve ‘Halbuki o hususta onların hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zan ile hareket ediyorlar. Ancak zan da hakikatten hiçbir şey ifade etmez.’¹⁸⁸

¹⁸⁴ el-Buhârî, *Sahih-i Buhari*, “Kitabut Tıbb” 140 (No.5782); Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned* (Mısır: Dâru-Hicr, 1999), 3/642 (No.2302).

¹⁸⁵ Konu hakkında bkz. “Mona Al-Raqas, December 17, Wings of a Fly: The New Buzz of Antibiotics. www.yemenpost.net”.

¹⁸⁶ eş-Şâtibî, *el-İ’tisâm*, 1/237-240.

¹⁸⁷ en-Necm 53/23.

¹⁸⁸ en-Necm 53/28.

Meâlindeki ayetleri kendi düşüncelerine delil getirmek suretiyle zan ifade eden hadisleri reddediyorlar. Ancak heva ve hevesleri o kadar gözlerini kör etmiş olacak ki verdikleri hükümde delillerindeki zan ifadesini asıl anlamından kopararak ayetleri kendi emellerine alet etmekten çekinmemişlerdir. Çünkü burada ki zan onların iddia ettikleri gibi bir anlamda değildir. Zan üç yerde bulunur. İlk olarak dinin temel esaslarındaki zan, fûru ile ilgili olanın dışındaki zan yerilmiştir. İkincisinde zan birbirine aksi iki durumdan birisini belli bir kanıt olmadan ötekinin tercih edilmesidir. Bu tür zan yerilmiştir. Ancak zan herhangi bir delile dayanıyorsa böyle değildir. Son olarak üçüncü şekil zan ise yine iki şekilde değerlendirilir; eğer kati bir asla dayanıyorsa bu kendisiyle amel edilen zandır. Ama kendisi gibi kati bir asla dayanmayan bir delile dayandırılmışsa o halde dayanak olarak gösterildiği delile göre durumu değişebilir. Bu delil dayanak gösterilebilecek bir delilse bu zan ile amel edilebilecekken tam tersi bir durumda aynı ikinci durumda olduğu gibi reddedilen bir zan olarak kendisi hakkında hükmedilir.¹⁸⁹

3.8.3. Arapçanın usullerine uymamak

İçtihat mertebesine ulaşmayıp kendilerini içtihat mertebesinde görenler şer‘i ilimleri anlamak için müçtehit kişi üzerine farzı ayn olan Arapçayı çok iyi bilmedikleri halde naslarda geçen kelimeler ve cümleler hakkında ne siyak sibaka ne de şer‘i hükümlerdeki istinbat metotlarına uymayacak şekilde anlamlar atfetmek suretiyle hükümleri tahrif ederler. Bu kısma ‘Leş, kan ve domuz eti size haram kılındı.’¹⁹⁰ ayetini kendi nefislerine uygun şekilde tefsir edip buradan domuz yağının kullanılmasında bir beis olmadığı hükmünü verenleri örnek göstermek yerinde olacaktır. Halbuki Arapçada ‘lehm (et)’ kelimesi hayvan etinin damar, sinir, cilt, ilik, beyin ve yağ gibi tüm kısımlarını kapsayacak şekilde kullanılır. Eğer onların dediği gibi kabul edilecekse o halde diğer saydığımız kısımlarında ayette ifade edilmeyişinden dolayı domuzun da helal sayılması gerekirdi bu da domuzu tamamen haram olmaktan çıkartır.¹⁹¹

Şâtıbî şu ifadelerle konuyu açıklamaya çalışır: “Buna benzer istidlallerin hiçbir kıymeti yoktur, konuşanların seviyesini düşürür, emsallerine aykırı bir görüş olarak bile kabul edilemez. Bu tür istidlallerle ortaya konulan inanç ve amelle ilgili hükümler

¹⁸⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/241-242.

¹⁹⁰ el-Mâide 5/3.

¹⁹¹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/243-244.

bid‘atın ta kendisidirler. Çünkü bunlar heva ve hevese uyarak Arapçanın genel geçer kurallarının dışına çıkmak demektir.”¹⁹²

3.8.4. Müteşabih ayetleri kendi heva ve heveslerine göre yorumlamak

Şâtıbî bid‘at ehlini ‘Kalplerinde yamukluk bulunanlar sadece, fitne çıkarmak ve keyfi yorumlar için müteşabih olanlara tabi olurlar.’¹⁹³ Meâlindeki ayette yer alan fitne çıkarmak ve keyfi yorumlar için müteşabih olmakla itham etmektedir.

Şöyle ki cüzi fer’lerin küllî asıllara aykırılık arz etmesi mümkün değildir. Çünkü cüz’i fer’ler şayet amel etmeyi gerektirmiyorsa herhangi bir tevil yapılmadan onlarda durulur. Ama kendileriyle amel gerektiriyorlarsa, doğru olan asıllarına göre hüküm vermek ve böyle hareket etmektir. Şâtıbî bu bölüme Allah Teala’ya göz, el, ayak ve yüz gibi organların mevcudiyetini, Allah’a yön isnadını, ayrıca Kur’ân’ın mahluk olması hususunu dile getiren bid‘atçıların görüşlerini örnek olarak gösterip bunlarla iktifa eder.¹⁹⁴

Şâtıbî konuyu son kısımda değerlendirirken şeriatı bir insana benzeterek insanın uzuvlarının nasıl ayrı ayrı insan olarak adlandırılmayıp komple bir bütün şekilde insan olarak isimlendirilebileceğini dile getirirken, şeriatın da kendi içerisinde bir külden oluştuğunu bu külden cüzlerin ortaya çıktığını ifade eder. Bunlarında kendi içlerinde kısımları olduğunu (mücmel, müfesser, müteşabih vb.) söyler. Bir kimsenin aynı bir insanın uzvuna insan demesinin yanlışlığı kadar bid‘atçıların da sadece hükmün bir kısmını esas alıp diğer kısımları göz ardı etmesinin de yanlış olduğunu bu kıyasla ortaya koyar.¹⁹⁵

3.8.5. Hadisler arasında çelişki aramak

Bid‘atçıların iddiaları arasında sahih hadislerin Kur’ân’la veya birbirleriyle çeliştiği hususudur. Nitekim zina eden evli kimselerin recm edilmesi hususu bilindiği gibi Kütüb-i Sitte’de geçen ve sahih olan Peygamber’in (s.a.v.) uygulamalarına dayanmaktadır. Bu hükmün tahriç edildiği bir rivayette şöyledir:

¹⁹² eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/245.

¹⁹³ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁹⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/245-246.

¹⁹⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/251.

“Resulullah (a.s) birbiriyle davalı olan iki kişi hakkında şöyle karar verdi: Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, ikinizin arasında Allah’ın Kitabı ile hükmedeceğim: Verdiğin cariye ve yüz koyun sana geri verilecektir. Oğluna yüz değnek ve bir yılda sürgün cezası uygulanacaktır, kadın da recm edilecektir. Sonra Enis’e şöyle dedi. Ey Enis! Haydi bu adamın hanımına git, eğer zinayı itiraf ederse recm et! Sabahleyin ona gitti kadında itiraf etti ve o da onu recmetti.”¹⁹⁶

İşte bid‘atçılar bu hadisin Allah’ın Kitabına aykırı olduğu iddialarını ‘Allah’ın Kitabıyla hükmedeceğim’ lafzı üzerine bina ederler. Çünkü zina ile ilgili geçen ayette recm cezası ve sürgün cezaları geçmemektedir. İşte bu ilavelerle Allah’ın Kitabına aykırı olduğunu ve kabul göremeyeceğini ifade ederler. Ancak şunu atlamaktadırlar ki kitap kelimesi sadece Kur’ân-ı Kerim’i anlatmak için kullanılmaz. Hüküm ve farz anlamında da kullanılmıştır. O halde Hz. Peygamber burada sizin aranızda Allah’ın şariat kıldığı hükmüyle karar vereceğim şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Elde herhangi bir delil olmadan kitap kelimesini Kur’ân olarak anlamak kötü niyet ve müteşâbihe uymaktan başka bir şey değildir.¹⁹⁷

Şâtıbî’nin delillerin ilk bakışta çelişkili olmasıyla alakalı ifade ettiği şu kural konuya iyi niyetle bakan kimseler için yeterli olacaktır:

“Şer‘î deliller arasında ilk bakışta tutarsızlık gibi görünen bir durum ortaya çıktığı zaman, bunların arasını uzlaştırmaya başvurulur. Uzlaştırma mümkün değilse bu durum ya kat’î bir delil ile zannî bir delil arasında veya iki zannî delil arasında söz konusu olur. İki kati delil arasındaki bir çelişkiye gelince, şeriatla böyle bir şey vaki olmamıştır, olması da mümkün değildir. Çünkü kati olan iki şeyin birbiriyle çelişmesi muhaldir. Şayet çelişki, kati ile zannî arasında vaki olursa zannî delil geçersizdir. Çelişki iki zannî delil arasında vaki olursa burada alimlerin tercih hakkı vardır. Tercih edilenle amel edilmelidir. Uzlaştırma imkânı varsa alimler uzlaşma yönünün işletilmesinde ittifak etmişlerdir. Uzlaşma yönü zayıf bile olsa alimlere göre onları uzlaştırmak daha evladır. Delillerin çalıştırılması, bir kısmının ihmalinden daha hayırlıdır. Bu bid‘atçılar bu esasa ya cehaletlerinden dolayı veya inatlarından dolayı dikkat etmiyorlar.”¹⁹⁸

3.8.6.Delillerin anlamlarını çarpıtmak

Delil ile illet arasındaki bağlantıyı koparmak suretiyle yanlış kullanmak. Mesela Allah’ı zikretmek genel itibariyle geniş bir alanın bırakıldığı ve çeşitli şekilleri olan bir alandır. Ancak bazı insanların tek bir ağızdan, sesli bir biçimde ya da mukayyet olarak belli bir zamanda Allah’ı zikretmek için bir araya gelmeyi alışkanlığa dönüştürmeleri,

¹⁹⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/251.

¹⁹⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/251-253.

¹⁹⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/253.

aslı meşru olan bu ibadetin bu şekilde yapılması farzmiş gibi bir algı oluşturacağından dolayı bu tür fiillerin meşru olarak nitelenemeyeceği ortadadır. İşte böylece aslı delille meşru bir ibadet delilinin farklı şekil ve uygulamalara çekilmesiyle bid‘at haline gelmiş olur.¹⁹⁹ Şâtıbî yukarıda ele aldığımız meseleyi El-Muvâfağât adlı kitabının bir bölümünde şöyle ifade etmektedir:

“Bu, ayakların kaydığı yerdir. Lafzın mutlaklığının onun delalet alanı içine girebilen her şeyin cevazını ifade ettiği zannedilebilir. Halbuki özellikle ibadetlerde böyle değildir. Çünkü ibadetler Resulullah (a.s)’dan ve selefi salihden nasıl öğrenilmişse o şekle göre eda edilirler. Mesela namazlar ve onun gibi diğer ibadetler böyledir. Bunlar, rükünlerinde, tertiplerinde, zamanlarında, keyfiyetlerinde ve miktarlarında aklın kavrama alanlarından uzak olarak konulmuşlardır. Bu sebeple ibadetler reye ve istihsan alanı içine girmezler. Bu, mutlak olarak böyledir. Çünkü ibadetlerin konuluşları sebebiyle rey, reddedilmiş şeyler gibidir. Çünkü akıllar, ibadetlerin anlamlarını tafsil üzere kavrayamazlar.”²⁰⁰

3.8.7. Nasların zahirini tevil etmek

Nasların tevilinin sahih olması için dilin kaidelerine uygun olması gerekir. Ancak konuyla ilgili bid‘atçılar Arap dili ve toplumunda belli bir manaya gelen nasları kendi görüşlerini desteklemek amacıyla akıl ve nakil tarafından kabul edilemeyecek şekilde tevil ederler. Bu görüşte olan bid‘atçı kimse devamlı olarak zahiri mananın arkasında mutlaka batını bir mana arar.²⁰¹ Halbuki Allah gönderdiği ayetlerin açık bir şekilde insanlara Resulü vasıtasıyla bildirildiğini belirtmektedir. Nitekim bu konuda birçok ayet bulunmaktadır onlardan biri de ‘Ve işte biz onu böyle açık seçik ayetler olarak indirdik; çünkü Allah istediğine hidayet eder.’²⁰² Meâlinde ki ayettir.

3.8.8. Bazı şeyhlere ve velilere gereğinden fazla ta‘zim etmek

Hiz. Resulullah (s.a.v.) insanlar arasında en hayırlı kimsedir. O bile kendisinin gereğinden fazla yüceltilmesinden çekinmiş olacak ki şu ifadelerle bu konuda yanındaki sahabeler nezdinde ümmetini uyarmaktadır: ‘Hristiyanların Meryem oğlu İsa’yı methederken aşırı gittikleri gibi siz de beni methederken mübalağa etmeyiniz. Fakat

¹⁹⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/255.

²⁰⁰ Şâtıbî, *El-muvafakat*, 1/215.

²⁰¹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/257-258.

²⁰² el-Hac 22/16.

banâ: Allah'ın kulu ve O'nun Resulü deyiniz.'²⁰³ Peygamberlerin sonuncusu, enbiyaların tacı bile bu hususta o kadar hassasken bazı kimselere ne oluyor ki şeyhler ve bazı evliyalar hakkında mürşit uçmaz mürit uçurur misali malum zatları insani vasıflarının ötesine taşıyacak hatta onları Allah katında zor durumda bırakacak bazı sıfat ve nitelemelerle vasıflandırmaktan çekinmemektedirler. Öyle ki bazıları kendisine tabi oldukları zat için yeryüzü sakinleri içerisinde en önemli velinin o olduğu ve söz konusu ümmette ondan başka velinin bulunmadığını söyleyebilecek seviyeye gelmektedirler. Ancak en hayırlı nesil Resulullah'ı (s.a) gören ve ona iman eden nesildir. Ardından onları takip edenlerdir. Bu durum kıyamet kopuncaya dek zayıflayarak devam edecektir. Durum böyle olunca bid'atçıların iddia ettikleri şeyin büyük bir cehalet, aşırı saygı ve inanç taassubu sonucu ortaya çıktığını teşhis etmek zor olmayacaktır.²⁰⁴

3.8.9. Rüya ile amel etmek

Şâtıbî burada böyle hareket edenlerin en zayıf delille muamelede bulunduğunu ifade eder. Fıkıhta malumdur ki peygamberlerin rüyaları dışında hiçbir kimsenin rüyası şer'i bir delil teşkil etmez.²⁰⁵ Örnek olarak Hz. İbrahim rüyasında Hz. İsmail'i rüyasında boğazladığını görmüş ve bu onun için bir emir telakki etmiştir. Ancak bu veya buna benzer bir rüya gören bir kimsenin aynı şekilde ben de bu fiili yapmaktan mesulüm demesinin şer'i hiçbir karşılığı olmayacaktır.

Şâtıbî rüya ile hüküm vermenin bir nevi vahyi yenilemek olarak nitelenebileceği hususunu dile getirip bunun şer'i olarak icmâ' yoluyla yasaklanmış olduğunu söyler. Hz. Peygamberi (s.a.v.) rüyasında görüp de kendisine bir hüküm tevdi edildiği iddiasında bulunan kişi ile ilgili denilir ki eğer bu hüküm İslam şeriatında varsa zaten bu var olan bir hükümdür ve bunun icrasında bir sorun yoktur. Ancak bu hükmün İslam şeriatıyla çelişen bir ciheti varsa o vakit hüküm batıldır. Çünkü Hz. Peygamber'in vefatından sonra var olan hiçbir hüküm nesh olunamaz veya değiştirilemez.²⁰⁶

Netice olarak İslam hukuk literatürüne baktığımızda rüya ile değil sadece naslarla amel edilebileceğini söyleyebiliriz. Hal böyleyken bid'at ehlinin gaybi bir alem

²⁰³ el-Buhârî, *Sahih-i Buhari*, ' "Kitabul Hudud"' 168 (No.6830); ed-Dârimî, *Sünen ed-Dârimî*, 3/1832 (No.2826).

²⁰⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/263-264.

²⁰⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/265.

²⁰⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/266-268.

olan rüya ile hüküm verilebileceği ve bunun bağlayıcılığının olduğunu iddia etmeleri hususu hiçbir akli selim Müslüman için kabul edilebilecek bir görüş olmayacaktır.

3.9. Bid‘atın Taksimi ve Taksiminin Keyfiyeti

Şâtıbî, fıkıh ile ilgili olan farz, vacip, mübah, mekruh, haram gibi bütün kavramları bid‘at için kullanmaz. Ona göre bid‘at sadece haram ve mekruh olarak nitelendirilebilir.²⁰⁷ Konunun daha iyi anlaşılması için, Şâtıbî’nin özellikle Karâfî ve hocası İzzeddin b. Abdusselam’ın ortaya attığı bu taksime karşı getirdiği delillerin izahı önemli olacaktır.

Tezin ilk bölümünde bid‘atın kısımlarının alt başlığında Karâfî vacip, mendup, mübah, mekruh ve haram olarak beş kısma ayırmaktadır. Şâtıbî’ye göre Karâfî’nin bid‘at ile ilgili taksimi fasit olup icma’ya aykırıdır. Her ne kadar Karâfî konuyla ilgili sahabe’nin icması olduğunu iddia ediyorsa da Şâtıbî’ye göre Ashâb-ı Kirâm’ın icması bid‘atın taksimi ile ilgili değil tüm bid‘atların reddedilmesinin gereğiyle ilgilidir. Ayrıca Karâfinin icmâyı ortadan kaldıran şeylerin varlığını bilmesine rağmen konuyla ilgili hala icmânın varlığını zikretmesinin tuhaf olduğunu ifade ederek bu görüşü vermektedir.²⁰⁸ Şâtıbî vacip bid‘at şeklinde bir ayırımın mümkün olmayacağını şu ifadelerle aktarır:

“Bu taksim, şer‘i delili olmayan, hatta kendi içinde de çelişkileri olan bir uydurmadan ibarettir. Çünkü bid‘atın hakikati ne şer‘i naslardan ne de şer‘i kaidelerden herhangi bir delilinin olmamasıdır. Çünkü şayet bir şeyin vacipliğine veya mendupluğuna ya da mübahlığına dair şer‘i bir delil varsa o bid‘at olmaz ve emredilen veya serbest bırakılan amellerin geneline dahil bir amel olur. Bunların hem bid‘at olduğunu söylemek hem de vacip veya mendup veya mübahlıklarına delalet eden delillerin olduğunu söylemek zıtları birleştirmek demektir.”²⁰⁹

Haram dediği bid‘atında zaten şer‘i hükümlere aykırı olması hasebiyle bid‘at değil, direkt olarak yasaklanan hüküm cihetinden olduklarından bunlara bid‘at denilmesinin doğru olmadığını ifade eder. Şer‘i muhalefetten dolayı bunlar haram fiil olarak isimlendirilirler. Gayri meşru vergiler koymak, fitre ve zekât gibi dinî ibadetlere mal verme cihetiyle benzese de bu fiil insanların mallarını haksız yere yemektir. Bu

²⁰⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/39.

²⁰⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/203-204.

²⁰⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/203.

sebeple buna bid'at demek doğru değil asıl olarak zaten bu haram olan bir uygulamadır.²¹⁰

Şâtıbî mendup bid'at için örnek olarak zikredilen cemaatle teravih namazını kılınmasının bid'at değil aksine Hz. Peygamber'in ve Raşit halifelerin bir sünneti olduğunu şu rivayetleri delil getirerek açıklamaktadır:

“Ebu Davud, Ebu Zerr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Biz Resulullah (s.a) ile birlikte Ramazan orucunu tuttuk. Hz. Peygamber Ramazan ayının bitmesine bir hafta kalıncaya kadar bize (farz dışında) hiçbir namaz kıldırmadı. Ramazan'ın bitmesine yedi gece kalınca bize gecenin ilk üçte biri geçinceye kadar namaz kıldırıldı. Ramazan'ın bitmesine altı gece kalınca bize namaz kıldırmadı. Beş gece kalınca gece, gecenin yarısı geçene kadar bize namaz kıldırıldı. Biz dedik ki: Ey Allah'ın Resulü bu gecenin tamamında bize namaz kıldırıydınız? Hz. Peygamber cevaben dedi ki: Bir adam, imam namazı bitirinceye kadar onunla birlikte namaz kılsa bütün geceyi ihya etmeye eşdeğerdir. Ramazan'ın bitmesine dört gece kalınca Resulü Allah (s.a.v) yine namaz kıldırmadı. Ramazan'dan üç gece kalınca Hz. Peygamber (s.a.v) ailesini, kadınlarını ve insanları topladı, bize bütün gece namaz kıldırıldı. Namaz o kadar uzadı ki biz sahurunu geçireceğiz diye korktuk. Ramazan'ın geri kalan gecelerinde Hz. Peygamber bize namaz kıldırmadı.²¹¹

Başka bir rivayet ise şöyledir:

“Hz. Âişe'den gelen bir rivayette şöyledir. Hz. Peygamber (s.a) bir gece mescitte namaz kıldı, insanlar da onunla birlikte namaz kıldılar. Sonra ertesi gece yine namaz kıldı. Bu sefer insanlar daha çok idi. Üçüncü ve dördüncü gece insanlar yine toplandılar, fakat Hz. Peygamber (s.a) onların yanına çıkmadı. Sabah olunca dedi ki: Sizin toplandığınızı gördüm, fakat başka bir sebepten dolayı bunun size farz olmasından korktuğum için yanınıza çıkmadım. Bu olay Ramazan'da cereyan etti.²¹²

Bu hadislerden anlaşılıyor ki cemaatle kılınan teravih namazının kaynağı Peygamberimiz'in sünnetidir. Hz. Peygamber sünnet olan bu uygulamayı devamlı yapmamasının nedeni vacip olabilmesinden korkmasıdır. Yalnız bu endişe onun kesin olarak cemaatle kılınmasının yasaklanması anlamını taşımamaktadır. Nitekim Hz. Ömer döneminde bu durum ortadan kalkmış olmasından dolayı iş aslına rücu etmiş ve cemaatle teravih namazı kılınmaya başlanmıştır. Eğer denilirse ki Hz. Ebubekir döneminde neden bu icra edilmedi. Bunun iki sebebi olabilir; ya o dönemde insanlar bu namazı gecenin sonuna bırakıyorlardı ya da o dönem de halife irtidat, yalancı peygamberler ve zekâtı vermeyenlerle savaşma gibi daha önemli sorunlarla karşı karşıya kaldığından dolayı bu tür ayrıntı olan meselelere eğilememiştir.²¹³

²¹⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/204.

²¹¹ Ebû Dâvûd - nşr. 'Adil Muhammed, 'Ammâr 'Abbâs, *Sunenu Ebî Dâvûd*, “Kitâbus Salât”, 2 (No.1375).

²¹² İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-şâhih 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'*, 3/7/531 (No.6942).

²¹³ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/205.

Hiz. Ömer döneminde ise ilk halife dönemine göre Müslümanlar daha istikrarlı daha sakin bir hayata kavuştuklarından bu tür meselelere yönelik çözümler ortaya çıkmış oldu. Hiz. Ömer döneminde teravihin cemaatle kılınmaya başlanması ile ilgili şu rivayet önemli derecede bizlere konuyla ilgili ipucu vermektedir:

“Urve, Abdurrahman b. Abdul-Kârî'den şunları rivayet eder: Bir Ramazan gecesi Ömer b. el-Hattâb (r.a) ile mescide çıkmıştık. Mescidde halk münferit ve ayrı ayrı yerlerde terâvîh namazı kılıyorlardı. Kimi kendi başına yalnızca namaz kılıyordu, kimi de ardında birkaç kişilik cemâatle birlikte kılıyordu. Ömer (r.a), öyle zannediyorum ki, "Bunları bir imam arkasında toplarsam daha hoş olacak" demişti. Ertesi akşam olunca Ömer (r.a), Übey b. Ka'b (r.a)'ı terâvîh imamı tayin edip cemâati onun arkasında topladı. Böylece terâvîh namazı cemâatle kılınmaya başlanmış oluyordu. Başka bir gece yine Ömer (r.a) ile birlikte mescide çıkmıştım. İnsanlar, imamları Übey b. Ka'b ile beraber namaz kılıyorlardı. Ömer b. el-Hattab, halkın vecd içinde namaz kıldıklarını görünce, "Bu ne güzel bid'at oldu"diyerek sevincini ifade etti. Ancak, "Namazlarını gecenin sonuna tehir edip de şimdi uyuyanlar, şu anda namaz kılanlardan daha fazla sevap elde etmektedirler" sözünü de ilave etti. Zira insanlar terâvîhi o sırada gecenin evvelinde kılmakta idiler.²¹⁴

Hiz. Ömer'in "Bu ne güzel bid'at oldu" sözü cımbızlanarak işte bid'atın hasene boyutu da var denilirse cevaben şöyle denilebilir: Hiz. Ömer onu manaca değil Hiz. Peygamber'in (s.a) onu farz olarak anlaşılması endişesiyle terk ettiği ve Hiz. Ebubekir'in de (r.a) ortaya çıkan kargaşadan dolayı bu sünneti ihya etme fırsatı bulamadığından dolayı varolan fiili durumun dış görünüşüne bakarak bid'at olarak isimlendirmiştir.²¹⁵ Yoksa buradaki bid'at kavramı, Resûlullah (a.s)'ın zamanında mevcut olmadığı halde dine sonradan sokulmuş bir iş demek değildir. Zira Resûl-i Ekrem teravih namazını kendisi kıldığı gibi, yukarıda zikredilen hadislerde de görüldüğü üzere üç gece imam olup cemaate de kıldırmıştır. Hiz. Ömer (r.a) de, zaten kılınan bir namaz için sadece imam tayin etmiş olmaktadır.

Karâfi mendup bid'ata yöneticiler ve kadıların özel elbiseler giymeleri hususunu örnek olarak zikretmişti. Bu hususla ilgili Şâtıbî bunun bid'at cinsinden bir şey olmadığını iki yolla ispat etmektedir. İlk olarak zaten Resulullah (a.s)'ında elçileri kabul ederken güzel elbise giymeye özen gösterdiğini dile getirir. Şu rivayette açık bir şekilde bunu desteklemektedir: “Cündeb b. Mekîsin bildirdiğine göre: Kinde heyeti geldiğinde, Hiz. Peygamberin üzerinde Yemeni bir elbise (hülle) vardı. Ebubekir ve Ömer de onun gibi giyinmişlerdi.”²¹⁶ “Hatta kendisi de bir elçilik heyetiyle gelip Müslüman olmuş

²¹⁴ el-Buhârî, *Sahih-i Buhari*, “Kitabus Salatut Teravih” 45 (No.2010).

²¹⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/206.

²¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr* (Kahire: Mektebetul Hanici, 2001), 'Men Şehidel Hendeki ve Me Ba'de' 5/264 (No.910); Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *Terâtîbü'l-idâriyye ve'l-'amâlât ve'l-ş-şinâ'ât ve'l-metâcîr ve'l-*

olan nur yüzlü sahabe Cerir b. Abdullah diyor ki: Kendisine Arap heyetleri geldikçe Resûlullah (a.s) bana haber gönderirdi. Ben de elbisemi giydikten sonra yanına varırdım...’’²¹⁷ İkincisi ise bu durum mürsel maslahat cinsindendir. Bu durumlar kişiden kişiye ve mevkiden mevkie değişiklik gösterebilecek tabi şeylerdir. Hz. Ömer (r.a)’ın arpa ekmeği yiyip valisine bir koyunun yarısını tahsis etmesi olayı da bu kabilden değerlendirilmesi gereken bir olaydır.²¹⁸

Mekruh bid‘at hususunda Karâfi’nin doğru örnekler verdiğini zikreden²¹⁹ Şâtıbî ancak mekruh olarak isimlendirilen bid‘atın bid‘at değil de ma’siyet olarak da isimlendirilebileceğini bu yüzden böyle bir taksim yapmanın da gerekemeyebileceğini ifade etmiştir.²²⁰

Mübah olan bid‘at hususunda un eleklerinin icat edilip kullanılmasını zikretmişti. Oysaki bu tür icatlar sadece insanların işlerini kolaylaştırma mahiyetinde olup bunlara bid‘at demenin bir anlamı yoktur.²²¹ Veleve ki bunlara bid‘at dense bile zaten çalışmanın başında da belirttiğimiz üzere yasaklanan bid‘at sadece dinî uygulamalarla ilgili olanlardır yoksa normal hayatta yapılan yenilikler şeriata zıt ve haram yola bulaştıran icatlar olmadıkları müddetçe yerilecek şeyler değildirler. Ancak yine de günahların bazıları büyük bazıları ise küçüktür minvalinden yola çıkarak bid‘atın meydana geldiği alana göre bir taksimle olaya yaklaşmıştır. Şöyle ki zaruriyat, hâciyyat ve tahsiniyyat alanlarından hangisiyle ilgiliyse bid‘at ona göre bir günah derecesi olacaktır.²²²

Bid‘atın değişik dereceleri olmasının keyfiyetini anlamak için bid‘atın günah olmasını anlamak ve kavramak önemlidir. Günahların derecelerinin farklı olması, günah olarak addedilen bid‘atında farklı dereceleri olmasını gerektirmektedir.²²³ Yukarıda zikrettiğimiz zaruriyat, hâciyyat ve tahsiniyyat derecelerinden en büyük bid‘at çeşidinin içinde ortaya çıktığı zaruriyyat kısmının daha iyi anlaşılması için her bir kısmı için örnekleri sıralayalım.

hâletü’l-’ilmiyye elletî kânet ‘alâ ‘ahdi te’sîsi’l-medeniyyeti’l-İslâmiyye fi’l-Medîneti’l-münevvereti’l-’aliyye (Beyrut: Darûl-Erkam, ts.), 1/349.

²¹⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/207.

²¹⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/207.

²¹⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/207.

²²⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/203.

²²¹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/208.

²²² eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/40.

²²³ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/41.

Din ile ilgili: Enam suresinde geçen ‘Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi...’²²⁴ kısmında hoş gösterdi cümlesini bazı müfessirlerin bu fiilin Allah’a yaklaşma adına yapılmış olma ihtimalini dile getirmişlerdir. Bu da apaçık bir bid‘attır.

Can ile ilgili: Buhârî’nin sahihinde bulunan ve içinde ‘Eğer Osman b. Mazun’a Peygamber izin vermiş olsaydı bizlerde kendimizi hadım ettirirdik’²²⁵ şeklinde bir ifade olan hadisten de anlaşılıyor ki, haramlardan uzak durma niyetiyle de olsa kişinin herhangi bir organını işlevsizleştirmesi de bid‘atdandır.

Nesil ile ilgili: ‘Hoşlandığınız kadınlardan ikişer, üçer, dörder evleniniz’²²⁶ ayetinin hükmünün aslında toplamaları olan dokuz kadınla evlenmenin caiz olduğu hükmünü çıkaran bazı kimselerinde bid‘at işlediği açıktır.

Akıl ile ilgili: Dinde hüküm koyma mercii Allah ve onun izni ile Peygambere aitken bazıları bu yolla gelen haber ve nasları kendi heva ve heveslerine göre yorumlayıp asli mantığından ve anlayışından çok daha farklı yorumlamak suretiyle koparmaktadırlar. Şâtıbî burada ‘iman eden ve iyi işler yapanlara (haram kılınmazdan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur.’²²⁷ Ayetinde geçen ‘tattıklarından dolayı’ ifadesinin bazı bid‘at ehli tarafından saptırılarak içkinin aslında haram olmadığını ifade ettiklerini haber vermektedir.²²⁸ Onlar adeta şöyle derler; İçkinin sağlık amacıyla kullanılmasıyla içilmesi arasında fark yoktur. Halbuki içkiyi sağlık için kullanmak ile ilgili farklı görüşler varken²²⁹, içilmesi kesin bir şekilde yasaklanmıştır.²³⁰

Mal ile ilgili: Burada Şâtıbî ‘alım satımda faiz gibidir’²³¹ ayetiyle ilgili murabaha usulünü saptırıp önce on’a alınıp sonra oluşan akdi fesih edip iki ay vade ’ye onbeş’e çıkarılmak suretiyle, aynen başta iki ay vade ile onbeş’e bir şeyin satılması gibidir denmesi hususunu örnek verir.²³²

²²⁴ Enam, 6/137.

²²⁵ el-Buhârî, *Sahih-i Buhari*, “Kitabun Nikah”, 8(5073).

²²⁶ Nisa, 4/3.

²²⁷ Maide, 5/93.

²²⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/48.

²²⁹ Nurdeen Deuraseh, “İslam Hukuku Alkollü İçkinin Tedavi Amaçlı Kullanımına İzin Vermiş midir?”, çev. Abdullah Çolak, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (2008), 205.

²³⁰ Maide, 5/90.

²³¹ Bakara, 1/275.

²³² eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/49.

3.9.1. Şer'î bir delile dayanıp dayanmaması bakımından bid'atın taksimi

Şâtıbî bid'atı dinî bir delile dayanmaksızın ortaya çıkan bid'at (bid'at-ı hakîkî) ile bazı cihetleriyle dinî bir delile dayanmış gibi görünse de uygulama şekli açısından delilden yoksun olan bid'at (bid'at-ı izâfî) şeklinde iki kısımda değerlendirmiştir.

3.9.1.1. Hakiki bid'at

Hakiki bid'atın tarifini Şâtıbî şöyle yapmaktadır: ‘‘Hakiki bid'at, ne Kitap'tan, ne sünnetten ne icmâdan şer'î bir delili bulunmayan, ne de ilim adamlarınca icmâli veya tafsili muteber bir istidlale dayanmayan bid'attır.’’²³³ Şâtıbî hakiki bid'ata çok fazla eğilmenin anlamsız olduğunu onun izafî bid'attan bağımsız olmadığını ve sırf kendine münhasır hükümleri olmadığını belirtmektedir.²³⁴

3.9.1.2. İzafî bid'at

Öyle anlaşıyor ki bu bid'at çeşidini Hakiki bid'attan ayıran en önemli sebep Şâtıbî'nin iki şaibe olarak adlandırdığı önermeleridir. Buna göre ya bu ihdas edilen şey bir delile dayanır ya da delillerden tam bağımsız olarak hakiki bid'ata benzer.²³⁵ Önermelerden edindiğimiz kanaate göre izafî bid'atın delile dayanması durumunda ihdas edilen şey zaten sünnet cinsinden olacağından buna bid'at demek de yanlış olacaktır. İzafî bid'atın diğer yönü ise şüphe ve heva üzere olacağından tamamen reddedilen bid'at cinsinden sayılması kaçınılmaz olacaktır.

3.9.2. Bid'atın meşru olup olmaması yönünden taksimi

Şâtıbî bid'atın meşru olup olmamasını dört bölüm olarak ele almıştır.

Birinci Bölüm: İhdas edilen durumun meşru olan bir amelden ayrı olmaması durumudur. Şöyle ki muhdes olan fiile bakılır, eğer niyet ibadet etmek ise o vakit muhdes olan fiile gerçek (hakiki bid'at) cihetiyle bakılır. Ancak kasıt olmayıp fiil gayri ihtiyari veya yapılan ibadetten bağımsız bir niyet ile yapılıyorsa bunda bir beis bulunmadığı söylenebilir. Örnek olarak namaz kılınacağı vakit bir kimse burun

²³³ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/290.

²³⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/291.

²³⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/291.

temizleme, birkaç adım yürüme veya buna benzer fiilleri alışkanlık haline getiren kimsenin niyeti yaptığı ibadetle ilgi kurarak yapılması veya ondan bağımsız olarak yapılması şeklinde icra edilebileceğinden hangi niyetin var olduğu o fiilin bid'at olması veya olmamasını belirlemektedir. Bir başka yaklaşımla mükellef, yapacağı bir ibadetten önce başkaca sevap olan bir ibadeti icra eder ve yapacağı ibadete etkisi olduğunu düşünürse bu doğru bir ibadet yapma şekli olmayacaktır. Ancak Kâbede tavâf yaparken yapılan ibadetin bir parçası olmadığını bilerek Kur'ân okumak gibi bir fiilin yapılmasını da bid'at olarak nitelemek yanlış olacaktır. Çünkü yukarıda da zikrettiğimiz gibi burada belirleyici unsur niyettir.²³⁶

İkinci Bölüm: Şâtıbî bu kısımda genellikle meşru olan ibadetlerin vasıf, zaman ve mukayyetlikleriyle ilgili yapılan sırf reye dayanan bid'atı ele almaktadır. Ona göre fiilde yapılan bid'at vasfı, icrâ edilen uygulamada galebe çalıyorsa sonradan ortaya çıkarılan bu fiil bid'at olarak nitelenmeye daha yakındır. Ancak sonradan ortaya çıkarılan bu fiil asli uygulamada kemiyet arz ediyorsa bu fiille alakalı fasitliğe hükmetmenin yeri yoktur.²³⁷ Burada gücü yeten kimsenin namazı oturarak kılması, bayram günlerinde oruç tutmak, toplu ve tek ağızdan olacak şekilde Kur'ân okumak veya toplanıp sesli zikretmeyi alışkanlık haline getirmek, belli sayı belirtmek suretiyle insanlara tespihi bu şekil çekin demek, çakıl taşlarıyla tespih çekmek, belli bir ibadet yapma kastıyla Müslümanların belli bir sırayla birbirlerinin evlerinde toplanması gibi fiilleri Şâtıbî örnek olarak sıralamaktadır.²³⁸

Üçüncü Bölüm: Burada ele alınan konu meşru olarak aslen var olan amelîn sürekli olarak yapılmasıyla sünnetmişçesine revaç bulması endişesidir. Dolayısıyla böyle bir fiili sürekli olarak âdet edinmenin yanlış olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Yasağın temelinde yapılan amel sanki başka bir amelin olmazsa olmaz ilavesiymiş zannının ortaya çıkması endişesi vardır.²³⁹ Örnek olarak Şâtıbî ; Hz. Peygamber (s.a.v)'in Ramazandan bir veya iki gün evvelinden oruç tutmayı yasaklaması²⁴⁰, Hz. Osman'ın bedeviler yanlış anlarlar da namazın seferilik hükmünde kılındığı gibi farz olduğu zannına kapılmamaları için caiz olmasına rağmen cem ve kasrı terk etmesini, Ebubekir ve Ömer (r.a.) farz algısı oluşur diye kurban kesmeyi terk etmelerini, İmam Mâlik'in bu konuda sahih hadis olmasına rağmen Şevvali sitte

²³⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/22.

²³⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/2/26-28.

²³⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/2/27-32.

²³⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/2/34.

²⁴⁰ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Ebvabes siyemi", 5(1650).

orucunu tutmayı mekruh görmesini, yine İmam Mâlik'in ihrama girdikten sonra teveccüh duası yapma ve Kur'ân okumadan önce dua okumayı mekruh görmesi gibi fiilleri getirmiştir.²⁴¹

Dördüncü Bölüm: Bu kısımda bid'atın hangi ölçüde neye sebebiyet verdiği bakılır. Şöyle ki; bid'at, büyük günaha sebebiyet veriyorsa, sebep olması hasebiyle o da büyük günah kategorisinde değerlendirilir. Eğer küçük günaha sebep oluyor ise bid'at küçük günah cinsinden olur.²⁴² Konunun anlaşılması açısından Peygamber(s.a.v.)'in 'Kişinin anne babasına sövmesi büyük günahlardandır...' ²⁴³ şeklinde başlayan hadisini kısaca özetlemek konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki hadiste Sahabe, Peygambere nasıl olur da bir adam anne babasına söver diye sorulduğunda peygamber; kişi başka bir adamın anne babasına söver, o da onun vasıtasıyla sövenin anne babasına söver. İşte bu şekilde fiil büyük kötülüğe sebep olacağından men edilmiştir.

3.9.3. Bid'atın küllî ve cüz'î olması bakımından taksimi

Şeriatın bazı kısımlarında meydana gelen cinslerine göre bu taksimatı yapan Şâtıbî'nin bu taksimini iki başlık altında kısaca açıklayalım.

3.9.3.1. Küllî bid'at

Her ne kadar bu kısım itikâdî konularla alakalı olsa da cüz'î bid'atı doğru bir şekilde anlamak ve konumlandırmak için başlık olarak burada zikrettik.

3.9.3.2. Cüz'î bid'at

Bu kısım daha fıkhi konularla ilgilidir. Şâtıbî cüz'î bid'at için bayram namazı için kamet getirmek, namaz kılarken tek ayağa dayanmak²⁴⁴, ayakta durmak ve hiç gölgede durmadan oruç tutmayı adamak, Allah'ın helal kıldığı bazı mübahları kendine haram kılmak²⁴⁵ gibi meseleleri örnek getirmiştir.

²⁴¹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/2/33-34.

²⁴² eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/2/36-37.

²⁴³ el-Buhârî, *Sahih-i Buhari*, "Kitabul Edep", 4(5973).

²⁴⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/63.

²⁴⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/69.

Şâtıbî bid‘atı külli ve cüz2i olarak taksim eder. Ona göre külli bid‘atlar insanı dinden çıkarır. Cüz’i bid‘atlar ise bid‘atçıyı dinden çıkarmaz. Fakat günah işlenilmesine sevk eder.²⁴⁶

3.10. Bid‘at ile Bazı Hüküm İstinbat Yöntemlerinin İlişkisi

Bazı bid‘atçılara göre bid‘at ile mesalih-i mürsel ve istihsan arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Eğer bunlara istinbat yöntemi olarak görünüyorsa istinbat yoluyla ortaya çıkan bid‘atlarada bid‘at denilmemesi gerekirdi. Dolayısıyla bid‘at olan birtakım uygulamaları bu yolla caiz gösterme çabasına girmişlerdir.

3.10.1. Bid‘at ile Mesalih-i Mürsele

İlk olarak bid‘at ile aslı maslahata dayanan ‘mesalih-i mürsele’ hüküm istinbat metoduyla ilgili aradaki farkı ortaya koymaya başlamadan önce mesalih-i mürsele’nin belirli bir nassa dayanmayan, ancak o anda dinin korunmasını gerekli gördüğü zaruriyetleri muhafaza adına bir şeyi muteber sayma işi olduğunu ifade etmek doğru olacaktır.²⁴⁷

Mesalih-i mürsele dinin kaidelerinden ve naslarından birine aykırı olmamalıdır. Ayrıca direk akıl yürütmeden yola çıkarak ortaya konulmasa da akılla arasında kabul edilebilir bir uyum olmalıdır.²⁴⁸ Mesalih-i mürseleyi iyice kavramak adına Şâtıbî’nin uzunca ele aldığı ancak bizim maddeler halinde vereceğimiz örnekleri sıralamaya başlayalım:²⁴⁹

- 1) Bilindiği üzere hakkında belli bir nass olmamasına rağmen sahabenin Kur’ânı toplaması hususu.²⁵⁰
- 2) Ashabın şarap içenin seksen sopa vurularak cezalandırılması.
- 3) Raşit Halifelerin, zanaat sahiplerinin başkalarına ücret karşılığı yaptığı işlerde verdikleri zararı karşılamaları.

²⁴⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/69.

²⁴⁷ İbrahim Kafi Dönmez, “Maslahat” (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003), 28/80.

²⁴⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/131.

²⁴⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/118-130.

²⁵⁰ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 5/’Tefsirul-Kur’ân’, 10(3103).

4) Ulema suç ile suçlanan kimsenin dövülerek cezalandırılmasıyla ilgili ihtilaf etseler de suçun ortaya çıkarılması ve suçluya itiraf ettirilmesi gibi bazı maslahatlardan dolayı Mâliki mezhebinde bunun caiz görülmesi.

5) Normal şartlarda emrine itaat edilen bir devlet başkanı sınırlarını korumak için devletin imkanlarını kullanmalıdır. Ancak eğer bu imkanlar yetersiz kalırsa emrine itaat edilen devlet başkanı zenginlere ordunun ihtiyaçlarını karşılamaları emrini verme yetkisi verilebilir. Çünkü eğer böyle yapılmazsa otorite yok olup ülkenin kafirlerin eline geçme tehlikesi ile karşı karşıya kalınır.

6) Devlet başkanının işlenen cürümlere karşılık suçluya para cezası vermesi ile ilgili ihtilaf olmakla birlikte, işlenen suçun bir mal veya ona mukabil olacak şeyde işlenmişse Mâliki alimlerinin mal ile ilgili böyle bir tasarruf yetkisini devlet başkanına vermesi.

7) Varsayımsal olarak yeryüzünde helal kazanç elde etme imkânı olmaması takdirde, zarurât miktarına ek olarak ihtiyaç cinsinden sayılan yiyecek, giyecek ve mesken gereksinimlerinde haram kazanç yolundan da olsa karşılanmasının caiz görülmesi.

8) Linç edilmek suretiyle haksız yere öldürülen kimseye karşılık linçte bulunan gruptaki herkesin kısas cezasına çarptırılması.

9) İttifak edilen bir husus vardır ki devlet başkanı dinî hususlarda müçtehit olmalıdır. Ancak insanlar arasında böyle özellikte birinin bulunmaması durumunda Müslümanların maslahatı ve ülkenin kargaşaya sürüklenmesinin engellenmesi adına müçtehit olmayanlardan en elverişli olanının devlet başkanı olarak seçilmesi.

10) Fıkhi olarak müçtehit bir kimseyle müçtehit olmayan bir kimse arasında devlet başkanı tercihi yapılacak olursa müçtehit olan ittifakla seçilmelidir. Ancak müçtehit olmayan kimse biat yoluyla bir şekilde devlet başkanı olarak görev üstlenmişse o vakit devletin iç huzurunun sağlanması maslahatına binaen insanların durumunun aynen devam etmesi hususu.

Yukarıda ki ifadelerden de anlaşıldığı üzere bid‘at ile Mesalih-i mürsele arasındaki farkları şu şekilde ifade edebiliriz:

- Mesalih-i mürsele detaylarına kadar akıl ile kavranabilecek bir olgu iken bid‘atın böyle bir fonksiyonu mevcut değildir.
- Mesalih-i mürsele de genel prensip dinin amaçlarına uygun olmasıyken bid‘at genelde dinin amaçlarına uygun düşmezler.

- Mesalih-in kullanıldığı yerlere bakıldığında belli sorumluluklar mevcutken bid‘at genellikle keyfiyet arz eder.
- Mesalihte zarureti dinîyyeyi koruma anlamında belli maslahatların ortaya çıkarılması hususu göze çarparken, bid‘at de böyle bir hassasiyet söz konusu değildir.
- Son olarak Mesalih hükümde hafiflik meydana getirirken bid‘at meşakat dışında insana hiçbir şey kazandırmaz.

3.10.2. Bid‘at ile İstihsan

Şâtıbî konuyu ele alırken öncelikle istihsan ile ilgili bir yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Şöyle ki: İnsanların istihsanı delilsiz bir şekilde aklen ve kalben güzel gördüğü ile amel etmesi²⁵¹ olarak algılamasına karşı durmuş, İmam Mâlik ve Ebu Hanife’nin muteber saydığı istihsanın kesinlikle böyle bir anlam taşımadığını ifade etmiştir. Usulen kesin bir dille İmam Şafii tarafından reddedilen istihsanın da bu olduğu yoksa doğru şekliyle delile dayalı olarak kullanılan istihsana İmam Şafii’nin karşı olmadığını iddia eder.²⁵²

Şimdi daha iyi anlaşılması bakımından istihsanla alakalı Şâtıbî’nin verdiği ve uzunca açıkladığı örnekleri maddeler halinde özetleyelim:²⁵³

1) Kerhi tarafından öne sürülen Tевbe suresi 103.ayet örneği şöyledir: ‘Onların mallarından sadaka al...’²⁵⁴ ayetinde bir kimse buradaki sadaka lafzından dolayı ben buradan zekât ifadesin anlamıyorum dese dahi dinî terim olarak zekât ifadesinin anlaşıldığı çok açık olduğundan ileri sürülen şey merduttur. İşte bu örnek istihsanın mana ile tahsisine misaldir.

2) Hanefî mezhebinde yırtıcı kuşların artığının yırtıcı hayvanlara kıyasla normalde necis sayılması gerekirken, istihsan yoluyla temiz sayılır.

3) Ebu hanefiye göre dört kişi bir erkeğin zina ettiğine şahitlik etse, ancak bunlar farklı yerleri gösterecekler normal şartlarda bu kimseye had cezası uygulanmaz. Ne var ki istihsan yoluna başvuran Ebu Hanife birden fazla kez bu fiili icra etmesinden dolayı had cezasının uygulanması gerektiğini ifade eder.

²⁵¹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/137.

²⁵² eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/139-140.

²⁵³ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/140-150.

²⁵⁴ Tевbe, 9/103.

4) İmam Mâlike göre yeminlerle ilgili hükümler örfe göredir. Bir yerde kesin ant sayılan bir söz diğer yerlerde farklı kullanımından dolayı böyle sayılmayabileceğinden hüküm örfe göredir. İmam Mâlik bunu istihsan yoluyla belirlemiştir.

5) Birden çok kişiye iş yapanın, adına çalıştığı kimsenin malına verdiği zararı tazmin etmesi olayı gibi İmam Mâlik maslahattan dolayı delili terk etmiştir.

6) Kâdi'nin bindiği merkebin kuyruğunun kesilmesi normal şartlarda hayvanın bir uzvunun telef edilmesi gibi görünürken, bunu yapanın merkebi tamamen telef etmiş gibi cezalandırılması.

7) Delile dayanak olarak her şey dengiyle takas edilir. Bunu arttırmak veya eksiltmek riba'ya sebebiyet verir. Ancak az, basit ve kıymetsiz şeylerde zahmeti ortadan kaldırmak ve milleti sıkıntıya duçar kılmamak için delilin gereği bazen terk edilebilir. Tam dirhemle eksik dirhem aralarındaki takasın caiz görülmesi gibi.

8) Utbiyye kitabında Asbağ: İki kişi arasında ortak olup her ikisiyle de temizlik döneminde cinsi münasebetle bulunan ve çocuk sahibi olan kimsenin çocuğun kime ait olmasıyla ilgili; çocuğu biri inkâr edip diğeri kabullenirse bu kimseye velayet hakkının verileceği konusunda görüş bildirmiştir. Delile esas görüşte ise çocuğun ikisinin de ortak olmasıdır.

9) Müslümanların ücreti, içerde kalma müddeti ve sarf edilecek su miktarının tayin edilmediği halde hamamdan istifade etmeyi istihsan yoluyla caiz görmeleri güzel bir örnek teşkil etmektedir. Halbuki akitlerde her şeyin apaçık şekilde belirlenmesi esastır. Ancak buradaki maslahatla beraber insanlar arası alım-satım işlemleri kolaylaştırılmış olur.

Bunca örnekten sonra anlaşılmıştır ki bid'at ile istihsanı aynı görenler yanılgılardır . Bu yanılgıları daha anlaşılır kılmak ve bid'at ile istihsan arasındaki farkı ortaya koymak amacıyla birkaç madde de konuyu toplayalım:

- İstihsan da asıl olan delilken; bid'atta böyle bir durum söz konusu değildir.
- İstihsan alimlerin delil vasıtasıyla ortaya çıkardıkları hüküm istinbat metoduyken; bid'at ehli, alimlerle karşılaşmaları durumunda kaçmayı meseleyi açmamayı tercih ederken, halktan birini bulurlarsa gönlüne şüphe koyup bildiklerini karmaşık hale getirirler.²⁵⁵

²⁵⁵ eş-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 2/151.

- Bid‘atçıların ileri sürdükleri gibi dinî hükümleri kalbin ve gönlün meyline göre elde etmeye istihsan değil bid‘at denir.²⁵⁶

3.11. Şâtıbî’nin Bid‘at Olarak İsimlendirdiği Bazı Uygulamalar

Tezimizin ikinci bölümünde Şâtıbî’nin her ne kadar bid‘at ile ilgili görüşlerini zikretmişsekde bu alt başlıkta Şâtıbî’nin bid‘at olarak gördüğü bazı uygulamaları maddeler halinde zikretmekte fayda olduğunu düşünüyoruz:

- Devamlı olarak nefsi meşakkate zorlamak.²⁵⁷
- Kendisini tasavvufa nispet etmiş bazı tarikat ve cemaatlerin zikir meclisleri adı altında şarkıya benzer şekilde koro halinde seslerini yükselterek zikretmeleri.²⁵⁸
- Aşure gününe münhasır sürme çekmek, beyaz horoz ve patlıcan yemek.²⁵⁹
- Kur’ân okunurken veya zikir esnasında vecd ile cezbeyle girip bağırarak, çağırarak ve bayılan kimsenin girdiği durum.²⁶⁰
- Belli bir vakti zikir için ayırıp bunu adet haline getirmek.²⁶¹
- Tekke ve zaviyelere çekilmek suretiyle bir nevi ruhbanlık müessesesini kurmak.²⁶²
- İftar yapmaksızın peş peşe oruç tutmak.²⁶³
- Ruhların metafizik alemden elde ettikleri iddia edilen konular hakkında araştırma yapmak, konuşmak.²⁶⁴
- Peygamber (s.a.v.)’in doğduğu geceyi ibadet gündüzü oruçla geçirmek ve o güne özel rekât sayısı belirlenmiş namazlar kılmak.²⁶⁵
- Camileri ve Kur’ân-ı Kerim’i süslemek, Kuranı Arapça kelimelerinin anlamlarından kopartarak biçimde musiki ile okumak.²⁶⁶
- Kişinin nafil olan ibadeti kendisine zorunluluk olarak telakki ettirmesi.²⁶⁷

²⁵⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/162.

²⁵⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/341.

²⁵⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 2/273.

²⁵⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/232.

²⁶⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/283.

²⁶¹ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/215.

²⁶² eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/215.

²⁶³ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/298.

²⁶⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/219.

²⁶⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/321.

²⁶⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, 1/220.

- Sabah ve ikindi namazlarının sonrasında musafaha yapmak. Tabi burada bunu sürekli şekilde yapmak, adet haline getirmek kastedilmektedir.²⁶⁸
- Cemaatle kılınan namazların sonunda devamlı olarak sesli ve toplu dua-zikir yapmak ile Recep ayının ilk cuma gecesini ibadetle geçirmek.²⁶⁹
- Ruhsatları daha dindar olma kastıyla bile olsa sürekli terk etmek.²⁷⁰
- Herhangi bir vakitte ve herhangi bir yerde yapılabilecek bir ibadetin; ancak belli bir zamanda belli bir yerde yapılması gerektiği izlenimi veren fiiller.²⁷¹
- Tasavvufçuların sülükteyken kişiyi sürekli aç kalmaya, oruç tutmaya ve bekarlığa teşvik etmeleri.²⁷²
- Sadece cuma gününe özel oruç tutmak.²⁷³
- Yine tasavvufçuların sema fiilini yapmaları ile bu ritüel de müridin üstünü başını yırtıp atmaya cebretmeleri.²⁷⁴
- Helal kılınan birtakım mübahların dindarlık namına haram kılınması.²⁷⁵
- Delil, nass veya başka bir karine aramaksızın şeksiz şüphesiz mürşitlere inanmak.²⁷⁶
- Hiçbir cebir olmaksızın sürekli kaba, saba, yakışıksız elbise giymek.²⁷⁷
- Şabanın 15.gecesine özel olarak kılınan namaz.²⁷⁸
- Cuma günü kıraat için Mushafların ortaya konulup bunun için vakfedilmesi ve sabah namazından sonra adet haline getirip mescidin kıraate tahsis edilmesi.²⁷⁹
- Hz. Peygamber (s.a.v.) dışında başka kimselerin eşya ve tükürük(artıkları) ile teberrük edilmesi.²⁸⁰
- Kur'ândan belirli bir yeri hususi olarak tekrar tekrar namazda veya başkaca namaz dışında okumak gerisini terk etmek.²⁸¹

²⁶⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/302.

²⁶⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/220.

²⁶⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/321-351.

²⁷⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/223.

²⁷¹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/257.

²⁷² eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/224.

²⁷³ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/299; Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Kitabus siyam” 1144.

²⁷⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/225.

²⁷⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/325.

²⁷⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/176.

²⁷⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/342.

²⁷⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/183.

²⁷⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/185.

²⁸⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/5.

²⁸¹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/13.

- Bayram namazında ezan okuyup kamet getirmek.²⁸²
- Ezanın müezzinlerce tek ses(koro) şeklinde okunması.²⁸³
- Arafat'takilere benzemek için arefe günü akşam camide toplu olarak Kur'ân okumak.²⁸⁴
- Harflerin etkisine inanarak tılsımlarla zikir ve dualar yapmak.²⁸⁵
- Allah'a yaklaşma adına bedene zarar verip herhangi bir uzvu işlevsizleştirme.²⁸⁶
- Resulullah'ın (s.a.v.) dünyaya geldiği gün olduğu için pazartesiye oruçlu geçirmek. Rebiulevvelin 12.günü peygamberin viladeti sebebiyle o günü bayram havasında kutlamak. Müzik ve sema'ı duyguları canlandırıyor diye Allah'a yakınlaştırmacı unsurlar olarak görmek.²⁸⁷
- Ayakta hiç gölgede durmadan oruç tutmayı adamak ve Allah'a yakınlaşma adına bazı mübahları kendine haram saymak.²⁸⁸
- Camileri aşırı süslemek ve bu konu da israfa kaçmak.²⁸⁹
- Bir işi (delil gerektiren hususlarla ilgili) delilsiz, isnatsız bir şekilde kendi re'y ve meyline göre icra etmek.²⁹⁰

²⁸² eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/16.

²⁸³ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/16.

²⁸⁴ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/14.

²⁸⁵ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/19-20.

²⁸⁶ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/44.

²⁸⁷ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/67.

²⁸⁸ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/69.

²⁸⁹ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/87.

²⁹⁰ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/160.

SONUÇ

Çalışmada fıkıh literatürüne katkısıyla çok önemli bir alim olan Endülüslü İmam Şâtıbî'nin bid'at konusunda ki yöntem, görüş ve düşüncelerini; ayrıca Şâtıbî'ye göre bid'atçı diye nitelenebilecek kimsenin ne gibi durumlarda bu vasıfla vasıflandırıldığı gibi konular incelenmiş olup; bu sürecin sonucunda birtakım sonuçlara varılmıştır.

O'nun düşüncesine göre; şeriatla esas olan kişinin öncelikle naklî esaslarına göre fiil ve muamelelerini icra etmesi aklı ise nakle tabi kılmasıdır. Ancak nakilde bir esas bulunmayınca akıl devreye sokulmalı ve İslam'ın temel esaslarına aykırı olmayacak şekilde yoruma dayalı diğer hüküm çıkarma yöntemleri kullanılmalıdır. Bu şekilde hareket etmek bid'atın önünü kesme noktasında önemli bir fonksiyon ortaya koyacaktır.

Bid'at kavramı öncelikle sahabe döneminden bu yana tartışılan bir konudur. İnanç ve ibadetlerin sıhhati bakımından bu kavramın iyi araştırmanın ve kavramanın çok önemli bir husus olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak bid'at kavramının din yönü ile dinle ilgili olmayan yönü şeklinde iki yönü olduğu ve gelen farklı bid'at tariflerinin de bu minvalde geliştirilip yorumlandığı anlaşılmıştır.

Şâtıbî'nin penceresinden bakıldığında, bid'atın din yönüyle ilgili olan kısmıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan her bid'atın var olan bir sünneti ortadan kaldırdığı anlaşılmış olup bunun çözümünün sünneti iyi anlamak ve olduğu gibi yaşamak olduğu ortaya konmuştur.

Şâtıbî'nin bid'ata bakışının çok net olduğu, onun 'her bid'at delalettir' düsturuyla hareket edip dinle alakalı bir delile dayandırılmayıp sonradan eklenen tüm olguları reddettiği net bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak dinî konularla ilgisi olmayıp günlük hayatı kolaylaştırma gibi diğer bazı konularla alakalı olan yenilikleri zaten kendisi bid'at kavramının dışında tutmaktadır. Bu sebepten olacak ki bu tür yenilikleri bid'atı hasene (iyi bid'at) ve bid'atı seyyie (kötü bid'at) olarak nitelemenin anlamsız olduğunu savunmuştur.

Şâtıbî'nin genel itibariyle birçok yerde bid'atın taksimine karşı olduğunu ifade edip, bid'atın haram veya mekruh taksiminin yapılabileceğini ifade ettiğini müşahede etmemize karşın; kendisinin de bid'atın şer'i bir delile dayanıp dayanmaması, meşru olup olmaması ve küllî- cüzi bid'at şeklinde taksimine şahit olduk.

Şâtıbî'ye göre kendisini tasavvuf ehli olarak sayan bazı kişilerin uygulamalarına bid'at demişse de tasavvufun temel ilkelerine karşı değildir.

Şâtıbî'yi yenilikçi olarak görenler olmuşsa da o gelenekçi bir hukukçu motifiyle hareket etmiştir. Bid'ata karşı dik duruşu olup buna münhasır kitap yazmasına rağmen bazı kimseler tarafından bid'atçı olarak nitelendirilmesi de oldukça garip bir durumdur.

Şâtıbî, meseleleri Kur'ân ve Sünnet ışığı altında ele alıp değerlendirmiştir. Şâtıbî İslam hukukuna makasîd ve bid'at konusundaki katkısının ve yaklaşımının farklılığı göz ardı edilemez bir gerçektir. onun bu özgün yaklaşım ve yorum tarzı İslam hukuk sistemine sosyal değişim ve yeniliklere daha gerçekçi yaklaşma imkanı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid Fettah, İrfan. “Eş‘arî”. 11/444-447. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Abdullâh b. el-Mübârek, Ebû Abdîrrahmân. *ez-Zühhd ve'r-rekâ'ik*. Meclisu İhyâil Maarifi, ts.
- Ahmed, Raysunî. *Nazariyyetü'l-Makâsıd İnde'l-İmami's-Şâtıbî*. Darul- Âlemiyyeti-LilKitabul-İslâmi, 2. Basım, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *Sahih-i Buhari*. 9 Cilt. Mısır: Büyük emir matbaası, Sultaniyye., 1311.
- Çelik, Ali. *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Dalma, İdris. *Şâtıbî'de Fiillerin Sonucunun İ'tibâra Alınması*. Iğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-. *Sünen ed-Dârimî*. Suudi Arabistan: Darûl-Muğni, 1. Basım, 2000.
- Dede, Nusret. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Bid'at Kavramı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Demir, Mahmut - Özafşar, Mehmet Emin. “Zayıf”. 44/157-160. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- Deuraseh, Nurdeen. “İslam Hukuku Alkollü İçkinin Tedavi Amaçlı Kullanımına İzin Vermiş midir?” çev. Abdullah Çolak. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (2008), 191-206.
- Dönmez, İbrahim Kafi. “Maslahat”. 28/79-94. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî - nşr. ‘Adil Muhammed, ‘Ammâr ‘Abbâs. *Sunenu Ebî Dâvûd*. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
- Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, en-Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Şaḥîhi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Daru İhyai et-Turasül Arabi, 1972.
- Erdoğan, Mehmet. “el-Muvâfakât”. 31/406-408. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020.

- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Darul Ma'rife, ts.
- Gazzâlî, İmam. *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*. çev. Abdullah Aydın. 4 Cilt. İstanbul: Ayfa, 2020.
- Gürkan, Ayşe Yıldız. *Şâtıbî ve İslam Hukuku Metodolojisindeki Yeri*. Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Gürler, Kadir. "Bid'at Kavramı Üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2003), 57-78.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Ḳavâ'idü'l-aḥkâm*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetul Kuliyetul Ezheriyye, 1991.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlmi-Lilmilâyîn, 1987.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetul İslâmî, 1400.
- İbn Fâris, b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mekâyisü'l-luğa*. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Mısır: Mektebetus Selefiyyeti, 1390.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsnedu İmam Ahmed bin Hanbel*. Al-Risale Vakfı, 1. Basım, 2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *el-Müsnedü's-şahîḥ 'ale't-teḳâsîm ve'l-envâ'*. 8 Cilt. Dâru-İbn-Hazm, 1. Basım, 2012.
- İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. 8 Cilt. Dâru-Taybeti-Linneşri vet-Tevzi', 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. 5 Cilt. Darûl-Risaletul-İlmiyye, 1. Basım, 2009.
- İbn Mahluf, Muhammed b. Muhammed. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Sâdr, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetul Hanici, 1. Basım, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî naḳzi kelâmi's-Şî'a*

ve'l-Kaderiyye. thk. Muhammed Raşid Salim. 9 Cilt. Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, 1. Basım, 1986.

İlhan, Avni. "el-İ'tisâm". *el-İ'tisâm*. 23/462-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Karâfî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs el-. *Envâru'l-Burûk fî Envâri'l-Furûk*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.

Karaman, Fikret. "Bid'at ve Bid'at Ehli Üzerine Bir İnceleme". *Diyanet Dergisi* 26/1 (1990), 79-88.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-. *Terâtîbü'l-idâriyye ve'l-'amâlât ve's-şinâ'ât ve'l-metâcir ve'l-hâletü'l-'ilmiyye elletî kânet 'alâ 'ahdi te'sisi'l-medeniyyeti'l-İslâmiyye fî'l-Medîneti'l-münevvereti'l-'aliyye*. 2 Cilt. Beyrut: Darûl-Erkam, 2. Basım, ts.

Köktaş, Yavuz. "Şâtıbî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2004), 81-101.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *er-Risâle*. 2 Cilt. Kahire: Darûl-Maarif, ts.

Mâlik, İbn Enes. *Muvatta*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru-İhyâi-Etturâsel-'Arabi, 1985.

Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Endelusî el-Mucârî, Ebû Abdillâh. *Bernâmecu'l-Mucârî*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1982.

Muhammed Emin bin Mir Salim El-Babani, İsmail Paşa. *Hediyyetu'l-Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Bilgi Ajansı, 1951.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. 4 Cilt. Kahire: Issa Al-Babi Al-Halabi, 1955.

Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kādîhân. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*. Müessesetur-Risale, 5. Basım, 1981.

Özen, Şükrü. "Matürîdî". 28/146-151. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003.

Reysûnî, Ahmed er- - Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Şâtıbî". *Şâtıbî*. 38/373. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş- - Ubeyde Meşhur, İbn Hasan Âli Selman thk.Ebu. *el-Muvâfakât*. 6 Cilt. Darû-İbn-Affân, 1. Basım, 1997.

Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Lahmî el-Gırnâtî eş- - nşr.Abdullah, Dırâz. *el-Muvâfakât fî usûli's-serîa*. 4 Cilt. Beyrut, 1991.

Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahmî el-Ğırnâtî eş-. *el-İ'tisâm*. 2 Cilt. Suûd: Dâru İbn 'Affân, 1992.

- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ eş-. *el-İfâdât ve'l-İnşâdât*. Şamile, 1431.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ eş-. *el-İ'tisâm*. çev. Ahmet İyibildiren - Mustafa Özcan. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 7. Basım, 2009.
- Şihabeddin Ahmed bin Muhammed el-Makkari, el-Tilmisani - thk. İhsan Abbas. *Nefhu't-Tayyibi min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratib*,. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1. Basım, 1968.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. *el-Müsned*. 4 Cilt. Mısır: Dâru-Hicr, 1. Basım, 1999.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Dr.Ali Dahrucî. Beyrut: Mektebetul Lübnani, 1996.
- Tinbuktî, Ahmed Bâbâ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. et-. *Neylû'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*. Trablus: Dâru'l-Kâtib, 2. Basım, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *Sünen-i Tirmizi*. 5 Cilt. Mısır: Mustafa Babî El-Halebî Matbaası, 2. Basım, 1975.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Mehmet Aydın. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996.
- Yaman, Ahmet. "İmam eş-Şâtıbî ve bir islam klasiği el-Muvâfakât". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 399-409.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Bid'at*. 6/129-131. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Bid'at". 10/501-505. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2011.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Vezâretül İrşâdi vel Enbeî, 1965.
- Zü'l-Vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, Ebû Abdillâh. *el-İhâta fî Ahbâri Gırnata*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424.